

ΣΗΜΕΡΑ

5

ΧΡΟΝΟΣ Β'
ΔΡΑΧΜΕΣ 5

ΜΑΡΤΗΣ 1934

ΣΗΜΕΡΑ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

ΤΑΧΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ :

ΠΑΥΛΟΣ ΓΚΙΚΑΣ, Ε. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΑΔΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ, Τ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΣΤΡ. ΣΩΜΕΡΙΤΗΣ.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: Μόνον ετήσιες: Δρχ. 50. — Έλαρχίες 60. — Έξωτερικό ένα δολλάριο
ΓΡΑΦΕΙΑ: Όδος Αμερικής 16α (Έκδόσεις Φλάμμα) ΑΘΗΝΑ.
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: Ε. Λευκοπαρίδης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΩΣΤΑ ΟΥΡΑΝΗ 'Ο κίνδυνος του πολιτισμού
Ν. ΧΑΤΖΗ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΓΚΙΚΑ Χαρακτηριστικά της νέας τέχνης.
HERBERT MORRISON 'Η κατάσταση στη σοβιετική Ρωσία.
ΚΛΕΩΝΟΣ ΠΑΡΑΣΧΟΥ Ένας Έλλην έγωτιστής: "Ιων Δραγούμης.

Σημειώματα: Διαβάζοντας... (Ε. Λευκοπαρίδης). — 'Ο Βύρων στο θέατρο και στο βιβλίο (Εύελπι Χρησιδίη). — 1919—1934 (Παύλου Γκίκα). — Βιβλία που λάβαμε. — Νέα Βιβλία.

ΤΥΠΟΣ ΣΕΡΓΙΑΔΟΥ - ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, 10

ΣΗΜΕΡΑ

Χρ. Β'. — Άρ. 3, Μάρτης 1934

Ο ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Πολλοί άστοι πολιτικοί, δημοσιογράφοι, κι ακόμα και διανοούμενοι, όταν αναφέρονται στον ταξικό άγώνα προβάλλουν συχνά ως «έπιχείρημα» για την ανάγκη της διατηρήσεως του άστικού καθεστώτος ότι η κατάλυσή του θα έσήμαινε — ούτε πολύ ούτε λίγο — «τό τέλος του πολιτισμού και την έπιστροφή της ανθρωπότητας στο σκοτάδι της βαρβαρότητας».

'Ο τρομερός αυτός μπαμπούλας του κινδύνου του πολιτισμού από την τυχόν κατάλυση του άστικού καθεστώτος δεν είναι στη πραγματικότητα παρά ένα γελοίο σκιαάχρο για σπουργίτια για όποιον τον εξετάσει από κάπως κοντά.

Πρώτα - πρώτα ο κίνδυνος προβάλλεται ως «έπιχείρημα», ενώ δεν είναι παρά μιá πρόβλεψη ή ένα «θεώρημα» τό όποιο, για να σταθει, έχει, όπως όλα τά θεωρήματα, ανάγκη άποδείξεως. Τό «όπερ έδει δείξει» όμως του θεωρήματος αυτού κανείς απ' αυτούς που τό βάζουν σε κυκλοφορία δεν έπηρε ποτέ ως σήμερα τον κόπο να μάς τό αναπτύξει. Κανείς τους δεν παράταζε ποτέ μιá σειρά από άποδείξεις—ή έστω και από συλλογισμούς—που να δείχνουν ως βάσιμο τον κίνδυνο αυτόν. 'Η άπειλή τους διατηρείται συνετά στο προστατευτικό ήμίφωτο της άοριστολογίας.

'Ο λόγος είναι άπλούστατος. 'Ο λόγος είναι ότι τέτοιες άποδείξεις, ή τέτοιοι συλλογισμοί, δεν υπάρχουν. Κι' όχι γιατί «αν υπήρχαν θα έσπευδαν να τους παρουσιάσουν» αλλά γιατί δεν είναι δυνατό να υπάρξουν.

Πραγματικά μι' όποια έπιστημονική θεωρία, μι' όποιο τρόπο κι' αν εξεταστεί ή έννοια και ή πορεία του πολιτισμού, τίποτα δεν οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, φεύγοντος από τό σημερινό κοινωνικό καθεστώς, θα πέφταμε «στο σκοτάδι της βαρβαρότητας».

Οί θεωρίες αυτές, οί τρόποι αυτοί δεν είναι πολλοί. Είναι δύο. Είναι ή θεωρία της κυκλικότητας των πολιτισμών και ή θεωρία της γραμμικής εξέλιξεως.—της συνεχείας, δηλαδή, του ανθρωπίνου πνεύματος.

Ἐκείνοι πού δέχονται τήν πρώτη βλέπουν τοὺς ἀνθρώπινους πολιτισμούς σάν ὀργανικὲς ὑπάρξεις, μὲ προσδιορισμένη ἀπὸ πρῶν διάρκεια ζωῆς, ὅπως εἶναι ἡ ζωὴ κάθε τι τοῦ ὀργανικοῦ μέσα στὴ φύση. Ἡ γῆ γι' αὐτοὺς εἶναι τὸ θέατρο μιᾶς ποικιλίας πολιτισμῶν πού ἀναπτύσσονται μέσα στοὺς κόλπους ἑνὸς μητρικοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, πού εἶναι ἐνωμένοι μαζί του καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ὑπάρξεώς τους, πού καθέννας τοὺς ἀποτυπώνει τὴ δική του μορφή στὴν οὐσία του—τὴν ἀνθρωπότητα—καὶ πού καθέννας τοὺς ἔχει τὶς δικές του ιδέες, τὰ δικά του πάθη, τὴ δική του θέληση, τὸ δικό του αἶσθημα, τὴ δική του ζωὴ καὶ τὸ δικό του θάνατο. Γι' αὐτοὺς, οἱ πολιτισμοὶ ἀνθίζουν «μὲ μιὰ εὐγενική ἀδιαφορία σκοπιμότητος ὅπως τὰ λουλούδια τῶν ἀγρῶν.» Ἀνήκουν, ὅπως τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, στὴ ζωντανὴ φύση τοῦ Γκαϊτε κι' ὄχι στὴ νεκρὴ φύση τοῦ Νεύτωνος. Ἡ παγκόσμια ἱστορία εἶναι ἡ εἰκόνα ἑνὸς αἰώνιου σχηματισμοῦ καὶ μετασχηματισμοῦ, ἑνὸς διαρκοῦς γίνεσθαι κι' ἑνὸς διαρκοῦς θανάτου τῶν ὀργανικῶν μορφῶν.

Σ' αὐτὸν τὸν βιολογικὸ ντετερμινισμό τῶν πολιτισμῶν στηριζόμενος ὁ διάσημος γερμανὸς φιλόσοφος καὶ κοινωνιολόγος Ὁσβαλὺ Σπένγκλερ, ἀνήγειλε στὸ πολὺκροτο σύγγραμμά του «Τὸ βασίλειμα τῆς Δύσεως» ὅτι ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς μας πλησιάζει τὸ θάνατό του. Τὸ θάνατο ὅμως αὐτὸν ὁ Σπένγκλερ δὲν τὸν ἐξαρτάει ἀπὸ τὴν τυχόν κατάλυση τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος, ὅπως κάνουν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ καθεστῶτος αὐτοῦ. Ὁ θάνατος, κατὰ τὸν Σπένγκλερ, δὲν πρόκειται νὰ εἶναι βίαιος καὶ ἐκ τῶν ἔξω, ἀλλὰ φυσιολογικὸς—καὶ γιατί ὁ πολιτισμὸς μας συνεπλήρωσε ἡ δὲ τὸν κύκλο του.

Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ φτάνει ὁ Σπένγκλερ ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐξονυχιστικὴ συγκριτικὴ μελέτη τῶν διαφόρων πολιτισμῶν πού ἀνθισαν κι' ἔσβυσαν καὶ τὴ διαπίστωση ὅτι ὁσοδήποτε ἀνόμοιοι κι' ἂν μᾶς φαίνονται μεταξύ τους, ὁσοδήποτε αὐτοτελεῖς κι' ἂν παρουσιάζονται, ἔχουν τὰ ἴδια πνευματικά, αἰσθητικά καὶ πολιτικά ἀκόμια, χαρακτηριστικά σὲ κάθε ἓνα ἀπὸ τοὺς μεγάλους σταθμούς τους, ἢ ἀκριβέστερα σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς τέσσερες μεγάλες βιολογικὲς περιόδους τους: τὴν ἀνοιχτή τους, τὸ θέρος τους, τὸ φθινόπωρό τους καὶ τὸ χειμῶνα τους.

Δὲν πρόκειται ἐδῶ ν' ἀναφέρω τὰ χαρακτηριστικὰ ὄλων τῶν περιόδων γιατί σκοπὸς μου δὲν εἶναι νὰ συνοψίσω τὸ σύγγραμμα τοῦ Σπένγκλερ. Ὅ,τι ἐνδιαφέρει νὰ πῶ εἶναι ὅτι ἂν ὁ Σπένγκλερ προανήγγειλε ὡς προσεχὲς τὸ τέλος τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ μας εἶναι γιατί ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ πού παρουσίασαν οἱ διάφοροι περασμένοι πολιτισμοὶ—ὁ Ἰνδικός, ὁ Αἰγυπτιακός, ὁ Κινέζικος, ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς, ὁ Ἀραβικὸς—βρίσκονται αὐτούσια στὴν ἐποχὴ μας καὶ ὑπὸ τὸ καθεστῶς πού ζοῦμε. Τὰ χαρακτηριστικὰ δὲ αὐτὰ εἶναι: πτώση τῆς ἀφηρημένης σκέψεως καὶ ματεριαλιστικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου, σκεπτικισμὸς, λατρεία τῆς ἐπιστήμης, εἰδίκευση, τέχνη βιομηχανοποιημένη καὶ πού χρησιμοποιεῖται ὡς πολυτέλεια, σπὸρ ἢ διέγερση τῶν νεύρων, κοσμοπολιτισμὸς, ἀθρησκεία καὶ ἀμεταφυσικισμὸς τῶν μεγάλων πόλεων, βασιλεία τῶν τελευταίων αὐτῶν, στίς ὁποῖες ἡ ζωὴ παίρνει ἓνα ὁμοίομορφο τύπο, λατρεία τοῦ χρήματος κι' ἐπιβολὴ τῶν οικονομικῶν δυνάμεων στὴν πολιτικὴ ἀρχή, στερεοτυπημένη ἐπανάληψη καὶ ἐκμετάλλευση ζωντανῶν ἄλλοτε καὶ δυναμικῶν στοιχείων, συμβόλων καὶ ἐκφράσεων πού ἔχουν πιά νεκρωθεῖ, πραγματικισμὸς, ἐφευρέσεις «χρήσιμες καὶ πρακτικές», ζωὴ, τέλος, χωρὶς κενὸ ἐσωτερικὸ (ψυχικὸ) περιεχόμενο.

Κατὰ τὸν Σπένγκλερ, τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἀρχίζουν νὰ γίνονται ἐκδηλὰ στὸν εὐρωπαϊκὸ - ἀμερικανικὸ, ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ, πολιτισμὸ μας ἀπὸ τὸ 1800,—δηλαδή, προσθέτουμε ἐμεῖς, ἀπὸ τότε πού ἀρχίζει ἡ βασιλεία τοῦ

ἀστικοῦ, ἀκριβῶς, καθεστῶτος τοῦ ὁποίου, ἄλλωστε, ἀποτελοῦν καὶ τὴν ἐκφραση,—ἐντείνονται δὲ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ ΧΧ αἰώνα.

Φυσικὰ ὁ Σπένγκλερ δὲν κάνει αὐτὴ τὴ διαπίστωση γιὰ νὰ μεμφθεῖ τὸ ἀστικὸ καθεστῶς ὅτι αὐτὸ ἔφερε τὰ στοιχεῖα τοῦ θανάτου στὸν πολιτισμὸ μας. Παρατηρεῖ ἀπλῶς πότε, χρονολογικὰ, ἀρχισαν τὰ φαινόμενα τῆς παρακμῆς τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἄλλωστε, συμφωνῶν μετὰ τὴ θεωρία τοῦ τοῦ βιολογικοῦ ντετερμινισμοῦ τῶν πολιτισμῶν δὲν ὑπάρχουν «καταστροφεῖς» ἑνὸς πολιτισμοῦ ὅπως δὲν εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρξουν καὶ «σωτῆρες» του. Ὅ,τι ἄλλοι θεωροῦν «αἰτίες» καταστροφῆς δὲν εἶναι, γι' αὐτόν, παρὰ ἀπλῆς φυσιολογικῆς ἐκδηλώσεως ἑνὸς φυσιολογικοῦ ἐπίσης τέλους πού προσεγγίζει, παρὰ φαινόμενα πού ὑπακούουν σὲ μιὰ «λογικὴ τοῦ πεπρωμένου».

Ἄλλ' ἂν σύμφωνα μετὰ τὴ θεωρία αὐτὴ δὲν μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν «εὐθύνες» στὸ ἀστικὸ καθεστῶς γιατί ὑπ' αὐτὸ ἐξεδηλώθηκαν τὰ φαινόμενα τῆς ἀγωνίας τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ μας, ἀκόμια λιγότερο μποροῦν νὰ ἐπιρροθῶν εὐθύνες ἐπιβολῆς κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἐναντίον ἑνὸς κοινωνικοῦ καθεστῶτος πού δὲν ἔχει κἄν ἀκόμια ἀντικαταστήσει τὸ ἀστικὸ. Ἄπ' ἐναντίας μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ Σπένγκλερ,—πού κάθε ἄλλο παρὰ σοσιαλιστὴς εἶναι ὁ ἴδιος,—βλέπει στὴν πρόοδο τῆς σοσιαλιστικῆς ἠθικῆς ἀπὸ τὸ 1900 ἴσαμε σήμερα «un dernier état d' ame cosmique» (*) πού ζητάει νὰ ἀπλωθεῖ στὴν οἰκουμένη, μιὰ τελευταία, δηλαδή, ψυχικὴ ἀναλαμπὴ τοῦ πολιτισμοῦ μας, ἀνάλογη μετὰ τὸν Βουδισμό μετὰ τὸ 500 μ.Χ., μετὰ τὸν ἑλληνιστικὸ - ρωμαϊκὸ στωϊκισμὸ μετὰ τὸ 200 μ.Χ. καὶ μετὰ τὸν ἰσλαμικὸ φαταλισμὸ μετὰ τὸ 1000 μ.Χ. Ὅσο δὲ καὶ ἂν τὴν προσπάθεια αὐτὴ πού κάνει ὁ πολιτισμὸς μας γιὰ νὰ ξαναζωντανέψει ὁ Σπένγκλερ τὴ θεωρεῖ μάταιη καὶ σάν τὸν ὕστατο σπασμὸ ζωῆς πού κάνει ἓνας στὸ ζεφύχημά του, ἀπομένει στὸ σοσιαλισμὸ ἢ τιμὴ ὅτι ἡ προσπάθεια προέρχεται ἀπ' αὐτόν—κι' ὄχι ἀπὸ τὸ ἀστικὸ καθεστῶς.

Ἄν ἡ ἀπειλὴ τοῦ κινδύνου τοῦ πολιτισμοῦ μας ἀπὸ μέρος ἑνὸς κοινωνικοῦ καθεστῶτος διάφορου τοῦ ἀστικοῦ ἐμφανίζεται ἀσίστατη σύμφωνα μετὰ τὴ θεωρία τοῦ βιολογικοῦ ντετερμινισμοῦ τῶν πολιτισμῶν, παίρνει αὐτόχρομα γελοία ὄψη γιὰ ὅποιον τὴν ἐξετάσει μετὰ τὴ θεωρία τῆς συνεχίσεως τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος κατὰ γραμμικὸ τρόπο διὰ μέσου τῶν αἰώνων πού πέρασαν καὶ τῶν αἰώνων πού θάρθουν, γιὰ ὅποιον, δηλαδή, δέχεται τὴ συνεκτικότητα τῶν ἐποχῶν καὶ τὴν ἀργὴ ἴσως, ἐπίπονη, ἀλλὰ σταθερὴ πάντα πορεία τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς ἓνα πολιτισμὸ ὁλοένα εὐρύτερο καὶ τελειότερο. Γιατὶ πραγματικὰ, γιὰ νὰ ἔσπανε ἀπότομα καὶ ὀριστικά ἢ γραμμικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη ἀπὸ τὴν κατάλυση τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος, ὅπως διατείνονται οἱ ἐκπρόσωποι του, καὶ νὰ γυρνοῦσαμε διὰ μιᾶς «στὸ σκοτάδι τῆς βαρβαρότητας» θάπρεπε—οὔτε λίγο, οὔτε πολὺ—νὰ περνοῦσε ἀπὸ τὸνα ἄκρο τῆς Εὐρώπης στὸ ἄλλο ἓνας ἀφάνταστα καταστρεπτικὸς κυκλῶνας ἀνθρωπίνης λύσσης καὶ τρέλλας, κάτι παρόμοιο—σὲ ἀπειρῶς μεγαλύτερο βαθμὸ—μετὰ τὶς καταστροφές ἐκεῖνες πού προξενούσαν σ' ἄλλους αἰῶνες θάροβαρες στρατιές σὲ μιὰ ἢ ἄλλη χώρα, ἀφήνοντάς πίσω τους, ὅπως λέει ὁ Τάκιτος, «σιωπὴ καὶ ἐρήμωση». Θάπρεπε, δηλαδή, οἱ πολεταριακὲς μάζες τῆς Εὐρώπης νάβαζαν φωτιὰ σ' ὅλα τὰ μουσεῖα καὶ τὶς βιβλιοθήκες, νὰ δυναμίτιζαν ὅλα τὰ μνημεῖα πού μᾶς ἀφῆσαν οἱ αἰῶνες, νὰ κατὰστρεφαν τὶς μηχανές καὶ κάθε ἐφεύρεση, νὰ βούλιαζαν τὰ πλοῖα

(*) Ἔχω ὑπ' ὄψει μου τὴ γαλλικὴ μετάφραση τοῦ συγγράμματος τοῦ Σπένγκλερ.

νά καταγοῦσαν τὴν ἐκπαίδευση, νά κρεμοῦσαν τοὺς ἐπιστήμονες καὶ νά καναν γυαλιά καρφιά τὰ ἐργαστήριά τους, νά κατάλυαν κάθε ἠθικὸ καὶ κοινωνικὸ νόμο, νά ξανάκαναν, μὲ δυὸ λόγια, τὴν Εὐρώπη ὅ,τι ἦταν στὴ λίθινη ἐποχὴ. Τὴν Εὐρώπη μόνο; Κι' ὅλες τὶς ἄλλες ἠπείρους ὅπου εἶναι σήμερα ἀπλωμένος ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς γιὰ τὸν ὁποῖο πρόκειται...

Ἄλλ' ἂν οἱ προλεταριακὲς μάζες εἶχαν αὐτὴ τὴν τρέλλα — ἢ αὐτὸ τό... πρόγραμμα — ἢ καταστροφή αὐτὴ θάπρεπε νά εἶχε κι' ὅλας ἀρχίσει ἀπὸ τὴ Ρωσία, ὅπου καὶ κοινωνικὴ ἐπανάσταση ἐγίνε καὶ τὸ προλεταριάτο ἐπεκράτησε.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ σοβιετικοῦ καθεστῶτος, κι' ὅσο ἀκόμα ἡ Ρωσία ἦταν ἀποκλεισμένη ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ κλεισμένη ἡ ἴδια στὸν κόσμον, ὁ ἀστικὸς περιοδικὸς καὶ ἡμερήσιος τύπος τῆς Εὐρώπης δὲν παρέλειπε ποτὲ νά σερβίρει φρικιαστικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴ «βαρβαρότητα» στὴν ὁποία εἶχε περιπέσει ἡ Ρωσία (δὲν ἔφτασε νά μᾶς πεῖ ὅτι εἶχαν κάνει τὴν ἐμφάνισή τους... ἀνθρωποφάγοι;) καὶ κάθε φορὰ πού ἀπεικόνιζε τὸν Μπολσεβικισμό τοῦ ἔδινε τὴ μορφή ἐνὸς πανύψηλου καὶ κτηνώδους Τάρταρου πού κρατοῦσε στὰ δόντια ἓνα ματωμένο μαχαῖρι κι' ἀτένιζε μὲ ἔκφρασι διαβολικοῦ θριάμβου τὰ ἐρείπια πού εἶχε σωριάσει γύρω του καὶ τοὺς καπνοὺς πού ἀνάδιναν...

Σήμερα ὁμως, πού τόσοι εὐρωπαῖοι συγγραφεῖς ἔχουν ἐπισκεφτεῖ τὴ Σοβιετικὴ Ρωσία, ξέρουμε ὅτι ἡ κοινωνικὴ τῆς ἐπανάσταση ἦταν ἓνα μεγάλο καὶ ἀπότομο πῆδημα πρὸς τὸ συγχρονισμό μὲ τὴ Δύση (καὶ τὸ ξεπέρασμά της μάλιστα) μιᾶς μάζας ἑκατὸν πενήντα ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων πού ἴσαμε τότες, κυβερνούμενοι ἀπὸ μιὰ ἐλάχιστη μειοψηφία διεφθαρμένων, ἀσυνειδητῶν καὶ γλεντζέδων ἀριστοκρατῶν, ζοῦσαν μέσα στὴν ἀπέραντη ἀγκαλιὰ τῆς γῆς τοὺς σὰν τυφλὲς κάμπιες. Πραγματικά, σ' ὅλες τὶς μαρτυρίες — ὡς καὶ τὶς πιὸ ἐχθρικές ἀκόμα — πού χρωστᾶμε σὲ διεθνoὺς κύρους εὐρωπαίους διανοοῦμενους πού πῆγαν στὴ Ρωσία νά δοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπανάστασης, δὲν ὑπάρχει οὐτὲ μίᾶ πού νά σημειῶνει μιὰ ὁποιαδήποτε καταστροφή, ἢ ἔστω κι' ὑποχώρησι, στὸ πεδίο τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πολιτισμοῦ, πνευματικοῦ ἢ ὑλικοῦ, πού νά καταγγέλλει ὅτι αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο ὑπῆρχε πρὶν στὴ Ρωσία καὶ τώρα δὲν ὑπάρχει πιά. Ὅλες οἱ μομφὲς πού ἔκαναν στὴ μαρξιστικὴ Ρωσία εἶναι ὅτι δὲν πραγματοποίησε ὅλες τὶς ἐπαγγελίες τῆς ἐπανάστασης, ὅτι δὲν ἔδωσε ἀκόμα στίς μάζες τὴν εὐκολὴ καὶ ἀνετη ζωὴ πού ὑποσχόταν ἡ κομμουνιστικὴ θεωρία.

Δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει γιὰ τὸ θέμα μας νά σταματήσουμε σ' αὐτὴ τὴ μομφή. Ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ὅτι ὅλοι οἱ ἐπισκέπτες μὲ ἐλεύθερο πνεῦμα — ἀπὸ τὸν Ντυαμιέλ ἴσαμε τὸν Σῶ — διαπίστωσαν ὅτι στὴ Ρωσία ἐγίνε, καὶ συνεχίζεται, μιὰ τεοάστια ἐκπολιτιστικὴ προσπάθεια: ὅτι ἡ παιδεία ἔκανε ἀλιματώδεις προόδους, ὅτι οἱ καλλιτεχνικὲς καὶ πνευματικὲς ἐκδηλώσεις ὑποστηρίζονται, ὅτι τὰ ρωσσικὰ φιλμ καὶ τὸ ρωσσικὸ θέατρο εἶναι ἀνώτερα τῶν εὐρωπαϊκῶν, ὅτι σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῶν ἐπιστημῶν γίνεται σοβαρὴ καὶ ἀπερίσπαστη ἐργασία, ὅτι ἡ ἐκμετάλλευσή τοῦ πλούτου τοῦ ρωσσικοῦ ἐδάφους καὶ ὑπεδάφους εἶναι μεγαλύτερη καὶ συστηματικώτερη, ὅτι τὰ ἐργοστάσια πληθύνθηκαν σημαντικὰ, ὅτι τὸ μηχανικὸ outillage τῆς Ρωσίας αὐξάνεται καὶ τελειοποιεῖται συνεχῶς.

Ὅταν λοιπὸν στὴ Ρωσία, πού ἦταν ἡ πιὸ καθυστερημένη ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ πολιτισμοῦ χώρα, ἡ κοινωνικὴ ἐπανάσταση ὄχι μόνο δὲν εἶχε φθοροποιὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὸν πολιτισμὸ ἀλλά, τὸ ἐναντίο, ὑποδαύισε, στὴ χώρα αὐτὴ, τὴν πρόοδό του. πῶς εἶναι δυνατό νά διατυπωθοῦν φόβοι γιὰ τὴν ὑπαρξή του ἂν ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ ἀπλωνόταν καὶ στὴν καθαρῶς Εὐρώπη — ὅπου ἡ ἀνάπτυξη τῶν λαῶν βρίσκεται σὲ ἀνώτερο ἐπίπεδο κι' ὁ πόθος τους γιὰ τὴν ἀπόλαυσή τῶν ἀγαθῶν του εἶναι μεγαλύτερος καὶ πιὸ συνειδητός;

Διερωτᾶται κανεὶς ὕστερ' ἀπ' αὐτὰ γιατί οἱ ἄστοι πολιτικοί, δημοσιογράφοι, κι' ἀκτιμὲς καὶ δικηνοοῦμενοι — ἔβλεπαν σὲ κυκλοφορία τὴν ἀπειλή τοῦ κινδύνου τοῦ πολιτισμοῦ καὶ γιατί ἐπιμένουν τόσο πολὺ σ' αὐτήν.

Ἡ ἐξήγησι βρίσκεται στὴν ἠλιθιότητα μερικῶν ἀπ' αὐτούς, στὴν ἐκμετάλλευσή τῆς ἀνθρώπινης μωρίας ἐκ μέρους τῶν ἄλλων.

Υπάρχουν, πραγματικά, ἠλίθιοι — ἢ κοῦφοι, πού εἶναι τὸ ἴδιο — οἱ ὁποῖοι ταυτίζουν τὸ ἄτομό τους μὲ τὴν ἔννοια τοῦ πολιτισμοῦ, πού τὸν ἀντιλαμβάνονται σὰ μιὰ ἱερὴ φλόγα τῆς ὁποίας αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀγρουπνὲς Ἐστιάδες καὶ πού θυμίζουν τὸν φουσκωμένο Σαντεκλέρ πού πιστεύει πῶς χωρὶς τὴν ἔωθινὴ κραυγὴ του εἶναι ἀδύνατο νά ἐξακολουθήσει ν' ἀνατέλνει ὁ ἥλιος.

Πρέπει ὁμως νά ὁμολογηθεῖ ὅτι ἀπὸ τοὺς ἐκπρόσωπους τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος ἐλάχιστοι εἶναι οἱ τέτοιοι ἠλίθιοι. Ὅλοι οἱ ἄλλοι κερδοσκοποῦν, ὅπως εἶπα, πάνω στὴ δειλία καὶ στὴν εὐπιστία τοῦ κόσμου στὸν ὁποῖο ἐπισείουν τὴν ἀπειλή τοῦ κινδύνου τοῦ πολιτισμοῦ. Σκοπὸς τους εἶναι νά δώσουν στὴν ἀμυνα τῶν συμφερόντων τῆς τάξης τους (καὶ τῶν δικῶν τους, φυσικὰ) «ἰδεολογικὸ» — δηλαδή ἀφιλοκερδὲς — περιεχόμενο ὥστε νά δικαιολογήσουν τὰ μέτρα τῆς ἀμυνας πού παίρνει ἡ ἐξουσία τους (ἢ πού θὰ χροιαστεῖ νά πάρει), κυρίως ὁμως νά ἐμποδίσουν ἀπὸ τὸνα μέρος τὴν αὐξήσι τῶν στελεχῶν τῶν ἀντιπάλων τους καί, ἀπὸ τ' ἄλλο, νά αὐξήσουν τὰ δικά τους στελέχη μ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους «μὲ τὴν καλὴ θέλησι καὶ τοὺς ἀγνοὺς ἐνθουσιασμοὺς» πού ἡ σκέψι τοῦ κινδύνου ἐνὸς τόσο μεγάλου ἀγαθοῦ σὰν τὸν πολιτισμὸ μπορεῖ νά συγχινήσει ὡς τὸ σημειῖο νά τρέξουν ὑπὸ τὴν παντιέρα τους γιὰ νά τὸ διαφεντέψουν. Ὁ κίνδυνος πού ἐπισείουν εἶναι, ἀπλούστατα, μιὰ προπαγάνδα πού κάνουν.

Δὲν ἔχει σημασία ἂν ὁ κίνδυνος εἶναι φανταστικός, ἂν ἡ ἀπειλή εἶναι κωμικὴ. Ξέρουν ὅτι πάντα θὰ ὑπάρξουν ἀφελεῖς πού θὰ πιαστοῦν στὸ δόλωμά τους γιατί, ὅπως πολὺ ὀρθὰ παρατήρησε ἓνας ξένος συγγραφεὺς, ἐὰν ὑπάρχει κάτι πού νά μὴν ἔχει βυθὸ καὶ πάνω στὸ ὁποῖο μπορεῖ νά κερδοσκοπεῖ κανεὶς ἀφοβα κι' ἀδιάκοπα, αὐτὸ εἶναι ἡ ἀνθρώπινη μωρία. Ξέρουν μάλιστα ὅτι ὅσο περισσότερο δυναμώσουν τὰ χρώματα τῆς ἀπειλῆς, ὅσο περισσότερο ὑπερβάλλουν τὴν «καταστροφή», ὅσο περισσότερο τρομερὴ παρουσιάσουν τὴν «κόλασι» πού περιμένει τὸν κόσμον ἂν ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ ἀστικὸ καὶ κεφαλαιοκρατικὸ καθεστῶς, τόση περισσότερη αἰσθησι θὰ κάνουν στοὺς μικροαστοὺς, τοὺς ἀπλοὺς τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς δειλοὺς τὴν ψυχὴ, τόσο μεγαλύτερο τρομὸ θὰ τοὺς προξενήσουν. Δὲν ἔχουν στὰ μάτια τους τὸ παράδειγμα τῆς Ἐκκλησίας πού ἂν ἐπεβλήθη καὶ διατηρήθη τόσους καὶ τόσους αἰῶνες τὸ χρωστᾶει στὸ ὅτι ἐφεῦρε τὴν «κόλασι», στὸ ὅτι ἐτρομοκράτησε τὶς ἀπλὲς ψυχὲς καὶ τὰ ἀνίδια κεφάλια μὲ τὴν ἀπειλή τῶν βασανιστήριων πού περιέμεναν τοὺς ἀνθρώπους πού θ' ἄφηναν τοὺς κόλπους της; Ἄλλωστε ἡ εἰκόνα τοῦ κτηνώδους Τάρταρου πού γελᾶει σαρωδῶνεια πρὸς στὰ ἐρείπια τοῦ πολιτισμοῦ — ὅπως παρουσιάζουν οἱ ἄστοι τὸν Μπολσεβικισμό — τί ἄλλο εἶναι παρὰ μιὰ ἄλλη ἐκδοσι τοῦ Σατανᾶ τῆς Ἐκκλησίας πού καγχάζει ἐμπρὸς στὸ καζάνι ὅπου βράζει ὅλους ὅσους βγῆκαν ἀπὸ τὸ δρόμο της;

Οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος ξέρουν ἀκόμα ὅτι ἐμφανίζοντας ὅσους ζητᾶν τὴν κατάλυσή του ὡς ἐχθροὺς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ καταστροφεῖς τῶν ἀγαθῶν του θὰ βροῦν πάντα μωροὺς γιὰ νά σκοτωθοῦν γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς τάξης τους (τὰ ὁποῖα εἶναι τὰ μόνια πού κινδυνεύουν) μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ὑπερασπίζονται τὸ «ἰδεῶδες» τοῦ πολιτισμοῦ. Πραγματικά, διατρέχοντας κανεὶς τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, βλέπει ὅτι διὰ μέσου τῶν αἰῶνων οἱ ἐπιτήδειοι

κι' οί ασυνείδητοι, εφευρίσκοντας μιὰ «ιδεολογία», επέτυχαν πάντα νὰ βάλουν ἄλλους νὰ σκοτωθοῦν γιὰ τὰ συμφέροντά τους. Ἡ σημερινὴ κραυγὴ «Ἐμπρὸς γιὰ τὸν πολιτισμὸ!» δὲν εἶναι καινούργια καὶ πρωτότυπη. Εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἄλλη ἔκδοση τῆς κραυγῆς «Dieu le veult!» μὲ τὴν ὁποία ὁ κλῆρος καὶ οἱ φεουδάρχες τοῦ μεσαίωνα ξεσήκωναν τὰ πλήθη γιὰ τὰ οἰκονομικά τους συμφέροντα, τῆς κραυγῆς «Ἐμπρὸς ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν!» μὲ τὴν ὁποία στάλησαν κατὰ καιροῦς στὴ σφαγὴ ἀναρίθμητοι ἄνθρωποι, τῆς κραυγῆς, τέλος, «Ἐμπρὸς διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν λαῶν!» ποῦ ἦταν «ιδεολογικὴ» σημαία τῶν συμμάχων κατὰ τὸ μεγάλο πόλεμο. Τὸ κοινὸ γνώρισμα τῶν κραυγῶν αὐτῶν εἶναι ὅτι φέρνουν ὠφελήματα σ' ἐκείνους ποῦ τὶς ἐκφωνοῦν καὶ τίποτα—τίποτα ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν θάνατο—σ' ἐκείνους στοὺς ὁποίους βρίσκουν ἀπήχηση. . .

ΚΩΣΤΑΣ ΟΥΡΑΝΗΣ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΤΕΧΝΗΣ (*)

Η ΩΡΑΙΟΠΑΘΕΙΑ

Il y a des colères poncif,
des étonnements poncif...
quand un chanteur met
la main sur son cœur,
cela veut dire d'ordinaire:
je l'aimerais toujours!
Serre-t-il les poings en
regardant le souffleur ou
les planches, cela signifie:
il mourra, le traître!
voilà le poncif.

Anjourd'hui chacun veut régner, personne ne sait se gouverner... Tel qui n'est et ne sera qu'un peintre médiocre eut fait autrefois un excellent ouvrier. Il est donc perdu pour lui et pour tous. C'est pourquoi il eut mieux valu, dans l'intérêt de leur salut et même de leur bonheur, que les tièdes eussent été soumis à la férule d'une foi vigoureuse; car les forts sont rares, et il faut être aujourd'hui Delacroix ou Ingres pour surnager et paraître dans le chaos d'une liberté épuisante et stérile.

BEAUDELAIRE

Ἡ ὠραιοπάθεια ἄλλοτε δὲν ὑπῆρχε. Εἶναι καινούργιο προϊόν—δπως καὶ τὰ Μουσεία. Οἱ «Ἰδιαίτερες Συλλογές» διαφόρων φιλοτέχνων μετετέρασαν σὲ Μουσεία στὸν 19ον αἰῶνα καὶ τότε μόνο ἀνοίξαν τὶς πόρτες τους στὸ πολὺ κοινό. Οἱ ἄνθρωποι ἀρρώστησαν ἀπὸ ὠραιοπάθεια λίγο ἀργότερα. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, μαθημένος ἀπὸ τὶς ἐγκυκλοπαίδειες, πῆρε τὴ συνήθεια νὰ κυνηγᾷ τὸ «ὠραίο», ἢ μᾶλλον, ἐκεῖνο ποῦ τὸν ἐμαθαν νὰ νομίζει ὠραίο. Κανένας σήμερα δὲν ψωνίζει οὔτε ἓνα σπάγκο, οὔτε μιὰ βούρτσα, ἀν αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐκτὸς ἀπ' τὴν καταλληλότητά τους, δὲν τὰ νομίζει καὶ ὠραία. Οἱ εὐρωπαϊκὲς βιομηχανίες ἐρρίξαν στὴν ἀγορὰ ἀφθονα τέτοια φτηνὰ μηχανοποιήτα ἀντικείμενα «ὠραία» καὶ πρώτης ἀνάγκης. Ἄλλοτε τὰ ὠραία ἀντικείμενα ἦταν σπάνια. Μόνο στὰ παλάτια ἔβρισκες ὠραία ἐπιπλα, ὠραία βάζα, ὠραία ταπέτα καὶ ἀκριβά. Ἦταν καμωμένα γιὰ αὐτοκράτορες καὶ δοῦκες καὶ πραραγγελένια ἐπίτηδες σὲ μεγάλους ἢ καλοὺς τεχνίτες, καὶ σὲ μερικὰ εἰδικευμένα ἐργαστήσια. Ὁ λαὸς εἶχε τὶς λαϊκὲς τέχνες, ποῦ τὶς ἔκανε μόνος του. Ὅταν τὰ Μουσεία κι' οἱ ἐγκυκλοπαίδειες φηνέρωσαν σ' ὄλο τὸν κόσμο τοὺς θησαυροὺς τῶν βασιλιάδων, διάφοροι ἐργοστασιάρχαι ἔπιασαν ν' ἀντιγράψουν τὰ σχέδια ποῦ στολίζουν τὰ παλάτια, γιὰ νὰ τὰ κολλήσουν δπως - δπως ἀπάνω στὰ μα-

(*) Ἄλλο μέρος αὐτῆς τῆς σειρᾶς δημοσιεύεται στὸν «20ὸ Αἰῶνα» ἀρ. 3 καὶ ἀφορᾷ τὸν Ρωμαντισμὸ.

χαιροπήρουνα, στά φλυτζάνια και στά ντουλάπια τους. Τό στολίδι πού είχε ένα ώριμο νόημα μέσα στο πλαίσιο του, έγινε ψεύτικο με τή νέα του χρησιμοποίηση. "Ό,τι ήταν ώρατο, γιατί ήταν και καλά φτιασμένο, έγινε άσχημο, γιατί ή βιομηχανική κόπια του δέν άξιζε—ούτε μπορούσε ν' άξιζει—τό πρωτότυπο.

Σ' ένα τέτοιο ψεύτικο περιβάλλο ζούμε οί σημερινοί άνθρωποι, και δέν είναι παράδοξο δλες οί τρεχούμενες ιδέες περί ώραίου, και έπομένως περί τέχνης, νά βρίσκονται τόσο μακριά από τήν αλήθεια.

Μερικοί καλλιτέχνες από μās νομίζουν, καλή τή πίστι, πώς αντιπροσωπεύουν με τή νέα τέχνη τους τούς ανθρώπους τής έποχής μας. Έγώ θά έλεγα τό αντίθετο : αντιπροσωπεύουν τό μέλλον, διότι έχουν μιá διωρατικότητα πού λείπει στον άλλο κόσμο. Άλλά τό παρόν τό βρίσκεις σ' αυτό πού γαλλικά λέγεται l'esprit concierge.

Δέν ξαίρω αν έχετε μπει ποτέ στή loge καμιάς concierge στή Γαλλία. Άλλά και εδώ, τό ίδιο θά παρατηρήσετε, με λίγες παραλλαγές, σέ πολλά ευποραλαϊκά σπίτια. Σέ μικρά δωμάτια, όπου μόλις περνάς, ένας τεράστιος μπουφές, σκαλισμένος σέ στυλ ψεύτικης Αναγεννήσεως ή Έρρίκου του Β', πιάνει τό ένα τέταρτο του χώρου. Τό άλλο τέταρτο είναι ή θέση του τραπέζιου. Ένας καναπές έποχής Λουδοβίκου - Φιλίππου, τραπεζάκια και κονσόλες διαφόρων ειδών, και συχνά «χρυσοποικιλίες», καρέκλες μοντέρνες, ή σόμπα γερμανικού ρυθμού, ή ταπετσαρία, οί μπερντέδες οί λιθογραφίες, τά «κάδρα» και άλλα διάφορα άχρηστα άντικείμενα πιάνουν τόν υπόλοιπο χώρο και καμμιά φορά και τό νυκτικό κρεβάτι με τίς μπρούντζινες κολόνες, τήν κουνουπιέρα και τά κομοδίνα του. Διάφορα νταντελένια σκεπάσματα «κοσμοῦν» τά έπιπλα. Στά τραπεζάνια υπάρχουν φωτογραφίες, κάρτ-ποστάλ, κουτάλακια, άχιβάδες, σερβίς α λικέρ, μπουκαλάκια, κόκκινες καρδιές, μπμπονιέρες, χαρτοφύλακες δεμένοι με κορδέλλες, δισκάκια, μαξιλαράκια για τίς καρφίτσες, ήμερολόγια, τετρακότες, βάζα, λάμπες, άδεια μελανοδοχεία, μπιμπελό κάθε έποχής και προελεύσεως.

"Όλα αυτά, επειδή θεωρούνται «ώραία» και στοιχίζουν ένα α' χρηματικό ποσό, χρησιμεύουν νά αποδείξουν τόν πλούτο και τήν ύπεροχή, τήν καλαισθησία και τόν πολιτισμό τής οικογενείας στήν όποίαν ανήκουν. Είναι τό κοινωνικό και ψυχολογικό θερμομέτρο τής.

Μή νομίζετε ότι άνεβαίνοντες μερικές βαθμίδες τής κοινωνικής σκάλας, τό γούστο καλλιτερεύει. Καμμιά φορά συμβαίνει (και αυτός είναι τρόπος του λέγειν) τό αντίθετο. Άλλά τά έπιπλα και τά μπιμπελό, είναι όπωσδήποτε, άκρωτέρα, πιδ περιποιημένα. Πλησιάζουν περισσότερο στά πρότυπα, στά όποια θά ήθελαν νά μοιάσουν. Κι' έτσι έπιτυγχάνεται ό σκοπός νά ξεγελαστεί ή ανθρώπινη ματαιοδοξία.

"Άλλως τε, εκτός από τά σχήματα, τά σχέδια, τά μοτίβα και τή διακόσμηση, πού κλέψαμε άπ' τά Μουσειά κι' άπ' τά παλάτια, κλέψαμε και προσπαθούμε νά μιμηθούμε και τούς τρόπους τών βασιλιάδων και τών πριγκήπων. Τά σπίτια μας—και του πιδ μικρού άστου—είναι βασιλικά, πριγκηπικά, διηρημένα. Τό σαλόνι, πού είναι ως επί τό πλείστον κλειστό, και στους πιδ πολλούς δέν χρησιμεύει καθόλου, τό σαλόνι, πού τά παντζούρια του είναι πάντα γυρτά για νά μήν τό βλέπει ό ήλιος και πού ανοίγεται μόνο σέ εξαιρετικές περιστάσεις, είναι τό ωραιότερο και τό μεγαλύτερο δωμάτιο του σπιτιού. "Όλος ό κόσμος θέλει, και δίνει τή μεγαλύτερη προσοχή του, έστω και με άλλες θυσίες, στήν «αίθουσα τής ύποδοχής».

Ξαίρω πολλούς πλούσιους πού άθελα ή θεληματικά παίρνουν και τά έθιμα του περιβάλλοντος, και, όταν ακόμα δέν υπάρχει καμιά ύποδοχή, έν τούτοις περιδιαβάζουν στά σαλόνια τους με ύφος πορφυρογέννητου Αυτοκράτορος.

"Όπως βλέπουν τόν έαυτό τους άλλοιότιμο άπ' ό,τι είναι οί σημερινοί άνθρωποι φτάνουν νά βλέπουν και τά πράγματα άλλοιότιμα. Τά αισθήματα λόγου χάριν. Με τή βοήθεια του ρωμαντισμού, ό έρωσ γράφεται με τό έπιλον κεφαλαίο, ά-

σχετα αν δέν χρησιμεύει παρά σέ πολύ κοινές ιστορίες. "Η φρασεολογία, ή μεγαλοσχημοσύνη, ή υποκρισία, ή ρητορία, ό άκαδημαϊσμός, τό τετριμένο : τό roncif, όπως λέγει ό Beaudelaire, δέν είναι παρά τά επακόλουθα μιás κακής άρχής.

Πολλά κακά φέρνει λοιπόν ή ώραιοπάθεια σέ όλα τά κοινωνικά επίπεδα : αγοράζεις σπάγγο «ώρατο» αντί νά τόν διαλέξεις γερό. Χτίζεις σπίτι, όχι για τίς ανάγκες σου, αλλά για τό θεαθήναι. Δέχεσαι ευχαρίστως κάθε κακή κόπια ώραίων ή παλιών πραγμάτων, και δέν κάνεις καινούργια. Νομίζεις, στο τέλος, πως είσαι και άλλος άνθρωπος επειδή ζεις σ' ένα ψεύτικο γύψινο παλάτι. Δηλαδή μ' ένα λόγο : μετατρέπεις αλήθινες άξίες σέ άκατάλληλες, άνύπαρκες, ή φανταστικές.

Μόνο ό λαϊκός άνθρωπος στήν Ελλάδα γλύτωσε.

Τά νησιώτικα σπίτια, οί προσωγικές μπαράγκες, τά ταρραχάδικα, τά μανάδικα, τά σιδεράδικα, οί ταβέρνες, τά ξύλινα καφενεδάκια, οί ψαρόβαρκες, οί σουστες και ό άγωγιάτης τους, οί στάμνες και τά χωριάτικα ρούχα, όλα αυτά και πολλά άλλα μένουν άνεπηρέαστα και γνήσια.

"Η ώραιότης τών λαϊκών σπιτιών δέν είναι εξεζητημένη "Ο νησιώτης πού χτίζει τό σπίτι του, δέν γυρεύει νά τό κάνει «ώρατο». Και όμως. Χωρίς περιττά στολίδια, χωρίς μεγάλο χώρο, χωρίς άκριβά υλικά, τά λαϊκά σπίτια τραθούν τούς ξένους από τήν Ευρώπη για νά τά θαυμάσουν.

Και τώρα ίσως μπορούμε νά θγάλουμε ένα συμπέρασμα :

Ψάχνοντας τό ώρατο, ποτέ δέν τό βρίσκεις.

"Έτσι μόνο μπορεί νά έρμηγέψει κανένας τή φράση πού είπε κάποτε ό Πικασσό για τόν έαυτό του :

— Δέν ψάχνω. Βρίσκω.

"Έτσι και τά λαϊκά σπίτια «βρίσκουν» χωρίς νά ψάχνουν.

Γιατί βρίσκουν ; "Ίσως γιατί δέν ψάχνουν. "Ίσως γιατί έχουν ώρισμένες άρετές φυσικές και αυθόρμητες, (δλοι οί άνθρωποι δέν έχουν τίς ίδιες ικανότητες για νά είναι καλλιτέχνες, ούτε δλοι οί λαοί). "Ίσως γιατί είναι άλλο νά ψάχνεις με μέθοδο, άλλο νά ψάχνεις τό ώρατο, και άλλο νά ψάχνεις τήν αλήθεια, άλλο νά ψάχνεις τήν έντύπωση και άλλο νά ψάχνεις τόν έαυτό σου.

Δέν ξαίρω γιατί βρίσκουν. Ξαίρω όμως ότι ή μέθοδος πού ακολουθούν σέ ό,τι κάνουν είναι όρθή.

Ψάχνουν τό άπλό, τό σωστό, τό λογικό, τό μετρημένο, τό οργανικό, τό πειραματισμένο, τό θετικό, τό κατάλληλο, τό πρακτικό, τό φυσικό, τό θεληματικό. τή λύση, και—βρίσκουν τό ώρατο.

"Αν τά παραδείγματα πιδ άνέφερα δέν άρκούν, άς πάρουμε τήν άρχαία Ελλάδα, πού τόσο τήν έχουν στο στόμα τους οί σημερινοί όπισθοδρομικοί άπόγονοί της.

Στά 1928, σέ κάποιο άρθρο μου στή «Βραδυνή», έγραφα τήν έξής φράση για τήν όποία πολύ παρεξηγήθηκα : «"Η Ακρόπολις έκανε ίσως περισσότερο κακό στήν νεοελληνική τέχνη και από αυτούς τούς καθηγητάς του Πολυτεχνείου». Τό νόημα της δέν θέλησαν νά τό καταλάβουν. Με κατηγορήσαν πολλοί ότι ήθελα νά γκρεμίσω τόν Παρθενώνα.

Είναι άνάγκη νά δικαιολογηθώ : Στους Μηδικούς πολέμους οί άρχαίοι "Αθηναίοι γκρέμισαν πολλά άγάλματα, ναούς και κτίρια τών "Αθηνών, κι' έτσι μάλιστα μπορέσαμε νά βρούμε έμεις τίς περίφημες Κόρες του Μουσειού τής Ακροπόλεως, σχεδόν άκέραιες, πεταμένες σ' ένα λάκκο.

— Για να γκρεμίσεις κάτι πρέπει να έχεις πεποίθηση πως μπορείς να το ξαναχτίσεις ή καλλίτερο ή τουλάχιστο το ίδιο.

— Άλλ' έμεις, ούτε μιά κολόνα του Παρθενώνος δεν μπορούμε να ξανακάνουμε.

Το νόημά μου λοιπόν δεν ήταν αυτό που νόμισαν αλλά τούτο: άφ' ενός μόνον ότι στα πολυτεχνεία είναι, κατά γενικόν κανόνα, κακή ή εκπαιδευσις, άφ' άλλου δέ, ότι κακή είναι επίσης ή εξαιρετική και αποκλειστική λατρεία της 'Ακροπόλεως όταν είναι τυφλή και άνοητη και όχι για τὰ ανώτατα διδάγματα της, αλλά μόνο και μόνο για να έξυπνηρεται τήν πατριδοκαπηλεία, τήν ώρασιπάθεια και τήν συγκλητικὴν έξαψη τῶν εὐπαθῶν.

Παρατήρησα ότι οἱ περίφημοι «λάτρες τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ώρασιότητος» δὲν χάνουν εὐκαιρία νὰ αικτήρουν και νὰ παρεξηγοῦν ἄλλα επίσης ἑλληνικότητα φαινόμενα, τὰ ὅποια τοὺς φαίνονται «βάρβαρα» και ἀπομεινάρια τῆς τουρκοκρατίας. Ἐνα μανάβικο, ἕνα μπακάλικο, ἕνα καροτσάκι, ἕνα στραγαλατζίδικο τοὺς φαίνονται «χυδαία». Δὲν βλέπουν πως και σ' αὐτὰ τὰ ταπεινὰ πράγματα ὑπάρχουν τὰ ἴδια προτερήματα, ἡ ἴδια ἀλήθεια, τὸ ἴδιο σέβας τῶν προϊστορικῶν ἀνθρωπίνων παραδόσεων και κανόνων και ἴδιως ὁ ἴδιος ἀμετάβλητος χαρακτήρας πού θαυμάζουμε γηγενεῖς και ξένους στὰ μάρμαρα τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐγὼ ἔμωσ οὖς λέγω ότι ὅποιοι δὲν αἰσθάνεται τήν ώρασιότητα μιᾶς ξύλινης φτωχικῆς μπαράγκας, ὅπως ὑπάρχουν χιλιάδες σκορπισμένες σὲ βλῆ τήν Ἑλληνικὴ γῆ, ἐκεῖνοι είναι ἀνίκανοι νὰ καταλάβει και νὰ θαυμάσει τὸν Παρθενῶνα. Ἐκεῖνοι είναι ποτισμένοι ἀπὸ ώρασιπάθεια και κατωμένος νὰ ἀρέσκονται στὰ διάφορα «ώρατα», «πλούσια», «καινούργια» και «μοντέρνα» σπιτικά τῆς νεότερης Ἀθήνας, και στήν αἰσθητικὴ τῶν διαφόρων Galeries Lafayette.

Ἐίπα τήν λέξη «πλούσια».

Ἡ εἰσοδος τοῦ λιμένος Πειραιῶς είναι ἕνα ἀπὸ τὰ δυνατώτερα θεάματα τοῦ κόσμου. Τὸ πιστοποίησα και τελευταία, όταν εἶδα τὰ μέλη τοῦ 4ου Συνεδρίου τῶν Μοντέρνων Ἀρχιτεκτόνων ἀπολιθωμένα στὸ κατάστρωμα τοῦ «Πατρὸς II».

Τὸ μεγαλεῖο και ἡ συγκίνηση αὐτῆς τῆς εἰσοδου ὀφείλονται ἐν τούτοις, κατὰ μέγα μέρος, στὴ φτώχεια. Δὲν ξαίρω ἂν ὑπάρχουν πολλὰ ἄλλα μέρη στὸν κόσμο πού νὰ δίνουν τόσο μεγάλη τὴν ἐντύπωση τῆς φτώχειας. Σπιτάκια και χαμόσπιτα τῆς Πειραιῆς, σπαρρακτικά κολλημένα ἀπάνω στὸν κίτρινο βράχο, φαγωμένα ἀπὸ τὸν ἥλιο και τήν θάλασσα. Οὔτε ἕνα δέντρο, οὔτε μιὰ πρασινάδα, οὔτε ἕνα χτυπητὸ χρώμα. Καὶ ἀπὸ κει βγαίνει ἕνα σπαρρακτικὸ καρδιοκτύπι, κάποιον φωτιστὸ φάνα ἀθανασίας, κάτι τὸ αἰώνιο.—Και μήπως, τί νὰ πεθάνει; Ἡ σκόνη; Ὁ ἥλιος; Ὁ βράχος; Ἡ θάλασσα; Τὰ βουνα;—Ἐδῶ γίνεται τὸ μεγαλύτερο σκηρικὸ ἐμφῆ μὲ τὰ λιγότερα μέσα και τὸ μίνιμουμ τῆς δαπάνης.

Αὐτὸς είναι και ὁ ὀρισμὸς τῆς πραγματικῆς τέχνης.

Αὐτὴ είναι ἡ φυσικὴ ὁμορφιά τῆς Ἑλλάδας. Αὐτὴ είναι ἡ βάση. Ἀπάνω ἐκεῖ ζεῖ ὁ ἑλληνικὸς λαός, αὐτὸς πού χτῆς ἔκανε τίς διάφορες λαϊκῆς τέχνης, και πού σήμερα κάνει μὲ παλιοσανίδες και παλιοντενεκέδες και πισσόχαρτο, ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπου ξαναβρίσκεις τὴ «χρυσὴ τομῆ» τοῦ Πυθαγόρα. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σημερινὰ κατασκευάσματά του, είναι κοντήτερα στὰ ἀρχαία ἀπὸ ὅλο τὸν ἀκαδημαϊσμὸ, είναι και πιδ μοντέρνα ἀπὸ ὅλες τίς κόπιες τῆς μοντέρνας ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ χρωματικὴ του βεβαιότης φαίνεται στὶς φερρόδαρκες, στὰ καίκια, στὶς σοῦστες, στὰ ρούχα του. Ὁ Le Corbusier τὸ εἶδε και τὸ κατάλαβε. Ὁ λαός αὐτὸς δὲν μιμεῖται. Βρίσκει λύσεις. Ἡ κάνει εἰδῶλα στήν ἀρχαιότητα ἀπὸ πηλό, μάρμαρο και μπρονζο, ἡ εἰκόνες και στολῖδια για τίς ἐκκλησιᾶς του, ἡ σπιτία για νὰ κάτσει και ρούχα για νὰ ντυθεῖ, πάντα φάχνει τήν φερρόδαρκη και τήν βρίσκει στήν ὁμορφιά.

Τέτοιος εἶται ὁ σημερινὸς ἑλληνικὸς λαός. Τέτοιος θὰ ἦταν και ὁ ἀρχαῖος. Ἡ ὁμοιότης εἶται καταπληκτικὴ. Ἐἶτε νησιώτης είναι, εἶτε στεριανός, εἶτε πρόσφυγας, ὁ λαϊκὸς ἀνθρώπος τοῦ σήμερα μοιάζει σὲ πολλὰ σημεῖα μὲ τὸν ἀρχαῖο. Είναι

φανερὸ πως ἡ ώρασιπάθεια είναι ἀγνωστὴ σ' αὐτὸν. Δὲν ἔχετε παρὰ νὰ ρίξετε μιὰ ματιὰ στὸ θαυμάσιο βιβλίον τοῦ κ. Χ. Ζερβου L' Art en Grèce, ὅπου ιδιαίτέρως ἔχει καταβληθεῖ ἡ προσπάθεια νὰ φανεῖ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη σὲ ὅλες τίς ἐκφράσεις—πρωτόγονες, λαϊκῆς, ἀρχαϊκῆς, κλασικῆς—πού πήρε διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Τί ποικιλία, και ἔμωσ τί ἐνότης μέσα στήν ἀλήθεια.

Ἡ τέχνη δὲν σηκώνει κανένος εἶδους συμβιβασμὸ, οὔτε ἀπέναντι τῶν ἄλλων, οὔτε ἀπέναντι ἐκείνου πού τὴν κάνει.

Αὐτὴ τὴν ἀλήθεια ὁ λαός τὴν ἀκολουθεῖ ἀπὸ ἐνστικτο.

Τὸ θαῦμα τῆς ἀρχαιότητος είναι πού βρέθηκαν ἀνθρώποι δυνατοί, στερεὰ συνδεμένοι μὲ τὴν ἐλότητα, πού ἀγαποῦσαν και ἔνοιωθαν τίς ἀπαράβατες αὐτῆς ἀλήθειες. Αὐτοὶ σχηματίζαν μιὰ νέα τάξη ἀνθρώπων, ὅχι ἔμωσ ξένων πρὸς τὸ σύνολο. Ἡ τάξη αὐτὴ ἔφτασε σὲ ἕνα ἐπίπεδο ὁμοιο μὲ τὸ λαϊκὸ, ἀλλὰ συγχρόνως πολὺ ψηλότερο. Μπόρεσε νὰ βάλει σὲ γερὰ καλοῦπια τὸ ἀνθρώπινο ἐνστικτο χωρὶς νὰ τὸ παραβιάσει ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας δίνοντάς του μεγαλύτερη δύναμη. Κατώρθωσε νὰ φτάσει στήν ἀρχικὴ, μαθηματικὴ ἀκρίβεια, μετατρέποντας τὸ αἶσθημα σὲ καθαρὴ διάνοηση. Ἐφτασε νὰ μελετήσει τόσο βαθειὰ και πρωτότυπα μιὰ ἀπλὴ ἐριζόντια γραμμὴ, ὥστε νὰ τὴν «ἐκτελεῖ» κυρτῆ, ξαναφέροντας ἔτσι τὸ αἶσθημα στήν καρδιὰ τῆς γεωμετρίας. Ἐπλασε τέλος αὐτὴ τὴ μοναδικὴ σύνθεση, αὐτὸ τὸ κράμα ἀγνοῦ λαϊκοῦ (δηλ. γενικοῦ και κοινωνικοῦ) ἐνστικτο και ἀτομικοῦ (δηλ. προσωπικῆς ἰδιοφυῆς), πάθους και γεωμετρικῆς ἀφρηρημένης ἰδέας τοῦ τελείου. Σ' αὐτὴ τὴ τάξη τῶν ἐξαιρετικῶν ἀνθρώπων χριστοῦ μὲ δ,τι μεγαλύτερο ἔγινε. Στὴν ἡθικὴ τους ἀκαμψία, ἀλλὰ και στήν ἀγάπη και τὴν διορατικότητά τους. Στὴν ἀπάνθρωπη λογικὴ τους, ἀλλὰ και στὸν ἀνθρωπισμὸ τους.

Πού μπορούμε νὰ βροῦμε σήμερα, και σὲ πιδ μέρος τοῦ κόσμου ὑπάρχει ἔστω και μιὰ παρόμοια τάση;

Ἐἶδαμε τὸ ἔλεεινὸ κατάντημα ὅπου ἔφτασαν οἱ τρεχοῦμενες ἰδέες περὶ τέχνης. Σὲ μισήσαις περασμένων μεγάλων ἐποχῶν, ἡ σὲ ρωμαντικὰ ἰδιωτικὰ παραστρατήματα τὰ ὅποια ὅταν δὲν είναι και ἀναρχικὰ, δὲν ἔχουν παρὰ μιὰ προσωπικὴ αἰσθηματολογικὴ ἀξία. Ὁ Ρωμαντισμὸς είναι μὲν ἕνα γνήσιο, αὐθόρμητο και ἀνεξέλεγκτο προϊόν, ἀλλὰ δὲν ἔχει τίποτα τὸ γενικὸ. Αἰσθημα ὑπάρχει ἀλλὰ αἰσθημα προσωπικὸ μόνον.

Και ἔμωσ ὁ 20ος αἰὼν ἐφεῦρε τίς δυνατότητες τῆς μηχανῆς και τὴ μέθοδο πού τῆς ἀρμόζει. Τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀντιρωμαντικὸ κατασκευάσμα. ὅπου ἡ θέληση ἀντικαθιστὰ τὴ δικαιοσύνη, ὅπου ὁ κοινὸς νοῦς ὀπισθοχωρεῖ, ὅπου τὸ ἄτομον μόνον του δὲν μπορεί νὰ φθάσει, χωρὶς τὴ βοήθεια πού τοῦ προσφέρουν μελέτες ἄλλων, και ὀπολογισμοί, και πειράματα προκαταρκτικά.

Οἱ μαθηματικῆς ἐπιστῆμες ἐξελιχθησαν τόσο ὥστε ὁ δοῦς τοῦ Μπερέγ νὰ εἰπεῖ τελευταίως σ' ἕναν λόγο του ότι «φθάσαμε στὸ παράδοξο σημεῖο ὁ κοινὸς νοῦς νὰ βγαίνει πάντα σχεδὸν λαυθασμένος». Και ἔμωσ οἱ ἀνθρώποι ἐπιμένουν νὰ κρίνουν τὰ πάντα και μάλιστα τὴν ἐπιστῆμη και τὴν τέχνη μὲ αὐτὸν τὸν σκοριασμένο κοινὸν νοῦν.

Ποιὸς είναι ὁ κοινὸς νοῦς τοῦ Παρθενῶνος; τῆς Ἀκροπόλεως ὅπου ὅλοι οἱ ἄξονες είναι ἐπίτηδες στραβοί; Ποιὸς είναι ὁ κοινὸς νοῦς τῆς πλώρης τῶν καταδρομικῶν ἡ ὅποια δὲν είναι μυτερὴ, ὅπως θὰ φανταζόνταν ὁ κοινὸς νοῦς για νὰ σκίσει καλλίτερα τὰ κύματα, ἀλλὰ στρογγυλὴ, διότι μόνον ἔτσι τὸ πλοῖο κερδίζει ταχύτητα; Τὰ παραδείγματα δὲν λείπουν. Κοινὸς νοῦς δὲν ὑπάρχει σὲ μερικὰ πράγματα, τὰ ὅποια ἀκριβῶς ξεχωρίζουν ἀπὸ τὸν κοινὸν νοῦν. Ἀλλὰ οὔτε ώρασιπάθεια χωρεῖ στήν ὀργανικὴ κατασκευὴ μιᾶς μηχανῆς, στήν καμπύλη ἐνὸς πλοίου, στὰ ναυτικὰ ἔξαρτήματα, στήν τομῆ ἐνὸς φτεροῦ ἀεροπλάνου. Και ἔδω, ὁ μηχανικὸς ἡ ὁ ἀρχιτέκτων φάχνει τὸ ἀπλὸ τὸ λογικὸ, τὸ ὀπολοισμένο, τὸ ὀργανικὸ, τὸ πειραματισμένο, τὸ θε-

τικό, τὸ κατάλληλο, τὸ πρακτικό, τὸ φυσικό, τὸ θεληματικό, τὴν καλύτερη λύση, καὶ ἐδῶ βρῖσκει πολλές φορές τὸ ὄρατο.

Δὲν ξαίρω πολλά πράγματα πού νά μοῦ δίνουν τὴν ἀπόλυτη ἱκανοποίηση τοῦ ὄρατου, ὅπως τὸ κατάστρωμα ἐνὸς βαποριοῦ. Κάθε ὄργανο εἶναι στὴ θέση του· κάθε σίδερο εἶναι λογικό, ἀνθρώπινο, γιατί μπορείς νά τὸ χειριστεῖς· ἀποτελεσματικό, διακριτικό, γιατί δὲν ἐνοχλεῖ μὲ μιὰ ἐξαιρετικὴ προσωπικότητα τέλειο, διότι ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς στὴ ζήτηση πού τοῦ κάνεις.

Νομίζω πῶς, ὅπως μιὰ λαϊκὴ οἰκοδομὴ, ἔτσι—ἀν κι' ἀπ' τὸν ἀντίθετο δρόμο—μιὰ πρώτης τάξεως μηχανὴ πλησιάζει περισσότερο στὴν ἀρχαία τελειότητα ἀπ' ἄλλους τοὺς αἰσιοδόξους ὄρασιοπαθεῖς καὶ εὐσεβεῖς πόθους ἀκαδημαϊσμοῦ.

Μερικοί—καὶ φίλοι—ἔχουν ἀντιρρήσεις. Παραδέχονται μὲν τίς καταπληκτικὲς προόδους τῶν ὕλικῶν μέσων τοῦ αἰῶνος, λένε ὁμως, ὅτι ἐφ' ὅσον τοὺς λείπει ἡ ψυχὴ ἢ δηλ. τὸ ἀνθρώπινο αἶσθημα, δὲν μπορεί νά γίνῃ λόγος περὶ παραβολῆς μὲ τὸν ἀρχαῖο πολιτισμό.

— Δὲν σὰς φαίνεται παράδοξο οἱ ἴδιοι μηχανικοί, ἀρχιτέκτονες καὶ λοιποὶ, πού κατασκευάζουν αὐτὰ τὰ πλοῖα, αὐτὲς τίς πολύπλοκες μηχανές, νά «ντεκοράρουν» τὸ σπῆτι τους μὲ τὸ χειρότερο γούστο; Στὸ σπῆτι τους οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι μεταχειρίζονται τὸ esprit concierge καὶ τὴν ὄρασιοπάθεια γιὰ νά ἐπιπλώσουν τὸ σαλόνι τους καὶ τίς κρεβδатоκάμαρές τους. Ἴτι συμβαίνει λοιπόν; Ἀπλούστατα οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν εἶναι ἀνώτεροι. Δὲν ἔχουν καταλάβει πῶς τὰ μέσα πού μεταχειρίζονται γιὰ νά σκαρώσουν πλοῖα καὶ μηχανές εἶναι τὰ σωστά. Δὲν ἔχουν πεποῖηση σ' αὐτὸ πού κάνουν. Δὲν μπόρεσαν νά ὑψωθοῦν στὴ μεταφυσικὴ ἔννοια τοῦ ζητήματός τους. Καὶ δταν λύσουν τὸ πρόβλημα μιᾶς μηχανῆς αὐτοκινήτου, δὲν ἔχουν τὸ κουράγιο νά λύσουν καὶ τὸ πρόβλημα τῆς καρσοσερί. Νομίζουν πῶς ὁ «αἰσθητικὸς» εἶναι πιὸ ἀρμόδιος γι' αὐτὴ τὴ δουλειά. Κι' ἔτσι ἡ καρσοσερί τοῦ αὐτοκινήτου παίρνει τὸ σχῆμα πού τῆς διάλεξε ὁ αἰσθητικὸς, γίνεταὶ στὴν Λουδοβίκου 15ου, ἀπαράλαχτη chaise à porteurs (φορεῖτο).

Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ δὲν εἶναι περιέργη.

Οἱ μεγάλες μετατροπὲς χρειάζονται πολλές φορές πάρα πολὺ καιρὸ γιὰ νά γίνονιν συνειδητές. Ὁ Χριστιανισμὸς χρειάστηκε στὴ Δύση ἐννιά ὡς δεκαπέντε αἰῶνες γιὰ νά ἐμπνεύσει τοὺς καλλιτέχνες. Οἱ βασιλικὲς ἐκκλησίες τοῦ στὴν Ρωμάν εἶναι τοῦ 11ου αἰῶνος. Οἱ γοθτικοὶ Καθεδρικοὶ ναοὶ τοῦ 12ου, 13ου. Οἱ θρησκευτικοὶ πίνακες τῆς Ἀναγεννήσεως τοῦ 14ου, 15ου. Στὸ Βυζάντιο, ἔπου ἡ συνοχὴ τοῦ κράτους δὲν ἐχαλαρώθη, ἔχουμε τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ραβθένας τοῦ 5ου καθὼς καὶ τὴν Ἀγία Σοφιά.

Ἡ μηχανικὴ ἐπανάσταση τοῦ 20ου αἰῶνος εἶναι πολὺ πρόσφατη καὶ ἴσως ἀκόμη στὰ σπάργανα. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν ἀκόμα συνείδηση ὅτι «ἄλλαξε κάτι». Δὲν ἐγκατέλειψαν τίς παλιὰς τους συνήθειες, οὔτε τὸν κοινὸν γούστο, οὔτε τὴν ὄρασιοπάθεια. Μὲ τέτοιες συνθήκες εἶναι δύσκολο νά βρεθῆ ἀμέσως καὶ ἡ ψυχὴ πού θὰ ζωντανέψει τὴν καινούργια ἐποχὴ. Ἴσως ἀργήσει πολὺ. Ἴσως δὲν βρεθῆ καθόλου.

Ἐγὼ ἤθελα ἐδῶ νά πῶ αὐτὸ μόνο: Ὅτι στὰ καινούργια μηχανικὰ μέσα πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά φθάνομε σὲ ἕνα ἄρτιο ὄργανικὸ σύνολο, ὅπως ἡ μηχανὴ, ὑπάρχει μιὰ σωστὴ καὶ αἰόνη μὲθοδος

N. XATZH-KYPIAKOS ΓΚΙΚΑΣ

Ἡ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΡΩΣΣΙΑ (*)

Ἀσχολούμενος μὲ τὴ σοβιετικὴ Ρωσία πρέπει πρῶτ' ἀπ' ὅλα νά πῶ ὅτι μιῶ γι' αὐτὴν μὲ πλήρες τὸ αἶσθημα τῆς μετριοφροσύνης καὶ ἐπίγνωση τῶν ὀρίων μου. Εἶναι αὐτόχημα ὅτι, ἀν κάποιος πάει στὴ Ρωσία γιὰ ὅσο δὴποτε λίγον καιρὸ, δταν γυρίσει οἱ ἄλλοι θέλουν νά μάθουν ἀπ' ἐκεῖνον ὅλα ὅσα τὴν ἀφοροῦν. Ἰπὴρξα αὐστηρὸς στὴν κριτικὴ μου γιὰ κείνους πού πήγαν στὴ Ρωσία γιὰ λίγο καί, γυρίζοντας, μιλοῦσαν σὰ νά τάξεραν ὅλα, καὶ τώρα πού πήγα κ' ἐγὼ κ' εἶχα τὸ θάρρος νά γράψω μερικὰ ἄρθρα σ' ἔφημερίδες καὶ κάμω ἐδῶ διάλεξη γιὰ τὴ Ρωσία, αἰσθάνομαι ὅτι πρέπει ν' ἀνακαλέσω ὅτι δυσμενὲς εἶπα γιὰ τοὺς ἄλλους. Εἰδοποίησα τὴ Γραμματεία τοῦ Τμήματος Συγκεντρώσεών σας πῶς ἡ διαμονή μου στὴ Ρωσία ἦταν πολὺ σύντομη καὶ πῶς θὰ ἦταν ἀναίδεια νά δώσω διάλεξη, μὰ ἐπέμεινε, καὶ δὴλωσα ὅτι θὰ δώσω τὴ διάλεξη, μὰ ὅτι θὰ πρέπει νὰ χετέ ὅπ' ὅψει πῶς ὅ,τιδὴποτε λέω, τὸ λέω μὲ ἐπίγνωση τῶν ὀρίων τῶν γνώσεών μου. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἔχω διαβάσει πολλὰ γιὰ τὴν πολιτικὴν ἱστορία τῆς Ρωσίας καὶ τὸ ρωσικὸ κομμουνιστικὸ κόμμα καὶ τὸ ἔργο τῆς Σοβιετικῆς Κυβέρνησης. Μιὰ ἄλλη παρατήρηση, πού νομίζω ὅτι μ' ἐνισχύει, εἶναι πῶς, τὸν πρῶτο καιρὸ πού ἤμουν στὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα, ἀναπτύχθηκα σύμφωνα μὲ τίς διδασκαλίαι τοῦ Κάρλ Μάρξ, καὶ δὲν τίς ἐγκατέλειψα. Νομίζω πῶς αὐτὸ εἶναι μεγάλη βοήθεια γιὰ τὴν κατανόηση τῆς Κυβέρνησης καὶ τῆς Διοικήσεως τῶν δημοσίων πραγμάτων στὴ Ρωσία.

Τὸ σύστημα ἀπ' τὸ ὁποῖο διοικεῖται ἡ Ρωσία εἶναι γνωστὸ ὡς σύστημα δικτατορίας, καὶ τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητο. Ἐχει καινὰ μὲ τίς ἄλλες δικτατορίας διαφορετικῆς φύσης τὰ χαρακτηριστικὰ πού παρουσιάζουν ὅλες οἱ πολιτικὲς δικτατορίες, κομμουνιστικὲς ἢ φασιστικὲς ἢ—σὲ διαφορετικὸ ἐπίπεδο—ἀριστοκρατικὲς ἢ μοναρχικὲς. Τὸ πολιτικὸ σύστημα εἶναι ἡ κυβέρνησις τῶν σοβιέτ, βασιζόμενη στὴν ἐκλογὴ τοπικῶν σοβιέτ τῶν χωριῶν καὶ τῶν πόλεων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὸν ἐργαζόμενον πληθυσμὸ τῆς χώρας. Λένε ὅτι περίπου 90% τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει τὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα· οἱ τάξεις πού τὸ ἔχουν στερηθῆ εἶναι πρῶτῃν τσαρικοὶ ἀξιωματικοὶ, πρῶτῃν ἄστοι ἢ ἀριστοκράτες, παπάδες, καὶ στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

Τὸ τοπικὸ σοβιέτ ἐκλέγεται σὲ μιὰ συνέλευση, ἢ συνελεύσεις ἐργατῶν μὲς στὰ ἐργαστάσια καί, σὲ μερικὲς περιπτώσεις, σύμφωνα μὲ τίς γεωγραφικὲς διαιρέσεις. Οἱ

(*) Διάλεξη πούγινε στὸ Chatham House στίς 6 Νοεμβρίου 1933, δημοσιευμένη ἐδῶ μὲ ἐλάχιστες περικοπές.

ουνελεύσεις είναι ελεύθερες, γίνονται δεκτές υποψηφιότητες, και η ψηφοφορία γίνεται «δι' ανατάσεως τής χειρός» και όχι μυστικά. Τουτό μπορεί να φανεί ως συνήθεια με την οποία ένας αριθμός μελών του σοβιέτ, εκλέγονται με την σύσταση των ηγερτων του σοβιέτ που αποσύρεται, ως πρόσωπα, ως κατά την κρίση τους, δείχτηκαν εξαιρετικά ικανά και είναι αξια να ξαναεκλεγούν. Και ζητείται η ψήφος υπέρ η εναντίον αυτού του συνόλου των ονομάτων, και το σύνολο αυτό συνήθως εκλέγεται.

Από τα σοβιέτ των χωριών η των πόλεων σχηματίζονται νέα σοβιέτ, που απολήγουν στο Σοβιέτ τής Ένωσης των Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών. Αυτά εκλέγονται με μια σειρά από έμμεσες εκλογές σε ουνελεύσεις των αντιπροσώπων των τοπικών σοβιέτ, που εκλέγουν τα σοβιέτ νομών και επαρχιών. Γά εθνικά σοβιέτ η κοινοβούλια καθιερώσ από τις έπτά Σοβιετικές Δημοκρατίες εκλέγονται με περίπου τον ίδιο τρόπο, και τελικά η Κυβέρνηση τής Ε. Σ. Σ. Δ. εκλέγεται από μια ουνέλευση όλων των σοβιέτ τής χώρας. Αυτά εκλέγονται με Κεντρική Έκτελεστική Έπιτροπή, που υποθέτω αντιστοιχεί πάνω-κάτω σ' ένα κοινοβούλιο. Δέν ουνεδριάζει διαρκώς, αλλά για μια μικρή περίοδο δυο φορές το χρόνο. Η Κ. Ε. Ε. εκλέγει κι' αυτή ένα προεδρείο που ως επί το πλείστον αποτελείται από τους Έπιτρόπους — η άπ' το όποιο λαμβάνονται οι έπιτροποι η ύπουργοι — τής Ε. Σ. Σ. Δ.

Το σύστημα τής εκλογής βασίζεται πάνω στο εκλογικό δικαίωμα που ασκείται από τον εργαζόμενο πληθυσμό τής δημοκρατίας, δηλαδή τους χειρόνακτες, τους διανοητικούς εργάτες, και τους υπαλλήλους. Έτσι μπορεί να λεχθή ότι η εκλογή γίνεται εκ των κάτω. Ακόμα περισσότερο υπάρχει το δικαίωμα για την ανάκληση του αντιπροσώπου που κατά την κρίση των εκλογέων δέν είναι ικανοποιητικός και μπορεί να εκλεγεί άλλος στη θέση του. Αλλά λέγοντας ότι η εκλογή είναι εκ των κάτω δέν υπάρχει αμφιβολία ότι η ήγεσία και η πραγματική διοίκηση γίνεται εκ των άνω. Μια που οι αξιωματούχοι εκλεγούν η πειθαρχική των έξουσία και ο κυβερνητικός έλεγχος είναι σημαντικώτατα. Ο γενικός καθορισμός και η έπεξεργασία τής πολιτικής, η ήγεσία του τόπου, και η πραγματικώς, η διεύθυνση σε κάθε τοπικό σοβιέτ ανήκει ως επί το πλείστον και ασκείται άπ' εκείνους που εξέλεγαν εκ των κάτω. Δέν υπάρχει αμφιβολία ότι ασκούν πραγματική έπιβολή στην ίδια την εκλογή και είναι πολύ δύσκολο να λεχθή πώς αυτή η εκλογή είναι ελεύθερη. Η έξουσία των εκλεκτών είναι μεγαλύτερη άπ' την έξουσία των εκλεκτόρων και η πολιτική του τόπου καθορίζεται άπ' τους εθνικούς ηγέτες.

Τα τοπικά σοβιέτ των πόλεων και των χωριών, νομών και επαρχιών, αντιστοιχούν στις γενικές γραμμές στις διάφορες τοπικές έξουσίες τής Μεγάλης Βρετανίας, αν και είναι μεγαλύτερα σε αριθμό, εξαιτίας τής έκτασης τής χώρας. Έκπληρούν τις λειτουργίες τής τοπικής αυτοδιοίκησης που τους ανήκουν. Αλλά κάθε κατώτερο όργανο τής σοβιετικής διοίκησης μπορεί να δέχεται έντολές και να έλέγχεται από τα άνωτερα όργανα, πράγμα που είναι διαφορετικό από το Βρετανικό σύστημα κατά το όποιο κάθε τοπική έξουσία μπορεί — μές στα όρια τής δικαιοδοσίας της — να κάνει, ότι θέλει χωρίς να λαβαίνει ειδικές έντολές από την έξουσία μιας εϋρύτερης περιφέρειας η από τα Έπουργεία — με την εξαίρεση, φυσικά, του προσώπου που είναι γνωστό ως District Auditor που μπορεί να είναι ένα πρόβλημα για τις τοπικές έξουσίες και μπορεί, στην πραγματικότητα, να περιγράφει τα δικαιώματά τους. Έπίσης τα Έπουργεία μας κάνουν παραχωρήσεις (grants) δια μέσου των όποιων μπορούν όλικά να επηρεάσουν την πολιτική των τοπικών έξουσιών, και σε μερικές περιπτώσεις μια τοπική έξουσία πρέπει να λάβει την έγκριση του άρμοδιου ύπουργείου. Παρ' όλα ταύτα, γενικά, μέσα σ' αυτά τα όρια, οι τοπικές μας έξουσίες εν' ελεύθερες. Στη Ρωσία αυτές μπορούν να έλέγχονται άπεριόριστα άπ' την άνωτερη τοπική έξουσία, έτσι που,

αν και η εκλογή γίνεται εκ των κάτω, υπάρχει πραγματική έπιβλεψη, διεύθυνση, και έλεγχος εκ των άνω.

Είνα: άδύνατο να καταλάβει κανείς την ρωσική Κυβέρνηση αν σταματήσει εδώ, ακόμη περισσότερο παρ' ότι είναι δυνατό να καταλάβει την Κυβέρνηση τής Άγγλίας από μια άφηρημένη έκθεση των συσταγματικών έξουσιών της, και τής εκλογής των τοπικών έξουσιών.

Δέν μπορεί κανείς να νοιώσει την Κυβέρνηση τής Μεγάλης Βρετανίας αν δέν καταλάβει το σύστημα των κομμάτων, ακόμη και αν το σύστημα τουτό έχει μεταβληθεί από καιρό σε καιρό από τις κυβερνήσεις ουνασοπισμού. Στη Ρωσία υπάρχει μόνον ένα πολιτικό κόμμα. Δέν έπιτρέπεται κανέν άλλο, άκριτως όπως σήμερα υπάρχει μόνον ένα πολιτικό κόμμα στην Ιταλία και τη Γερμανία. Στη Ρωσία αυτό τυχαίνει να είναι το Κομμουνιστικό Κόμμα. Δέν θά ήταν δυνατό για ένα κόμμα όπως το Έργατικό η το Συντηρητικό η το Φιλελεύθερο να υπάρχει στη Ρωσία. Έπ' αυτές τις συνθήκες η όργάνωση, πειθαρχία και πολιτική του Κομμουνιστικού Κόμματος έχει μεγάλη σημασία για τη μελέτη τής διοίκησης τής Ρωσίας.

Το Κομμουνιστικό Κόμμα είναι, στη γενική γραμμή, όμοιο στην όργάνωση με την ίδια τη Σοβιετική Δημοκρατία. Συνίσταται σε άτομα — μέλη και δέν είναι ένα όμμα, όπως εδώ το Έργατικό Κόμμα, που άπαρτίζεται από ουνεργαζόμενες όργανώσεις και άτομικά μέλη. Έπισημως γνωστό είναι ότι ο αριθμός των σημερινών μελών του Κ. Κ. είναι δύομισι εκατομμύρια, άντρες, γυναίκες και νέοι. Οι τοπικές κομμουνιστικές διακλαδώσεις, που σε μερικές περιπτώσεις έχουν γεωγραφική σημασία, ουμβαδίζουν στις πλείστες περιπτώσεις με το εργοστάσιο, την κυβερνητική ύπηρεσία η άλλο κέντρο βιομηχανίας η διοίκησης. Οι τοπικές διακλαδώσεις εκλέγουν επαρχιακές έπιτροπές και πάνω άπ' αυτές εκλέγονται έπιτροπές για εϋρύτερες περιφέρειες. Έως στην Κομμουνιστική Όργάνωση των έπτά Δημοκρατιών και τελικά το Κ. Κ. τής Σοβιετικής Ένωσης. Η Κεντρική Έκτελεστική Έπιτροπή εκλέγεται στο Συνέδριο του Κ. Κ., που συνήθως γίνεται κάθε δυο χρόνια. Η Κ. Ε. Ε. διορίζει το Προεδρείο, μια μικρότερη έπιτροπή, επου πλείστα μέλη της είναι διαρκώς αξιωματούχοι του κόμματος.

Το Κ. Κ. υπόκειται σε άυστηρή πειθαρχία που επιβάλλεται σε όλα τα μέλη του, έξ ίσου στα άπλά μέλη όπως και στους ηγέτες. Πραγματικά έχει εφαρμοστεί στους ηγέτες. Παρ' ουσιαστήκαν επανειλημμένες περιπτώσεις διαγραφής η υποβίβασης του Κ. Κ., ουμπεριλαμβανομένων φυσικά του Τρότσκι και του Ζηνόβιεφ. Είχα λυπηθεί που ο Ζηνόβιεφ δέν υπέστη την τύχη του ουριότερα από τότε που του συνέβη, αν και το ρόλο του στις εκλογές μας του 1924 θά τον είχε παίξει κάποιος άλλος. Η έφαρμογή τής πειθαρχίας μπορεί να, ουνίσταται στον υποβίβαση ενός μέλους του Κόμματος στη θέση ενός δοκίμου η υποψηφίου, η διαγραφή άπ' το κόμμα, η, όπως στην περίπτωση του Τρότσκι, έξορία άπ' τον τόπο. Η πειθαρχική έξουσία είναι έξαιρετικά σημαντική. Δέν πρέπει να νομιστεί ότι το να είναι κανείς μέλος του Κ. Κ. άποτελεί άναγκαστικά άπεριόριστο πλεονέκτημα. Βέβαια ουρουσιάζει κάποια πλεονεκτήματα, αλλά και μειονεκτήματα. Το πλεονέκτημα είναι ότι κάνει το πεδίο τής δημόσιας ζωής πιο άνοιχτό για ένα πρόσωπο που είναι γνωστό ως καλό μέλος του Κ. Κ. Γά μειονεκτήματα είναι πώς πρέπει να ουμπεριφέρεται πολύ καλύτερα άπ' τ' άλλα μέλη τής κοινωνίας, άυστηρότερο κριτήριο έφαρμόζεται στο ήθικό του φέροισμο, όφείλει να εργάζεται πιο πολύ στο εργοστάσιό του η τη δουλειά του άπ' τους άλλους, και αν όδηγηθεί στα δικαστήρια για κάποιο άδικημα, τα δικαστήρια είναι άυστηρότερα γι' αυτόν παρά για όποιον δέν είναι μέλος του Κ. Κ.

Περιοδικά το Κ. Κ. προβαίνει σε εκκαθάριση. Είδαμε μία σ' ένα εργοστάσιο τής Μόσχας. Έγρηχε ένα τραπέζι σκεπασμένο με κόκκινο πάνω σε μια εξέδρα μές σε μια κοινή αίθουσα, και ένα-ένα τα μέλη του τμήματος καλούνται να σταθούν κοντά στο τραπέζι και να υποστούν τη διαδικασία. Μπορεί να έχουν διατυπωθεί κατηγο-

ρίες έναντιόν του από πριν, ή μπορεί να μην υπάρχουν κατηγορίες· και στίς δυο περιπτώσεις πρέπει να περάσει απ' τ'ο τραπεζί. Οι κατηγορίες μπορούν να έχουν γίνει γραφτές ή προφορικές ή να έχουν τοποθετηθεί σ' ένα κλειδωμένο κουτί, υπογεγραμμένες ή ανώνυμες. Τò μέλος πρέπει πρώτα-πρώτα να πει τή «βιογραφία» του έμπρός σ' ε-λους τούς έργατες του έργοστασίου, είτε είναι μέλη του Κ. Κ. είτε όχι. Ο σκοπός αυτής τής διήγησης είναι ότι όλα τὰ στοιχεία πρέπει να είναι γνωστά. Θέλουν να ξέρουν τί ήταν ο πατέρας κι' ή μητέρα του και αν ήταν άστος ή προλετάριος. "Αν ήταν άστος μπορεί να εξακολουθήσει να είναι μέλος, άλλ' ή συμπεριφορά του πρέπει να είναι σχεδόν άσφαγη, διότι οι «άμαρτίες» των γονέων τείνουν να παιδεύουν τὰ τέκνα. "Επειτα τὰ τρία μέλη τής "Επιτροπής "Ελέγχου πού κάθονται στην εξέδρα υποβάλλουν έρωτήσεις, πιθανόν βασισμένες πάνω στίς κατηγορίες πού έχουν διατυπωθεί, πού μπορούν να είναι πάνω στη μη άποτελεσματικότητα τής εργασίας, έλλειψιν καλής δουλειάς, κ. ο. κ. ε. Μιά περίπτωση ήταν ότι ένας άρχιεργάτης είχε κατηγορηθεί πώς έβαλε έναν έργατη σέ μιá δουλειά για τήν όποία δέν ήταν ικανός. Γι' αυτό δέν ήταν καλός άρχιεργάτης και, πάντως, έπρεπε να συμβουλευτεί τò Συμβούλιο του έργοστασίου προτού τόν τοποθετήσει εκεί. Διάφοροι όμιλητές κατέθεσαν αν ήταν καλός άρχιεργάτης ή όχι. Κρίνοντας απ' τήν εμφάνισή του νομίζω ότι οι κατηγορίες ήταν σωστές. "Ο καθένας μπορεί να σηκωθεί και να μιλήσει. Δέν υπάρχει δυσκολία σ' αυτό. Νομίζω μάλιστα πώς τούς άρέσει. Μοι έπαιαν ότι είναι φυσικό στους Ρώσους να έξομολογούται τò πán. "Ο Maurice Hindus μούλεγε ότι, μιá μέρα πού στεκόταν στά σκαλιά τής Μητρόπολης, ένας Ρώσος πού ήταν πλάι του, μέσα σέ πέντε λεπτά, του διηγήθηκε δλόκληρη τήν ιστορία τής ζωής του, μαζί με τήν πιό παθητική, έρωτική ιστορία πού άκουσε ποτέ. "Ετσι αυτή ή διαδικασία τής κομματικής έκκαθάρισης είναι, νομίζω, μάλλον φυσική. Δέν θά ήταν τόσο φυσική ή τόσο εύκολη στην περίπτωση του Κ. Κ. τής Μεγάλης Βρετανίας. "Αν τήν έχουν, έλπίζω ότι θά μιμηθούν τò ρωσικό παράδειγμα και θ' αφήνουν τὰ μη μέλη του Κόμματος να παρίστανται, διότι θά μου άρεσε να ήμουν εκεί.

Αυτή ή έκκαθάριση μπορεί επίσης να έχει βαθεία πολιτική σημασία. Μετά τή νέα οικονομική πολιτική πού έγινε δεκτή έδω και λίγα χρόνια υπό τήν ήγεσία του Λένιν, υπήρχε αντίδραση γι' αυτή τήν πολιτική, και μιá έκκαθάριση άκολούθησε στην όποία εκείνοι πού δέν είχαν πίσει ν' αντιπολιτεύονται υποβλήθηκαν στη διαδικασία και πολλοί έδιώχτηκαν. "Υπήρξε μιá περίοδος όπου οι ευπορώτεροι χωρικοί, οι κουλάκοι, συμπλιώθηκαν και μπήκαν σέ κόμμα σέ σημαντικό αριθμό. "Επειτα ή πολιτική του κόμματος άλλαξε κ' οι κουλάκοι άποθαρρύνθηκαν, και οι πλειστοί διώχτηκαν με μιá έκκαθάριση. "Ετσι υπάρχει σημαντική ισχύς στους ήγέτες αν και θεωρητικά ό έλεγχος του κόμματος προέρχεται εκ των κάτω. Είναι αλήθεια ότι μέλη τής Κ. Ε. Ε. μπορούν να έκκαθαριστούν—όπως και τὰ μέλη τής σημερινής "Επιτροπής "Ελέγχου πού άνεβαίνουν επάνω στην εξέδρα—άλλά, έξ άλλου, ό καθορισμός του χρόνου όπου πρέπει να γίνει ή έκκαθάριση άνήκει άπολύτως στην Κ. Ε. Ε. "Υπ' αυτές τις συνθήκες είναι άδύνατη ή άπόλυτα έλεύθερη συζήτηση τής πολιτικής των ήγετών, και άκόμη αν ή συζήτηση έπιτραπεί, καμμιά μειοψηφία δέν έχει έλπίδες να άνατρέψει τούς έπίσημους άρχηγούς του κόμματος. "Αν ή αντιπολίτευση μπορεί να έκδηλωθεί για ένα ζήτημα δυο ή τρεις μήνες πριν γίνει ή έκκαθάριση με τήν όποία σαρώνεται, τὰ μέλη του Κ. Κ. δέν έχουν πιθανότητα να ρίξουν τούς ήγέτες των.

"Ετσι είναι τò Κ. Κ. πού κυβερνά. "Ελέγχει τις κυβερνήσεις των έπτά δημοκρατιών και τὰ τοπικά σοσιέτ, παρέχει τών συνδικαλιστιών και συνεταιριστιών οργανώσεων, πού εις τὰ δημοκρατικά κράτη είναι αυτόνομες και μπορούν να κριτικάρουν τήν Κυβέρνηση, άκόμη κι' αν είναι Κυβέρνηση του "Εργατικού Κόμματος, με τò όποιο συνεργάζονται. Στη Ρωσία ή πειθαρχία κ' ή πραγματική ήγεσία καθορίζεται όχι μέσ' από τις ίδιες τις οργανώσεις, με απ' τò πολιτικό Κόμ-

μουνιστικό Κόμμα. "Ολοι οι θεσμοί του Κράτους, πολιτικοί ή οικονομικοί, συνδικάτο ή συνεταιρισμός, είναι πραγματικά υπό τήν κυριαρχία των ήγετών του Κομμουνιστικού Κόμματος. "Οτι λέει τò Κ. Κ. γίνεται. "Επομένως όποιος διοικεί τò Κ. Κ. διοικεί τή Ρωσία. "Ενας κυνικός είπε, και υπάρχει κάποια αλήθεια μες σ' αυτό, ότι στη Ρωσία δέν είναι δικτατορία του προλεταριάτου αλλά τής γραφειοκρατίας. "Αναμφίβολα ή Γραμματεία του Κ. Κ. είναι υπερβολικά ισχυρή. Δέν είναι άσήμαντο τò γεγονός ότι ο Στάλιν δέν είναι Πρωθυπουργός ούτε Πρόεδρος του Συμβουλίου των "Επιτρόπων του Λαού, αλλά Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος. Αυτή είναι ή έπίσημη θέση του στη Ρωσία, άλλ' άναμφισβήτητα είναι τò πιό ισχυρό άτομο στά δημόσια πράγματα τής Σοβιετικής "Ενώσης.

"Ετσι, για να καταλάβει κανείς τή διοίκηση τής Ρωσίας πρέπει να νοιώσει πρώτα τò πολιτικό σύστημα και δεύτερον τò Κομμουνιστικό Κόμμα. Τò Κ. Κ. καταβάλλει μεγάλες προσπάθειες για ν' άναπτύξει τή νεότητα τής Ρωσίας με τήν κατεύθυνση πού έπιθυμεί. "Η κίνηση τής νεότητάς τής είναι μεγάλη και μ' ένθουσιασμό και πολλή στρατιωτική κίνηση και κατευθύνεται πολύ αυστηρά προς τόν σκοπό να παρασκευάσει, με τò έκπαιδευτικό σύστημα, ανθρώπους πού να είναι πολιτικά έμπιστοι. Γεννάται πάντως ένα ζήτημα, αν ή εκπαιδευση, έστω μ' αυτούς τούς τρόπους, δέν θά δημιουργήσει με τόν καιρό μιá τέτοια κριτική αντίθεση, ώστε οι άρχηγοί να έξασθενηθούν από τήν εκ των κάτω πίεση τής νέας γενεάς με αύξανόμενη επίδραση. Τò ίδιο και για τò πολιτικό σύστημα τής Ρωσίας.

"Ας έξετάσουμε τώρα τò οικονομικό σύστημα. Αυτό βασίζεται πάνω στη θεωρία ότι—όσο τοδτο είναι συμφέρον και κατορθωτό—όλη ή γή, όλο τò κεφάλαιο και όλη ή παραγωγή πρέπει να είναι υπό τόν έλεγχο του Κράτους και των οικονομικών του όργάνων. Είναι άναμφισβήτητο ότι τò μέγιστο μέρος τής βιομηχανικής παραγωγής είναι σήμερα δημόσια ιδιοχτησία και υπό τόν δημόσιο έλεγχο. "Η γεωργία είναι άλλη υπόθεση. "Υπάρχει ένας ώριζόμενος αριθμός κρατικών γεωργικών επιχειρήσεων πού θεωρούνται κάπως μη άποδοτικές, αλλά τò μεγαλύτερο μέρος τής γεωργικής παραγωγής γίνεται σήμερα από κείνα πού είναι γνωστά ως Κολχός, ήτοι συνιδιοχτητες επιχειρήσεις. Τοδτο είναι άμφίβολο αν πρέπει να διομιάζεται σύστημα κοινωνικοποίησης, διότι ή πραγματικότητα είναι ότι πρόκειται για έπιχείρηση όπου ένας αριθμός από άγροτικές ιδιοκτησίες συγχωνεύονται μαζί με τὰ έργαλεία τους, και τò προϊόν μοιράζεται στους ιδιοχτητες, φορολογούμενο φυσικά απ' τò Κράτος. Μοι φαίνεται πώς πρόκειται μάλλον για συνεργατική παραγωγή παρά για κοινωνικοποίηση. "Εξ άλλου υπάρχει μιá κάποια έπιβίωση τής ατομικής ιδιοκτητικής έπιχείρησης στη γεωργική παραγωγή, αν και τοδτο σημαίνει άβέβαιη ύπαρξη, διότι τò Κράτος, με τή φορολογία στην κατάσχεση των προϊόντων, κάνει υπερβολικά δύσκολη τήν κατάσταση του ατομικού παραγωγού και άσκει σημαντική πίεση για να τόν οδηγήσει στην κολλεκτιβιστική παραγωγή.

Τò Κράτος άποφάσισε ν' άσκήσει μιá πολιτική πού κρίνω άπόλυτα δεθή είτε για τή Ρωσία είτε για όποιο άλλο Κράτος έχει πραγματικό έλεγχο πάνω στις πλουτοπαραγωγικές πηγές του. Προέκρινε μιá πολιτική έπεξεργασίας και έφαρμογής σειράς από πεντάχρονα σχέδια. Τò κρατικό όργανο στό όποιο άνήκει ή έπεξεργασία και ή έπίβλεψη του Πεντάχρονου Σχεδίου είναι ή Κρατική "Επιτροπή του Σχεδίου, γνωστού για τή συντομία ως Gosplan. "Οπως όλα τὰ δημόσια όργανα τής Ρωσίας έχει μιá σειρά από συνελύσεις, μικρές και μεγάλες. "Οπως τὰ πλειστος σοσιέτ έχει μιá πολυπληθή Γενική Συνέλευση και ένα όλιγόαριθμο Προεδρείο. "Ός έπί τò πλείστον άπαρτίζεται από πρόσωπα διορίζόμενα για τις οικονομικές τους γνώσεις και τήν πείρα τους, πρόσωπα πού άνήκουν στό βιομηχανικό ή τόν οικονομικό κλάδο τής διοίκησης. "Η "Επιτροπή του Σχεδίου διορίζεται από τò Συμβούλιο

των Ἐπιτροπῶν τοῦ Λαοῦ. Αὐτὴ ἡ Ἐπιτροπὴ καταρτίζει ἓνα γενικὸ σχέδιο, ἀφοῦ συμβουλευτεῖ τὰ τοπικὰ σοβιέτ καὶ τὶς τοπικὰς Ἐπιτροπὰς τοῦ Σχεδίου. Τὸ ἔτσι εἰτοιμασμένον σχέδιον παραπέμπεται στὰ τοπικὰ σοβιέτ καὶ τὶς ἐπιτροπὰς γιὰ νὰ κάνουν παρατηρήσεις καὶ προτάσεις. Ἐνα μεγάλο ποσοστὸ ἀπ' τὶς παρατηρήσεις ποὺ γίνονται εἶναι ὅχι ἡ Κρατικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Σχεδίου ζητεῖ ἀπ' αὐτοὺς παραπολλά, ἀλλὰ παραπολύ λίγα. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι σὲ πολλὰς περιπτώσεις εἰλικρινὰ πιστεύουν πῶς αὐτὸ εἶναι τὸ σωστὸ, ἀλλὰ σ' ἓνα μεγάλο ἀριθμὸν περιπτώσεων αὐτὸ εἶναι πιθανώτατα ἀποτέλεσμα τῆς ρωσικῆς αἰσιοδοξίας καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς ἐπιθυμίας νὰ δεῖξουν ὅτι μποροῦν νὰ κάνουν περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι τοὺς ζητοῦν. Δὲν εἶμαι βέβαιος ὅτι κάνουν σήμερα αὐτὸ ποὺ περίμεναν. Ὁ Μολότωφ εἶπε κάποτε πόσο εὐχαριστημένους ἦταν ποὺ ἄκουγε ὅτι ὁ σύντροφος Δεῖνας θὰ μπορούσε νὰ κάνει διπλὰ ἀπὸ ὅ,τι περίμεναν ἀπ' αὐτόν, ἀλλὰ ὑπέδειξε ἐπίσης καὶ τι εἶχε κάνει πρῖν, καὶ σὰ νὰ μοῦ φαίνεται ὅτι αὐτὸ ἦταν μιὰ προσβολὴ γιὰ τὸν σύντροφο Δεῖνα. Αἰσιοδοξία καὶ ἐνθουσιασμός—καί, παράλληλα, ἀπαισιοδοξία καὶ ἀπογοήτευση—εἶναι πάντοτε τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ρωσικοῦ λαοῦ, στὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη μορφή.—Τελικὰ τὸ Σχέδιον πηγαίνει στὸ Συμβούλιον τῶν Ἐπιτροπῶν τοῦ Λαοῦ, ποὺ τὸ ἐπικροτεῖ ἢ τὸ μετατρέπει κατὰ τὸν τρόπο ποὺ νομίζει σωστὸ. Ἐν τῷ μεταξύ τὸ κύριον σχεδιάγραμμα ἔχει πάει στὸ Συνέδριον τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος στὸ ὅποιο ἀνήκει ἡ πραγματικὴ ἀπόφασις. Καμμιά φορὰ εὐχόμαι νὰ μπορούσε ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος τῆς Ἀγγλίας νὰ τελειώσει τὰ ζητήματα μὲ τόσο λίγη κριτικὴ καὶ δυσκολία μὲ ὅση οἱ ἡγέτες τοῦ Κ. Κ. στὴ Ρωσία. Δὲν εἶδα ποτὲ τὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου νὰ ἐργάζεται μὲ πῶς πολλὴν ἡρεμία παρὰ στὰ πρακτικὰ τὸ Κ. Κ. στὴ Διάσκεψιν τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης.

Ἡ ἐντύπωσις ποὺ ἔλαβα ἀπ' τὸν Ἀντιπρόεδρον τοῦ Γκόσπλαν, πρῶτον πρεσβευτὴ στὴν Ἰαπωνίαν, εἶναι ὅτι, στὸ πεδίον τῆς βιομηχανικῆς οἰκοδόμησις, τῆς ἀνάπτυξης τῶν ηλεκτρικῶν δυνάμεων καὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ, τὸ Πεντάχρονον Σχέδιον πέτυχε. Οἱ ἴδιοι δηλώνουν ὅτι ἐκτέλεσαν τὸ πεντάχρονον σχέδιον σὲ τέσσαρα χρόνια, καὶ νομίζω πῶς λένε σωστὰ. Νομίζω ὅμως πῶς στὸ πεδίον τῆς διεύθυνσις (management) δὲν ἔχουν ἐπιτυχία. Ἀληθινὰ παραδέχονται σημαντικὰ λάθη σὲ σοβαρὰ θέματα. Ὁ Μολότωφ, σ' ἓνα λόγον τοῦ τοῦ 1932, εἶπεν ὅτι: χωρὶς ἀμφιβολία πρέπει νὰ παραδεχτοῦν ὅτι ἐσφαλὼν στὸ πεδίον τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἐργατικῆς παραγωγικότητος. Παραδέχτηκε ὅτι ἡ κατανάλωσις καύσιμης ὕλης στὴν ἠλεκτροπαραγωγὴ εἶναι μεγαλύτερη παρὰ στίς ἄλλες χώρας καὶ ἡ δαπάνη μετ' ἄλλου στίς μεταλλουργικὰς βιομηχανίας εἶναι σημαντικὴ ἀν παραβληθῆι μὲ τὴ Γερμανίαν ἢ τὴς Η. Π. Α. Μὲ καμίνους τελευταίου τύπου ἢ ἀποδοτικότητος εἶναι μικρότερη παρὰ στὴ Γερμανίαν καὶ στὴν Ἀμερικὴν. Δὲν εἶναι σωστὸ νὰ λεχθῆι ὅτι οἱ κεφαλαιοκράτες πιέζουν τοὺς ἐργάτας τοὺς στὴ Γερμανίαν, τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ἀμερικὴν, διότι λίγοι ἐργάτες στὸν κόσμον ὠθοῦνται τόσο δυνατὰ ὅσο οἱ σημερινοὶ Ρῶσοι, πρᾶγμα ποὺ εἶναι διαφορτικὸν ἀπὸ κείνο ποὺ διακηρύσσουσιν οἱ κομμουνιστὲς στὸν τόπον μας. Οἱ ἐργάτες φρονοῦν ὅτι ἀξίζει τὸν κόπον γιὰτὶ ἐργάζονται γιὰ τὸ κοινὸ οἰκονομικὸ συμφέρον.

Δὲν ξέρω πότε θὰ πετύχουν στὸ πεδίον τῆς διεύθυνσις. Ἡ ρωσικὴ ἰδιοσυγκρασία δὲν κατευθύνεται στὴν ἀποδοτικότητά καὶ τὴν ταχύτητα. Αὐτὸ δὲν εἶναι λάθος τῆς σοβιετικῆς κυβερνήσεως· εἶναι λάθος ἐκείνου ποὺ ἐπεῦρε τοὺς Ρῶσους. Μπορεῖ ν' ἀλλάξουν. Πιθανότατα μάλιστα θ' ἀλλάξουν. Ἐφόσον περὰ ὁ καιρὸς καὶ οἱ Ρῶσοι συνηθίσουν τὴν μοντέρναν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν, θαρρῶ ὅτι οἱ διευθυντὲς αὐτῶν τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων, οἱ τεχνικοὶ, εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ προσέχουν μὲ τὸ ἓν μῆτι: τὴ δουλειὰ τους καὶ μὲ τὸ ἄλλο τοὺς κομμουνιστὰς πολιτικούς, πράγμα ποὺ εἶναι πολὺ κακὸ.

Ὁ διευθυντὴς κάθε ἐπιχειρήσεως εἶναι ὑπεύθυνος πρῶτον γιὰ τὴν ἀποδοτικότητά τῆς ἐπιχειρήσεως, φυσικὰ ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν εὐμάρεια τῶν ἐργατῶν του, καὶ

ἔτσι ὀφείλει νὰ μὴ φοβάται τὸν κάθε πολιτικάντη, ὅποιον καὶ νάναί τὸ κόμμα του, ἢ ἡ κυβέρνησις τῆς ἡμέρας.

Ἡ Ρωσία ἀναμφισβήτητα ὑποφέρει ἀπ' αὐτὸ. Ἀκόμη, ὅπου γίνεται μιὰ βίαιη ἐπανάστασις μὲ ταξικὴν θάσιν, στὴν ὁποία ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐκτὸς ἀπ' τὸ προλεταριάτον μπαίνουν σὲ κατώτερη θέσι, εἶναι κανεὶς ὑποχρεωμένος νὰ ἀποκλείσει ἀπὸ τὴν ἐργασία τεχνικούς ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι φιλελεύθεροι, συντηρητικοί, ἢ ἀναρχικοί, ἀλλὰ ποὺ μποροῦν νὰ κάνουν καλὰ τὴ δουλειὰ τους, βλάπτοντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν οἰκονομικὴν ἀποδοτικότητά. Ἡ Ρωσία διόρθωσε μερικὰ αὐτὸ τὸ ἐλάττωμα, φέρνοντας τεχνικούς ἀπ' τὸ ἐξωτερικὸν καὶ μαρφώνοντας ἐργάτας κατὰ τρόπον ὥστε γρήγορα νὰ μποροῦν νὰ γίνουν τεχνικοὶ διευθυντὲς. Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ κατ' ἀνάγκην νὰ γίνῃ μὲ τὴν μόρφωσιν καθῆνας πρῶτηγχεῖως διευθυντὴς, διότι οἱ τέτιοι ἄνθρωποι πολὺ συχνὰ γεννιοῦνται, δὲν γίνονται. Αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια ὅχι μόνο γιὰ τὶς προλεταριακὰς ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς ἀριστοκρατικὰς κοινωνίας. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ καμμιά φορὰ τοποθετοῦνται σὲ θέσεις διευθυντῶν πλήρη τὴ μόρφωσιν τους καὶ ποὺ δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ γίνουν καλοὶ διευθυντὲς. Κατὰ συνέπειαν δὲν ἦταν φρόνιμο, στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐπανάστασεως, ν' ἀποθαρρύνουν καὶ νὰ διώξουν τοὺς τεχνικούς ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἀνάγκην καὶ ποὺ ἔπρεπε νὰ κοινωνικοποιηθοῦν ὅπως κοινωνικοποιήθησαν καὶ οἱ βιομηχανικοὶ. Ὁ Λένιν τὸ ἀναγνώρισε αὐτὸ καὶ εἶχε τὸ θάρρος νὰ πει τοὺς ὁπαδοὺς του ὅτι μερικοὶ κομμουνιστὰς δὲν προοσιάζουν τὴν ἀξίαν τῶν τεχνικῶν: «Ἄν μοῦ ζητήσετε, εἶπε, νὰ ἐκλέξω ἀνάμεσα σὲ μιὰ δωδεκάδα ἢ εἴκοσι τέτοιους κομμουνιστὰς καὶ ἓνα καλὸ ἀστὸ εἰδικοποιημένον θὰ ἐκλέξω πάντοτε τὸν καλὸ εἰδικὸ ἀστὸ». Νομίζω πῶς εἶχε δίκιον, ἀλλὰ τὸ διδάγμα δὲν μαθεύτηκε ἀρκετὰ καλὰ ἢ μαθεύτηκε λίγο ἀργά.

Τὸ πεντάχρονον σχέδιον ἀφορᾷ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, τὴ βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν, καὶ τὴ γεωργικὴν ἀνάπτυξιν. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀνάπτυξις, ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλεια, τὸ πρόβλημα τῆς κατοικίας—ὅλα αὐτὰ περιέχονται ἐπίσης στὸ οἰκονομικὸν σχέδιον. Τὸ κράτος ἔτσι ἔχει μιὰ γενικὴ ἀφ' ὕψηλοῦ ἀποψὴ τῆς κοινωνικῆς του δαπάνης καὶ μπορεῖ ἔτσι νὰ ξέρει, ἂν καὶ εἶναι δύσκολον, τί ἔχει ἀνάγκην στὸ πεδίον τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Πιθανώτατα ἡ σοβιετικὴ κυβέρνησις ἔχει ἀπ' ὅλους τὶς κυβερνήσεις τοῦ κόσμου τὴν καλύτερη γνῶσιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς δυναμικότητων. Μιὰ τέτοια κυβέρνησις ἂν ἰσορροπήσει σὲ σωστὰ ἄρια τὴν κοινωνικὴν, ὕγειονομικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴν δαπάνην, θὰ εἶναι σὲ πολὺ καλύτερη θέσιν ἀπὸ ὅποιανδήποτε ἄλλη καπιταλιστικὴν χώρα. Ἐδῶ, δὲν ρωτήσομε πόσα μποροῦμε νὰ ξοδέψομε γιὰ τὴν παιδείαν, ὁ ἓνας θὰ πει περισσότερα καὶ ὁ ἄλλος λιγώτερα καὶ κανεὶς δὲ θὰ ξέρει πραγματικὰ, διότι δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ ἐπιστημονικὴ γνῶσις τῆς οἰκονομικῆς κατάστασεως τῆς χώρας.

Αὐτὸ λαμβάνεται ὡς ὄψις στὴ φορολόγησιν τῶν οἰκονομικῶν δυνατοτήτων τῆς Ρωσίας. Ἡ Ρωσία ἀνεβάζει τὶς δαπάνες κεφαλαίου στὸν ἐτήσιον προϋπολογισμό τῆς σὲ τεράστιον ποσόν. Ἡ δαπάνη κεφαλαίου τῆς δικῆς μας χώρας ἀντικρίζεται μὲ δάνεια ἐσωτερικὰ δημόσια, ἀπὸ δάνεια ἐκδιδόμενα ἀπ' τὴν κυβέρνησιν, καὶ κεφάλαια τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς παιδείας, ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλεια κλπ. εἶναι ἄμεσος φόρος πάνων στὴν παραγωγὴ τῆς ρωσικῆς βιομηχανίας. Δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ μὴ ἐργαζόμεναι πλοῦσια τάξις γιὰ νὰ φορολογηθῆι ὅπως στὸν τόπον μας—καὶ ἀκόμη ἐδῶ δὲν εἶμαστε βέβαιοι: πόσο πρέπει νὰ τὴ φορολογήσομε. Στὴ Ρωσία ἡ δαπάνη πληρώνεται ἀπὸ τὴ βιομηχανικὴν παραγωγὴν ὑπὸ τὴ μορφήν ἄμεσης φορολογίας πάνων στὴν ἴδια τὴ βιομηχανίαν.

Ἡ προσωπικὴ μου ἐντύπωσις εἶναι ὅτι τὸ ἐπίπεδον τῆς ζωῆς τῆς ρωσικῆς ἐργατικῆς τάξεως εἶναι πολὺ χαμηλότερον ἀπ' τὸ ἐπίπεδον τῆς ζωῆς τῆς ἀγγλικῆς ἐργατικῆς τάξεως. Στὸ Λένινγκρανδ οἱ ἄνθρωποι μῶν ἔδωσαν ἐντύπωσιν ὑποσιτισμοῦ. Στὴ Μόσχᾳ φαίνονταν οὐσιαστικὰ καλύτεροι καὶ ἦσαν πρὸ πρόσχαροι. Ἐξ ἄλλου εἶναι γελοῖον νὰ γέλωται μιὰ πολὺ αὐστηρὴ σύγκρισις μεταξὺ Μεγάλης Βρετανίας καὶ Ρωσίας, διότι εἶναι χώρες συνηθισμέναι σὲ πολὺ διάφορον ἐπίπεδον ζωῆς. Ἄν

κανείς παραβάλει τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς στὴ Ρωσσία σήμερα μὲ τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς ὑπὸ τὸ Τσαρικό καθεστῶς, πιθανώτατα ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ καλύτερη εἶνε πραγματική καί, καθὼς τὸ δεύτερο πεντάχρονο σχέδιο προχωρεῖ, τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς πιθανώτατα θὰ καλύτερέψει ἀκόμα.

Παρέρχομαι τὴν ὀργάνωση τῆς δικαιοσύνης ποὺ δὲν ἔχει ἐξαιρετική σχέση με τὴν οἰκονομική ζωὴ τῆς Ρωσσίας. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἐξωτερικὲς ὑποθέσεις καὶ τὴ στρατιωτικὴ πολιτική, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς στρατιωτικῆς ὀργάνωσης, ὁ θαυμασμὸς γιὰ τὸ στρατὸ καὶ τὶς ἄλλες κρατικὲς δυνάμεις καὶ ἡ προπαρασκευὴ γιὰ τὸν πόλεμο ἔχουν ἐμπνευσθεῖ στὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρωσσίας—χωρὶς νὰ ἐξαιροῦνται τὰ παιδιά. Ἡ προπαγάντα γιὰ τὴν προπαρασκευὴ, γιὰ τὴ δουλειὰ καὶ τὴν ἀμυνα εἶναι πραγματικῶς. Ἡ πρακτικὴ στὴ χρησιμοποίησι τῶν ἀντιασφυγιόγων προσωπίδων εἶναι πολὺ διαδεδομένη. Μία νεανικὴ ἐπίδειξι ποὺ εἶδα στὴν ἐρυθρὴ πλατεία τῆς Μόσχας ἦταν στρατιωτικὴ στὸ πνεῦμα καὶ στὴ μορφή ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος. Ἀκόμα καὶ οἱ πρόσκοποι, δηλ. παιδιά ποὺ δὲν ἔχουν τὴν ἡλικία νὰ ἀνήκουν στὶς Κομμουνιστικὲς Νεολαίες, ἦταν στὴν παρέλαση καὶ πήγαιναν ὄχι μὲ μικρὲς μοτοσυκλῆτες ἀλλὰ μὲ μικρὰ τάνκς. Αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὸ νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ἡ Ρωσσία εἶναι πολεμοχαρὴς χώρα καὶ ζητεῖ τὸν πόλεμο. Δὲν τὸ νομίζω. Πιστεύεται πραγματικὰ στὴ Ρωσσία ὅτι ἡ χώρα μπορεῖ κάποτε νὰ ὑποστῆ ἐπίθεση τῶν καπιταλιστικῶν δυνάμεων. Πραγματικὴ εἶναι ἡ περιφρόνησι ἐκείνου ποὺ ὀνομάζεται εἰρητισμὸς. Κάθε εἰρητιστὴς ποὺ πηγαίνει στὴ Ρωσσία καὶ περιμένει νὰ εὑρεῖ συμπάθεια γιὰ τὶς ἀπόψεις του θὰ ἀπογοητευτεῖ. Δὲν κρῶδουν ἐκεῖ τὴν περιφρόνησίν του γιὰ τὸν εἰρητισμὸ ὅπως τὸν καταλαβαίνομε μεις ἐδῶ. Καθὼς πιστεύουν ὅτι ὑπάρχει κίνδυνος ἀπὸ καπιταλιστικὴ ἐπίθεση γιὰ τὴ Ρωσσία, κάνουν σοβαρὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση καὶ ἡ κοινωνικὴ θέση τῶν στρατιωτῶν εἶναι πολὺ ὕψηλὴ. Οἱ στρατιῶτες καὶ οἱ ξένοι μποροῦν νὰ μὴ περιμένουν τὴ σειρά τους γιὰ νὰ δοῦν τὸν τάφο τοῦ Λένιν στὴν ἐρυθρὴ πλατεία. Οἱ ξένοι μαζί μ' ἕνα τουριστικὸ ὄδηγὸ μποροῦν νὰ ποῦν καὶ νὰ προσπεράσουν ὅλο τὸν κόσμον καί, ἂν κανεὶς διαμαρτυρηθεῖ, ὁ ὀδηγὸς τοῦ λέει κείνο ποὺ σκέπτεται. Δὲν νομίζω ὅτι αὐτὴ ἡ στρατιωτικὴ παρασκευὴ σημαίνει ὅτι ἡ Ρωσσία ἐπιθυμεῖ τὸν πόλεμον ἢ θὰ κάνει καμμία ἐπίθεση χωρὶς πρόκλησι ἐναντίον ἄλλης χώρας. Ἄν θέλετε νὰ παρατηρήσετε τὶς μεθόδους τῆς σοβιετικῆς Ρωσσίας θὰ ἰδεῖτε ὅτι σὲ πλείστες περιπτώσεις εἶναι μέθοδοι προπαγάντας καὶ πολιτικῆς ἐξέγερσης. Αὐτὸ εἶναι πρὸ ἀποτελεσματικὸ καὶ λιγώτερο δαπανηρὸ. Οἱ δυσχέρειες ποὺ δημιουργήθηκαν στὶς Ἰνδίες γιὰ τὴ Βρετανικὴ Κυβέρνησι καὶ ἄλλες χώρες δὲν δημιουργήθηκαν μὲ ἀποστολὴ στρατοῦ ἀλλὰ μὲ ἀποστολὴ κομμουνιστῶν. Ἡ ταχτικὴ τῆς ρωσικῆς ἐνέργειας γιὰ τὴ δυσχέρασι ἄλλων χωρῶν εἶναι ἔτσι πολιτικὴ καὶ ὄχι στρατιωτικὴ. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους δὲν πιστεύω ὅτι ὁ κόσμος διατρέχει κίνδυνον ἀπὸ ἕναν πόλεμον ποὺ θὰ κινήσει ἡ Ρωσσία. Ἀλλὰ ἂν γίνεῖ ἕνας πόλεμος ἐναντίον τῆς Ρωσσίας, ἡ Ρωσσία θὰ πολεμήσει μὲ ἰσχυρότατα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ὄπλα.

Ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς Ρωσσίας εἶναι ζωηρὰ ἐθνικὴ. Πήγα στὴ Μόσχα στὸ σοβιετικὸ μουσεὸ ἐξαγωγῆς καὶ ὀδηγήθηκα ἀπὸ μίαν ἐξαιρετικὰ ἱκανὴ γυναίκα—ἡ Ρωσσία δημιούργησε πάρα πολλές ἱκανὲς γυναίκες, πράγμα ποὺ εἶναι ἀποτελεσματικὴ χειραφέτησις των, χαρακτηριστικὸ σημαντικό τῆς σημερινῆς Ρωσσίας—καὶ μοῦ εἶδειξε τὰ προϊόντα ποὺ ἡ Ρωσσία δὲν παρήγαγε οὔτε γιὰ τὴν ἀτομικὴ τῆς χρῆσι πρὶν ἀπ' τὸν πόλεμον, καὶ τὰ ὅποια σήμερα ὄχι μόνο παράγει γιὰ τὴν ἀτομικὴ τῆς χρῆσι, ἀλλὰ καὶ ἐξάγει στὸν κεφαλαιοκρατικὸν κόσμον. Αὐτὸ φυσικὰ ἔχει σημαντικὴ ἀπήχησι στὴν οἰκονομία τοῦ κόσμου. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτὴ τὴ στιγμὴ ἔκαμε μίαν ἀποφασιστικὴν προσπάθειαν γιὰ νὰ γίνεῖ ἀνεξάρτητη οἰκονομικὰ ἀπ' τὶς καπιταλιστικὲς χώρες. Δικαιολογεῖ αὐτὴ τὴν πολιτικὴν μὲ τὸ λόγον ὅτι μπορεῖ ν' ἀποκλειστεῖ ἀπ' τὶς καπιταλιστικὲς χώρες, ὅπως ἀποκλείσθηκε στὸ τέλος τοῦ Μεγάλου Πολέμου. Ὅλες οἱ χώρες ἐπιδιώκουν μίαν πολιτικὴν οἰκονομικὴν αὐτάρκειαν,

καὶ ἡ Ρωσσία δὲν ὑπολείπεται. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς ἐλέγχει τὸ σύνολον τοῦ ἐξαγωγικοῦ καὶ εἰσαγωγικοῦ ἐμπορίου. Εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς ἡ σχετικὴ μὲ τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον εἶναι πολὺ πρὸ ἀποφασιστικὴ καὶ ὠφέλιμη ἀπ' τοὺς προστατευτικὸν δασμοῦς, ποὺ δὲν φαίνονται νὰ διώχνουν τόσο πολὺ τὰ ἐξωτερικὰ προϊόντα, ὅπως καταλαβαίνω ἀπ' τὴν χώρα μας. Ἔτσι ἡ Ρωσσία ἀκολουθεῖ μίαν πολιτικὴν ἐθνικῆς αὐτάρκειας στὴν οἰκονομικὴ ἐννοια, καὶ ἐθνικῆς ἀσφαλείας.

Ἡ περίοδος τῆς παγκόσμιας ἐπανάστασης πέρασε σήμερα. Νομίζω ὅτι ὁ Λένιν, τόσο μεγάλος ποὺ ἦταν, ἔκαμε μίαν ἀποτυχημένην προσπάθειαν γιὰ τὴν παγκόσμια ἐπανάστασι. Μποροῦσε νὰ μὴν τὴν ἔκανε. Ἐσχάσε τὶς Ἀγγλικὲς, τὶς Γερμανικὲς καὶ Ἀμερικανικὲς μεσαιὲς τάξεις. Ἡ ρωσικὴ κυβέρνησι, νομίζω, ἐγκατέλειψε ὀριστικὰ τὴν ἰδέαν καὶ βάζει τὴ Ρωσσία στὸ σωστὸ οἰκονομικὸν δρόμον, χωρὶς νὰ βασανίζεται πολὺ νὰ βάλει καὶ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον στὸ σωστὸ δρόμον. Σὰς εἶχα προφυλάξει, ὅπως προφυλάχθηκα καὶ ὁ ἴδιος, ἀπ' τὴν υπερβολικὴν σύγκρισιν ἀνάμεσα στὴ Ρωσσία καὶ τὴ Μεγ. Βρετανία. Ἡ Ρωσικὴ ἐπανάστασι δὲ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ ὅτι εἶνε δυνατὸ νὰ γίνεῖ στὴ Μεγ. Βρετανία, ὅπου οἱ πολιτικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθήκες εἶνε πολὺ πολὺ διαφορετικὲς. Ἄν οἱ κομμουνιστὲς ἔκαμαν τὸ λάθος νὰ σκεφτοῦν ὅτι μποροῦν νὰ κάμουν ἐδῶ ὅ,τι ἔκαμαν στὴ Ρωσσία, τὰ ἀντικομμουνιστικὰ στοιχεῖα κάνουν τὸ ἴδιον λάθος ἐφαρμόζοντας τὶς βρετανικὲς συνθήκες στὴ Ρωσσία. Δὲν εἶνε σκοπὸς μοῦ ἐδῶ νὰ σὰς πῶ ἂν ἐπιθυμοῦσα νὰ ζήσω στὴ Ρωσσία. Στὸ σύνολον δὲν νομίζω ὅτι θὰ ἤθελα, συγκρίνοντας τὴ ζωὴ ἐδῶ μὲ τὶς ἐλπίδες ποὺ ἔχω γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀπελευθέρωσι καὶ τῆς δικῆς μας χώρας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἂν εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ζήσω ἐδῶ ὑπὸ τὸ καπιταλιστικὸν καθεστῶς γιὰ πάντα, τότε δὲν εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν θὰ προτιμοῦσα νὰ πάω νὰ ζήσω στὴ Ρωσσία. Δὲν μοῦ ἀρέσει, ἡ ἔλλειψις πολιτικῆς ἐλευθερίας. Θέλω νὰ λέω ὅτι μοῦ ἀρέσει, νὰ δυσχερασθῶ ἀνθρώπου, καὶ τοῦτο εἶνε ἀδύνατον στὴ Ρωσσία ἐχτὸς ἀπ' τὴν κριτικὴ τῆς γραφειοκρατίας. Δὲν μπορεῖ κανεὶς ἐκεῖ νὰ κατακρίνει τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς, καὶ θέλω νὰ μπορῶ νὰ κατακρίνω τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς καὶ νὰ λέω πὼς κάθε κυβέρνησι εἶνε ἡ χειρότερη ποὺ ὑπῆρξε ποτέ. Ἀλλὰ πραγματικὰ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ γίνεται σύγκρισι. Ἡ συμβουλὴ μοῦ γιὰ τοὺς βρετανοὺς, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξωτερικὴν μας πολιτικὴν, εἶνε νὰ πάρουν τὴν κομμουνιστικὴν Ρωσσία ὡς γεγονὸς. Δὲν βλέπω σημάδια κατάρρευσις οἰκονομικῆς ἢ πολιτικῆς. Ἡ ἀποτελεσματικότης μὲ τὴν ὁποία ἡ σοβιετικὴ κυβέρνησι ἀμύνεται ἐναντίον τῆς ἀντεπανάστασις εἶνε μεγαλύτερη ἀπὸ κάθε ἄλλης κυβέρνησις στὸν κόσμον. Ἄν κανεὶς ἐπιθυμεῖ νὰ κάνει ἀντεπανάστασι στὴ Ρωσσία, θὰ τὸν συμβούλευα νὰ μὴ προσπαθῆσει, γιὰτὶ εἶμαι σχεδὸν ἀπολύτως βέβαιος ὅτι θ' ἀποτύχει. Φρονῶ ὅτι ἡ κομμουνιστικὴ Ρωσσία θὰ διατηρηθεῖ, νομίζω ὅτι τὸ οἰκονομικὸν σύστημα θὰ διατηρηθεῖ, καὶ φρονῶ ὅτι εἶνε φρόνιμον γιὰ τὶς κυβερνήσεις τοῦ κόσμου νὰ πάρουν τὴ Ρωσσία ὡς γεγονὸς καὶ νὰ μὴ πολυσκοτίζονται γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ βῆσι τοῦ συστήματος. Ἡ Ρωσσία θὰ μείνει μίαν ἀπ' τὶς μεγάλες χώρες τοῦ κόσμου.

HERBERT MORRISON

ΕΝΑΣ ΕΛΛΗΝ ΕΓΩΤΙΣΤΗΣ: ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

Ο Ταΐν παραρρίζοντας το γνωστό αξίωμα του Σπινόζα για τη βαθύτερη τάση κάθε όντος, την «έμμονή, στέ είναι», (1) έδωσε σχεδόν από τα μέσα άκμα του παραρμένου αιώνα, τόν συντακτικότερο όρισμό του έγωτισμού, της μεθοδικής του έγώ καλλιέργειας. «Etre le plus possible, έγραψε, formule générale comme règle de devoir».

Μά τόν έγωτισμό, όχι σάν απλή θεωρητική πρόμουλα —καθώς έμεινε στόν Ταΐν, —άλλά σάν δλόκληρη φιλοσοφία, με βάση τήν δσο γίνεται πύ έντονη ψυχική ζωή, (2) τή βρίσκουμε τριάντα χρόνια νωρίτερα στόν Σταντάλ, και συμπληρωμένη, ανανεωμένη, περισσότερο ξεδιπλωμένη, κατά τά τέλη του αιώνα, στό περίφημο «Culte du moi» (3) του Μωρίς Μπαρρές. Από τόν τελευταίο αυτόν φαίνεται νά πήρε τά περισσότερα στοιχεία για τώ δικό του έγωτισμό, ο Δραγούμης.

Δέν πρέπει, ωστόσο, νά παραβλέψουμε και άλλους παράγοντες πού στό συγκεκριμένο τούτο ζήτημα σίγουρα επηρέασαν τώ Δραγούμη.

Και στήν Εύρώπη, αλλά και στήν Ελλάδα, ή έξαρση του ατόμου, στά τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα και στά πρώτα του είκοστου, τήν εποχή δηλαδή άκριβώς πού μαρτυρούν τήν ή πρωτοπικότητα του Δραγούμη, έφτασε στό κορύφωμά της. Ήταν σέ άλλο επίπεδο, βέβαια, όχι, όμως, ίσως, στήν ουσία, πολύ διαφορετικό, ένα δεύτερο φούντωμα του ρωμαντικού ατομισμού. Έχοντας χάσει κάθε πίστη μετα-

(1) «Persistence dans l'être». Ένάρστη πράξη σημαίνει νά θρά κανένας, νά ζει και νά συντηρεί τώ είναι του με τήν οδηγία του λόγου και με βάση τήν τάση πός τήν ωφέλεια του έαυτού μας (Ήθικη, IV, 21 θεώρημα). Όλα τά πλάσματα τώ ίδιο κάνουν. Ζητούν νά διατηρήσουν τόν έαυτό τους, νά ικανοποιήσουν τίς ανάγκες τους, ζητούν δηλαδή τήν εύτυχία, κάθε τι πού τούς είναι χρήσιμο. Μόνη βάση, λοιπόν, των άρετων είναι ή τάση για τήν αυτόσυντήρηση, τώ ν' ακολουθώμε τούς νόμους τής δικής μας φύσης. «Le premier point c'est d'exister» λέγει και ο Μπαρρές.

Τωφελμιστικό τούτο ένστικτο βρίσκει ο Weininger ότι είναι τώ θεμελιακότερο γνώρισμα και «στίγμα» του έδρατισμού. Είναι ο αντίπους τής άριανής «ανεισιτελείας» τής γενεαοσιτε, τής τάσης του ατόμου νά θυσιάζεται για τώ γενικό καλό.

(2) Τά δσο γίνεται πύ έντονα αίσθήματα και πάθη, όπου κορυφώνεται ή ύπαρξη μας, όπου πραγματώνουμε τόν έαυτό μας με τόν πύ πλούσιο τρόπο και τόν πύ μεστό.

(3) Στήν τριλογία πού αποτελείται από τώ «Sous l'Oeil des Barbares», τώ «Un Homme Libre», και τώ «Le Jardin de Bérénice».

φυσική, μή μπορώντας ν' ανασάνουν στέ κατάστενο κλουεί έπου τούς έκλεινε ή έπιστήμη, μή έχοντας τή δύναμη νά συνεπαρθεόν από τή ζέση των κοινωνικών αναμορφωτών, ποτισμένοι ως τώ κόκκαλο νιχιλισμό και άπαισιοδεξία, εί πύ ντελικάτοι, μά και μερικοί πολύ δυνατοί, δόθηκαν στήν έγωλατρεία.

Ένα όνομα, πύ άνάγλυφο, πύ χτυπητό, κυριαρχεί ο' έλο τώ ρεύμα: τού Νίτσε. Είναι από τούς αρχαίους και τούς νεώτερους συγγραφείς, εκείνος πού επηρέασε βαθύτερα τώ Δραγούμη. Οί πέντε—έξη ιδέες στίς όποιες έμεινε ως τώ τέλος πιστός, έχουν όλες προέλευση άμεση ή έμμεση, περισσότερο άμεση παρά έμμεση, ντισεική.

Τόν ατομικισμό στή γενικότερη και παλιά του μορφή, τήν πίστη στά δυνατά άτομα πού πάντα επικρατούν στή ζωή και φαίνονται τήν ιστορία, τήν όφείλει ο Δραγούμης στό Νίτσε, τόν ατομισμό, όμως, πού πήρε τήν ιδιαίτερη όνομασία τής «καλλιέργειας του έγώ», τήν χρωστά μάλλον στόν Μπαρρές.

Τώ νά ζούμε και νά πλάθουμε τόν έαυτό μας σύμφωνα με τά πύ βαθεία κινήματα τής ψυχής μας, νά πηγαίνουμε ως τώ τέρας του έαυτού μας, νά τί είναι ο έγωτισμός (1). Έγωτισμός ή τέχνη του νά κάνουμε τή ζωή νά μάς δίνει ό,τι έχει νά μάς δώσει, νά τή στραγγίζουμε ως τήν ύστερη στάλα της, νά οργανώνουμε σταθερά τίς δυνάμεις μας για ένα ώρισμένο σκοπό.

Σάν καλλιτέχνης, και τόσο ντελικάτος, μάλιστα, και όχι σά στεγνός μονοκόμματος θεωρητικός, ο Μπαρρές ώρισε με πολλούς τρόπους τόν έγωτισμό του. Έγωτιστής για τόν Μπαρρές είναι, προπάντων, εκείνος πού μεγαλώνει συστηματικά και ως εκεί πού παίρνει, τήν αισθανέμενη επιφάνεια του είναι του, πού αύτην, κυρίως, προσπαθεί νά διαφυλάξει πλούσια και άνεπαφη, και νά μή τήν ύποτάξει στούς άλλους, ο άνθρωπος πού κρατεί διαρκώς σκυμμένο τώ μάτι του, μαγεμένο και άνοπόμνο, στά πύ κρυφά, στά πύ φευγαλέα, στά πύ ασύλληπτα παιχνιδίσματα τής ψυχής του, και για τόν όποιον τίποτε πολυτιμότερο δέν ύπάρχει από τά παιχνίδια αυτά.

Προκειμένου νά φυλάξουμε άπειραχτο ένα τέταιο ηγασυρό, τήν ψυχή μας, καμιά πίση δέν πρέπει νά μάς είναι άνεκτή. Μάς πείζουν οί «βάρβαροι», δηλαδή, όλοι οί άλλοι, ως είναι και οί πύ έκλεκτοί, όλα τά δημιουργήματα, ως είναι και τά πύ πολύτιμα και τά πύ έερά του πολιτισμού μας (2).

Έγωτιστής είναι «ο Έλεύθερος Άνθρωπος», και «ο Έχθρός των Νόμων». Έγωτιστής και ο Φίλιππος του «Κήπου τής Βερενίκης» πού στή μικρούλα, άπλοική φίλη του, βλέπει έλο τώ άδύνατο άνάβρυσμα του ένστικτού. «Je m'accuse, λέγει στό δικαστήριο ο André Maitère, «Ο Έχθρός των Νόμων», de désirer le libre essor de toutes mes facultés, et de donner son sens complet au mot exister. Homme, et homme libre, puissé-je accomplir ma destinée, respecter et favoriser mon impulsion intérieure sans prendre conseil de rien du dehors».

Περισσότερο μεθοδικός, περισσότερο πειθαρχημένος — μά και λιγώτερο πλούσιος — ο ατομισμός αυτός δέν είναι στό βάθος παρά ο ίδιος ο ατομισμός του Ρουσσώ, πού βάζει τώ άτομο σέ στάση έχθρική κατόντι του στήν κοινωνία και πού οδηγεί κατ' εύθειαν στήν άναρχία. Άτομισμός πάντα επικίνδυνος για τήν δλότητα και όταν, μάλιστα, τυχαίνει νά καλλιερηθεί σέ άτομα υπερτροφικά. Τ' όμολόγησε με κάποια έρωνεία, είναι ίλήθεια, και με κάποια αυταρέσκεια, και έ ίδιος ο Μπαρρές, όταν ξεπέρασε τήν έγωλατρεία, ή μάλλον όταν τήν επλάτυνε, στό «Ταξείδι στή Σπάρτη». «Συνήθως τώ

(1) Ή λέξη χτυπά άοχημα σ' ατί, ωστόσο, είναι ή μόνη πού μπορούμε νά μεταχειριστούμε, όχι μόνο γιατί καθιερώθηκε από καιρό στή γαλλική γλώσσα, μά και γιατί έκφράζει τέλεια τώ σημαίνόμενο και τώ ξεχωρίζει από τήν έννοια του κοινού έγωτισμού.

(2) «Toute licence sauf contre l'amour».

είδος αυτό των ανθρώπων, λέγει, (οί ήρωες, τὰ πληθωρικά άτομα) είναι ένας δημόσιος κίνδυνος».

Μά και για τὰ ίδια τὰ άτομα τάχα, ο έγωισμός είναι γόνιμος πάντα; Για τὸν ὀλισθητή ἀσφαλώς. Ἄν τὸ ἐγὼ είναι μιὰ «possibilité permanente de sensations», τότε καλλιεργώντας το, πλουτίζοντας και εὐρύνοντας το, αὐξάνουμε τὴν ἱκανότητα μας γι' ἀπόλαυση, ἱκανοποιούμε μεσσότερα τὸ εὐδαιμονικό ἔνστικτό μας.

Χρήσιμος, δίχως ἄλλο, είναι ἀκόμα ο έγωισμός και ὡς καθαρὸ μέσο για γνώση. Γιατί, ἀφοῦ, γνωρίζοντας τὸν ἐαυτὸ μας γνωρίζουμε τὸν ἄνθρωπο σ' ἕτι πῶς οὐσιαστικό και ἀμετάβλητο ἔχει, (1) τότε σκύβοντας στὰ «θολὰ βάθη τῶν ἐσωτερῶν μας πτυχῶν», μαθαίνοντας για τὸν ἐαυτὸ μας, «μεθοδικὰ και ἀδιάκοπα περίεργοι», ἕτι μπορούμε νὰ μάθουμε, γνωρίζουμε καλλίτερα τὶ πράγματι εἴμαστε, τὰ πάθη μας, τὶς ἀδυναμίες, τὴ δύναμή μας.

Μά και ἡ μεγάλη αὐτὴ γνώση, ἂν ἱκανοποιεῖ τὸ γνωστικό ἔνστικτό μας, ποῦ ὀδηγεῖ τελικά; Και τὶ τελικὸ καλὸ μᾶς φέρνει: τὸ ἀδιάκοπο σκῦψιμο στὰ βάθη τοῦ ἐαυτοῦ μας; Μᾶς φέρνει στὸ σκεπτικισμό, στὸν κριτικισμό, στὸν ρελατιβισμό, σὲ μιὰ αἰσθησι τοῦ κόσμου ποῦ μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ ἕτι στέρεο, δροσάτο, δημιουργικό ἔχει ἡ ζωὴ, και ἀφήνει μονάχα στὴ φούχτα μας τὴ λίγη στάχτη μιᾶς κούφιας σοφίας. Ὅποιος, λέγει ὁ Ρενάν, θέλει νὰ τὰ νοιώσει ὅλα δὲ μπορεί νὰ ἐνεργήσει με δύναμη. «Δὲν κάνει για τὴ ζωὴ».

Καλλιέργεια τοῦ ἐγὼ για τὸν Μπαρρές είναι, προσπάτων, ἂν ὄχι, ἀποκλειστικά, καλλιέργεια τῆς αἰσθητικότητας. Ἴσως γιατί ὁ Μπαρρές ἐκτιμοῦσε πολὺ λίγο τὴν καθαρὴ νόηση (2) Ὁ Δραγοῦμης δὲν κάνει αὐτὸ τὸν περιορισμό. Ὁ έγωισμός του ἀφορὰ ὀλόκληρο τὸ ἐγὼ, ὀλόκληρο τὸ άτομο, είναι μιὰ πλοῦσια ἄρμονια ποῦ ἀναδίνει ὁ πλήρης ἄνθρωπος. Μάλιστα, τὶς δυνάμεις ποῦ ἀποτελοῦν ἕνα καλλιεργημένο έγωιστικά άτομο, τὶς προσδιορίζει πάρα πολὺ γενικά, με κάποια μουσικὴ ἀσάφεια και ἀοριστία: «Ἡ δύναμη τῶν κυμάτων του είναι δυνατώτερη ἀπὸ κάθε ἄλλη δύναμη, και ἀπὸ κάθε τοῦ κόσμου πρᾶμα». Και ἐνῶ για τὸν Μπαρρές ὁ έγωισμός, είναι κάτι ἀποκλειστικά συνειδητό, ποῦ πρέπει νὰ καλλιεργηθεῖ με μέθοδο για νὰ φέρει καρπὸ, για τὸ Δραγοῦμη είναι πῶς πολὺ κάτι ἀσυνείδητο, ἕνας νόμος τῆς ζωῆς. Κάθε δύναμη τείνει φυσικά ν' ἀπλωθεῖ, νὰ κυριαρχήσει πάνω στὶς ἀσθενέστερες δυνάμεις. Ὅσο μεγαλύτερη ἡ δύναμη—στὸν ἄνθρωπο ὅπως και στὸ κάθε τι—τόσο και μεγαλύτερο τὸ ἀπλωμά της. (3) Θέλοντας και μὴ, ἄρα, «εὐπάρχομε», με τὴ σπινοζική ἔννοια, ὅσο μπορούμε περισσότερο, πραγματοποιοῦμε πῶς ὀλοκληρωτικά τὸν ἐαυτὸ μας.

Ὁ ἐαυτὸς μας, ἄλλωστε, τὸ ἐγὼ, είναι ἡ μόνη πραγματικότητα. «Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ ἐγὼ του. Μ' αὐτὸ θὰ ζήσει, μ' αὐτὸ θὰ κάμει ἕτι και ἂν κάμει, μ' αὐτὸ θὰ δεῖ τὸν κόσμο, μ' αὐτὸ θὰ γνωρίσει και θὰ ἐνεργήσει. Δὲν είναι λοιπόν, δικαίωμα μόνον, κάτι ποῦ κάνουμε ἢ δὲν κάνουμε, «μὰ και χρέος μας ὁ έγωισμός».

Ἄλλ' ὄχι ὁ ἄρρυθμος, ὡστόσο, και ἀμέθοδος έγωισμός, μὰ ὁ μεθοδικὸς και ρυθμιζόμενος. Μονάχα αὐτὸς είναι γόνιμος και για τὴ γνώση και για τὴ δράση, και μονάχα μ' ἕνα τέτοιο έγωισμὸ μπορούμε νὰ πραγματώσουμε τὸν ὕψηλο σκοπὸ τῆς ζωῆς μας, τὴν καλλιέργεια τοῦ ἐγὼ: «Σκοπὸ ἄς μὴν ἔχετε πάντα παρὰ οὐ ὁ ἴδιος νὰ εἶσαι ὁ σκοπὸς σου».

Και οἱ «βάρβαροι» ὅλοι οἱ ἄλλοι, ἡ κοινωνία, τὸ ἔθνος; Τὰ ἔθνη δὲν είναι

(1) «Chaque homme porte la forme de l'humaine condition» (Montaigne).

(2) «L'intelligence, quelle petite chose à la surface de nous-mêmes!» «Profondément nous sommes des êtres affectifs».

(3) «Ὅσο μεγαλύτερο τὸ ἐγὼ μας, τόσο και ξεθάψει πάνω στοὺς ἄλλους». «Σαμοθράκη».

παρὰ στάδια, τὰ πῶς μεγάλα, για ν' ἀπλώσει τὸ ἀτομὸ του ὁ έγωιστής. «Ἡ Πόλη εἶμαι ἐγὼ», λέγει σὲ μιὰ καυτερὰ ἑλλειπτική φράση ὁ Δραγοῦμης.

«—Ἐγὼ εἶμαι και πρέπει ἐγὼ ν' ἀπλωθῶ ὅσο παίρνει, και δὲ λογαριάζω τὸ ἔθνος μου παρὰ τὸ πολὺ για ὄργανό μου, ἀφοῦ είναι και ἀποκοῦμπι μου. Ἄκουμπῶ ἀπάνω του για νὰ ξεπετάξω τὰ κλαριά μου». «Δουλεύοντας για τὴν Ἑλλάδα, πάλι για μένα δουλεύω». Τὸ ἔθνος είναι ὄργανο ἀπλὸ για τὸ καλλιτέρεμα τῶν ἀτόμων (1) «Ὅχι τὸς σκληρὴ ἢ αἰσθητὴ πῶς χάνεται ἡ Πόλη, ὅσο ἡ γνώση πῶς εἶτε τὴν ἔχομε εἶτε ὄχι, εἴμαστε μέτριοι, ψόφιοι. Νὰ πάρουμε τὴν Πόλη σημαίνει νάμαστε δυνατοί». Γιατί γεννήθηκε σὸν ἄνθος ἀπὸ μέσα της και δὲ μπορεί νὰ ζήσει σ' ἄλλη γῆ, για τούτο ἀγαπᾷ ὁ έγωιστής τὴ φυλὴ του. Μὰ ἡ φυλὴ του δὲ μπορεί νὰ τὸν γεμίσει. «Ἡ ἱστορία τῆς φυλῆς μου δὲ με γεμίζει ἔλον».

Γιὰ τὸν έγωιστὴ ἕτι ἔχει περισσότερη ἀξία είναι ἡ ἔνταξη τῆς ψυχῆς. Αὐτὴ είναι και ἡ μεγαλύτερη ἀξία γενικά τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνταξη ψυχικὴ και πνευματικὴ. «Ὅσο περισσότερο αἰσθητικῶ, στοχασθῶ και νοιώσω, τόσο τὸ καλλίτερο για μένα». (2)

Νὰ κρατεῖ, λοιπόν, τὴν ψυχὴ του ὅσο γίνεται πῶς τενημένη, πῶς φλογερή, είναι ἡ πρώτη φροντίδα τοῦ έγωιστή. Γιατί χειρότερο κακὸ ἀπὸ ἕνα ἄτονο ζωτικὸ παλμὸ δὲ μπορεί νὰ γίνει. Ἡ ἔξαρση είναι ἡ πῶς εὐτυχισμένη κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου. (3)

Ποῦ θὰ εροῦμε, ἕμως, τὴν ἔξαρση; Παντοῦ. Στὶς ἰδέες, στὰ ἰδανικά, στὸν κίνδυνο, σὲ κάθε τι ποῦ μᾶς φέρνει στὴν ἄκρη τοῦ γκρεμοῦ, σὲ κάθε τι ποῦ βάζει μέσα μας ταραχὴ και πάθος. Πρέπει, καλλιεργώντας τὶς ἕρμες ποῦ μᾶς τονώνουν, νὰ καταφέρουμε νὰ κρατοῦμε τὸν ἐαυτὸ μας, ὅσο παίρνει πῶς ἔντονο και ὅσο γίνεται πῶς πολὺ.

Κι ἔταν ἔρθει τὸ χαλάρωμα, μαῖρατο και σ' ὅσους ἀκόμα ἡ ζωὴ προσφέρει τοὺς περισσότερους τρανταγμοὺς: Τότε «για νὰ μᾶς συνεπάρουν και νὰ μᾶς ντυλιξοῦν ὀλοῦθε, τότε για νὰ αἰσθανόμεστε τὸν ἐαυτὸ μας ζωντανό, πρέπει νὰ φκιάνουμε ἐπιτήδες ταραχές».

«Αὐτὸς ὁ ἐξείσις κουρασμένος χρειάζοταν ζωὴ. Ἐρρικιανε ξεπιτήδες ταραχές για νὰ γεμίσει τὴ ζωὴ του». «Πρόζεξε, λέγει ὁ Δραγοῦμης στὸ σύντροφό του, μήπως γελιόμαστε και σὲ τούτο: ἔχουν, τάχα ἀνάγκη ἀπὸ κίνηση τὰ πλήθη ἢ είναι καμωμένα μονάχα για νὰ λιμνάζουν: και μόνο ἐμεῖς, ἔχοντας ἀνάγκη ἀπὸ συγκίνηση, τὰ βάζουμε στὰ αἶματα για νὰ χαίρομαστε μεῖς οἱ ἴδιοι;»

Δὲ λέγει ὁ Δραγοῦμης πῶς μπορούμε νὰ προκαλοῦμε θεληματικά και συνειδητὰ τραντάγματα τῆς ψυχῆς μας. Δὲ μιλεῖ για καμμιά μέθοδο. Για τὴ μέθοδο αὐτὴ μιλεῖ ὁ Μπαρρές. Είναι ἡ περίφημη «μηχανικὴ» δημιουργία συγκινήσεων ποῦ τὴ διδάχθηκε ἀπὸ τὸν ἱησοῦτη Ἰγνάτιο ντὲ Λογιέλα:

«Mon rêve fut toujours d'assimiler mon âme aux orgues mécaniques, et qu'elle me chantât les airs les plus variés à chaque fois qu'il me plairait de presser sur tel bouton» Τὸ μηχανικὸ αὐτὸ κουμπί, ὁ ψυχικὸς αὐτὸς μηχανισμός (4) ποῦ μᾶς δίνει τὴ δύναμη νὰ προσφέρουμε στὸν ἐαυτὸ μας ἔταν θέλομε συγκινήσεις, ἢ μέθοδος αὐτὴ ἢ τεχνητὴ ἀλλὰ σίγουρη «για νὰ δίνουμε πάθη σὲ ἐγκεφάλους» (5) είναι τὸ τόσο ἐρεθιστικό για νεῦρα κουρασμένα και για ψυχῆς ποῦ τὰ στράγγιζαν ὅλα, παιχίδι τῶν ἀντιθέσεων, ἀποτελεσματικό σὸν τὰ ἐναλλασσόμενα καυτερὰ

(1) Και για τὴ δημιουργία τῶν πολιτισμῶν, ποῦ ὅσσο σκοπὸ πάλιν ἔχουν τὴ δημιουργία ἀτόμων ἐξαιρετικῶν, τῶν «ἠρώων».

(2) «Le plus sentir et le plus s'analyser». «Être clairvoyant et flâneur», «ardent et sceptique». (Μπαρρές)

(3) «Nous ne sommes si heureux que dans l'exaltation» (Un homme libre)

(4) «Machinisme moral».

(5) «Il croyait entrevoir qu'il est quelque méthode sûre pour donner des passions à des cerveaux» (Du Sang).

και παγερά douches. 'Η ζωή και ο θάνατος, μιὰ έρωμένη και ένας σκελετός, ή λιγωμένη γυναίκα στην κλίνη του έρωτα που ξέρουμε ότι σε λίγα λεπτά θα την αφήσουμε για να χυμήξουμε στη μάχη, ή κατ'εστεινή Καστίλλη εύθους ύστερα απ' την κατάκληψη 'Ανδαλουσία, (1) νά, μαστιγώματα που μπορούν να στήσουν πάλιν όρθή τη χαλαρωμένη ψυχή μας και να της ξαναδώσουν το τράνταγμα πώχει χάσει.

Και ίσως όλο το τέντωμα της θελήσεώς του, καταφάνερο και αδιάκοπο, και όλο το δόσιμό του σε σκληρά και τραχειά έργα, να μην ήταν και για το Δραγούμη παρά μιὰ ανάγκη για έξαρση, για δόνηση, όταν ένοιωθε να λιγοστεύει και να μη τον θερμαίνει πια ή μέσα του ζέστα.

Κ. ΠΑΡΑΣΧΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ...

'Ο κ. Χρίστος Χρηστίδης, γνωστός από μερικά επίκαιρα άρθρα του που δημοσιεύει κάθε τόσο στο «'Ελεύθερο Βήμα» με το ψευδώνυμο Χρ. 'Ανδρ. Μάνεσης, παρουσιάζεται τώρα στο κοινό μ' ένα «δοκίμιο πολιτικής δεοντολογίας». 'Τό βιβλιαράκι φέρει τον τίτλο : «Πού βρισκόμαστε ; — πού πάμε ;».

'Ο κ. Χρηστίδης επιχειρεί να βρει μιὰ λύση στο πρόβλημα που βασανίζει τον έλληνο-σμό. 'Όχι στο κοινωνικό. 'Από το πρώτο του κεφάλαιο καθορίζει—με αξιοέπαινη παρηγοία γνώμης αλλά και με δλοτέλη έλλειψη σκεπτικισμού— ότι απευθύνεται μονάχα σ' όσους παραδέχονται πως «το άστικό μας κράτος είναι ή βάση πάνω στην οποία θα στηριχτεί άπαραίτητα κάθε πραγμα- τοποιήσιμη σήμερα δημιουργική προσπάθεια». 'Η αρχή είναι, βέβαια, τουλάχιστον συζητήσιμη. 'Αλλά ήταν άσκοπο να συζητηθεί άφου ό συγγραφέας άρνείται προκαταβολικά κάθε αντίθετη άποψη. 'Η φιλοδοξία του—λέει—περιορίζεται να βοηθήσει όσους σκέπτονται σαν κι' αυτόν στο να «συντονίσουν τις ένεργειές τους» για την πραγματοποίηση των «δυνατών βελτιώσεων». 'Αφού λοιπόν ό κ. Χρηστίδης άγνοεί συστηματικά όλους είνους που άρνούνται να πιστέψουν ότι το άστικό κράτος άποτελεί την άπαραίτητη βάση κάθε δημιουργικής προσπάθειας, άφου μάλιστα δηλώνει πως ή γνώμη τους του είναι άδιάφορη, θα μπορούσαν κι' αυτοί, άναποδίθοντας τη φιλο- φρόνηση, να άγνοήσουν τό βιβλίο του κ. Χρηστίδη. 'Αλλά μιὰ τέτοια στάση δεν προάγει τά ζητή- ματα. 'Ας δοκιμάσουμε καλλίτερα να παρακολουθήσουμε τη σκέψη του συγγραφέα, έστω και διαφωνώντας ούσιαστικά και ριζικά στη βασική τοποθέτηση του ζητήματος.

'Ο κ. Χρηστίδης άρχίζει τό βιβλίο του με την περιγραφή των συμπτωμάτων της έλλη- νικής άρρώστειας. Κρατικές και ομαδικές εκδηλώσεις πρωτόγονες και άτροφικές, δημόσια εκπαι- δευση οίκτρη, άπονομή της δικαιοσύνης τόσο δυσκίνητη που καταντά άχρηστη, συγκοινωνίες πενηρότατες, στρατός ξεχαρβαλωμένος απ' τά πολιτικά πάθη, και πολλά άκόμα που, καθώς λέει κι' ό ίδιος, είναι πασίγνωστα, προκαλούν τη γενική δυσφορία, τη γενική κακομοιρία. 'Τό με- γάλο πλήθος της άγροτιάς, στον τρόπο της ζωής του και της εργασίας του, έχει «μαύρο μεσαιώνα». 'Η έκπαυλωτική επίδραση της πολιτικής και τό εμπόριο της φήφου συμπληρώνουν τό οίκτρο κατάντημα.

Ποιά ή αιτία ; 'Ο συγγραφέας άνήκει στην αιτιόδοξη σχολή. Ούτε βαθειά όργανικό, ούτε άνιάτο είναι τό νόσημα. 'Αποκλειστικός του φορέας ή πολιτική μας ζωή, ό έσωτερικός διχασμός. Αύτός πρέπει να πάψει. 'Αλλά πως ; 'Η Τρίτη Κατάσταση μόνον ως εύχη είναι αξιοέπαινη. Στην πράξη είναι ανεφάρμοστη γιατί λείπουν «οι άχρωμάτιστοι δυνατοί άνθρωποι που θα μπορούσαν να συγκεντρώσουν γύρω τους την (κοινοβουλευτική) πλειοψηφία του έλληνικού λαού». Οι λεγό- μενοι «άνεξάρτητοι» είναι στο βάθος για τον κόσμο άποτυχημένοι ή δυσαρεστημένοι των δύο με- γάλων παρατάξεων. 'Όσο για τη δικτατορία—μολονότι φαίνεται να έχει κατ' αρχήν τις συμπά- θεις του κ. Χρηστίδη, μολονότι, όπως μας βεβαιώνει με άρκετή αυθαιρεσία, ή πλειοψηφία του έλληνικού λαού θα θυσίαζε τις πολιτικές της έλευθερίες για να νιώσει πως κυβερνά τον τόσο ένας δυνατός άνθρωπος άνεξάρτητος απ' τά κόμματα και τους κομματάρχες — είναι κι' αυτή προορισμένη ν' άποτύχει, άπλούστατα γιατί χρειάζεται ένας εξαιρετικός άνθρωπος (ένας Μουσαλίνι ή ένας Χίτλερ είναι τά παραδείγματα του κ. Χρηστίδη)—και τέτοιος δεν μπορεί να βρεθεί απ' τη μιὰ μέρα στην άλλη και να επιβληθεί. 'Αποκλείεται επίσης, κι' από την πρόσφατη ιστορία κι' από την σημερινή έξαψη των παθών, οποιαδήποτε πιθανότητα συνδιαλλαγής των δύο πολιτικών στρατοπέδων. 'Τι λοιπόν άπομένει ; Να γίνει μιὰ άνασύνταξη των πολιτικών δυνάμεων της χώρας, να συντελεσθεί ή πολιτική συμφιλίωση από τους προοδευτικούς νέους που τό παρελθόν τους δεν τους δημιουργεί κανένα άνυπέριθτο εμπόδιο. Να χειραφετηθούν οι νέες γενεές από τις εμπάθειες

(1) «Du Sang, de la Volupté et de la Mort» (Μπαρρές)

τών μεγάλων, να διακοπεί ή αλληλεγγύη των οικογενειακών πολιτικών παραδόσεων. Να συντελεστεί ή ψυχική ενότητα και ή συνεργασία των προοδευτικών ελλήνων.

Αυτή είναι ή θέση του βιβλίου. Ο κ. Χρηστίδης την αναπτύσσει με μίαν απλότητα ύφους που θάταν αξιοζήλευτη αν δεν συνοδευόταν από αντίστοιχη απλούστεψη των προβλημάτων. Φαίνεται να πιστεύει απόλυτα στον λεγόμενο κοινόν νοόν, στη ρεαλιστική αντίληψη της πολιτικής, στα θετικά δεδομένα της πραγματικότητας. Όμως δλος αυτός ο εξοπλισμός του λογικού δεν καταλήγει πουθενά. Σ' αυτό τον άνθρωπο που έχει τη φιλαρέσκεια να φαίνεται κατ' εξοχήν πρακτικός συμβαίνει ακριβώς το άτύχημα να μην καταλήγει σε πρακτικό συμπέρασμα. Η λύση του είναι καθαρά αρνητική. Είναι ή περίφημη «γεφύρωση του χάσματος», προσαρμοσμένη στις νέες γενεές. Για τον κ. Χρηστίδη το άπαντο του προβλήματος είναι να ξεφύγουν οι σημερινοί νέοι απ' τη φθοροποιό επίδραση του πολιτικού διχασμού. Να βγούν οι προοδευτικοί άνθρωποι έξω απ' τις δυο παρατάξεις. Να πάψουν, όχι καν να είναι, αλλά να λέγονται, βενιζελικοί και αντιβενιζελικοί. Τι άλλο όμως είναι ή Τρίτη Κατάσταση και γιατί να την αποκρούει ο κ. Χρηστίδης; Διότι, λέει, λείπουν οι άχρωματίστοι δυνατοί άνθρωποι που θα συγκέντρωναν την πλειοψηφία του λαού. Πώς όμως φαντάζεται ότι οι νέοι του, όσο κι' αν τους παραδειχτούμε άχρωμίτιστους, θά είναι αρκετά δυνατοί για ένα τέτοιο έγχείρημα; Άς μη μάς αντιτάξει ο κ. Χρηστίδης πώς ή λύση του δεν φιλοδοξεί να λύσει άμέσως το έσωτερικό μας πρόβλημα, πώς τάχα περιορίζεται μονάχα να έτοιμάσει τα νέα στελέχη που θα αντικαταστήσουν μιá μέρα τις σημερινές παρατάξεις. Μόνος του βεβαιώνει πώς δεν τον στενοχωρεί το αύριο, πώς ή λύση που ζητεί και που προτείνει άφορα το άμμεσο μέλλον. Μπορεί πάλι να δίνει στην έκφραση «άμμεσο μέλλον» μιá χρονική προέκταση που να φτάνει ως τη μοιραία εξαφάνιση των σημερινών πρωταγωνιστών. Άλλ' αν είναι έτσι, ποιá ή ανάγκη να έτοιμάζουμε από τώρα μιá γεφύρωση που θα έρθει μοναχή της;

Το δίλημμα είναι νομίζω άσπληρο. Η προτεινόμενη λύση ή άφορα το μέλλον που θ' ακολουθήσει τη μοιραία εξαφάνιση των σημερινών κομμάτων, όποτε θά είναι περιττή και θά θάχει καν' αντικείμενο, ή άφορα το παρόν, δηλαδή την άμεση εξαφάνιση του έσωτερικού διχασμού, όποτε ταυτίζεται με την Τρίτη Κατάσταση. Δεν βλέπω τι θά εμπόδιζε τον κ. Χρηστίδη να προσχωρήσει σ' αυτή την κίνηση. Ο κ. Χρηστίδης δεν αποκρύπτει τη βαθύτατη λύπη του για την βαθμιαία ύποτίμηση των θεσμών που αποτελούν «τά στηρίγματα της κοινωνίας και της πολιτείας», (κι' έξηγει παρακάτω ότι έννοει τη θρησκεία, την πατρίδα, τον έθνικό στρατό) Σ' άλλο χωρίο του βιβλίου του είδαμε πώς δεν αντιπαθεί ούτε τη δικτατορία, ούτε το φασισμό. Τι λοιπόν, αλήθεια, τον χωρίζει απ' την Τρίτη Κατάσταση; Ίσως το γλωσσικό ζήτημα, γιατί ο κ. Χρηστίδης είναι δημοτικιστής και μάλιστα χειρίζεται τη γλώσσα με σπάνια εύχέρεια και με πολλή κομψότητα. Άλλά θάταν ένας λόγος παραπάνω για να προσχωρήσει στη συγκροτημένη ομάδα, με την έλπίδα να τη διαφωτίσει και, ίσως-ίσως, να την παρασύρει προς τις άπόψεις του σ' αυτό το μοναχικό σημείο της διαφωνίας τους.

Αν όμως δά βλέπω γιατί δεν προσχωρεί ο κ. Χρηστίδης στην Τρίτη Κατάσταση, ακόμη περισσότερο διερωτώμαι για ποιό λόγο δά μένει απλούστατα εκεί που βρίσκεται, δηλαδή στη βενιζελική παράταξη. Στο βιβλίο του αποκαλύπτεται γνήσιος, άπροκάλυπτος και πολλές φορές προκλητικός βενιζελικός. «Στο σύνολο ο Βενιζέλος είχε κι' έχει το δικίο με το μέρος του... *Είμαι άνεκαθεν βενιζελικός από θανατισμό προς τον άνθρωπο... Κανένας γνωστικός άνθρωπος δεν άμφισβητεί την ύπεροχη πείρα του σε ό,τι άφορα τα έξωτερικά ζητήματα... Αν εκδηλωθούν σοβαροί κίνδυνοι ύπάρχει για την ώρα ο άνθρωπος στον όποτον θά καταφύγουμε...*» Αυτές, κι' άλλες που παραλείπω, οι γνώμες του κ. Χρηστίδη για το Βενιζέλο. Όσο για τον αντιβενιζελισμό, ίδου μερικές διαφωτιστικές περικοπές: «*Η αντιβενιζελική κυβέρνηση παρασύρθηκε σε γενναιοδωρίες και σε μη παραγωγικές δαπάνες, τοδλάχιστον άσυμβίβαστες με τη χρεωκοπία μας και με την έλλειψη κάθε σοβαρού κρατικού έφοδισμού μας... Η πρώτη σχετική δοκιμή (για να άποτραπεί ή έπιστροφή του κ. Βενιζέλου) έγινε τις πρώτες μέρες του Ίουνίου 1933... Δε θά ρωτηθώ τι άπηχήσεις μπόρεσαν να έχουν, μέσα στην πορωμένη ψυχή μερικών άνήθικων δπαδών του κ. Τσαλδάρη, κάτι τέτοιες εκμυστηρεύσεις άνυπομονησίας (ύπαινιγμός σε περικοπή λόγου του κ. Τσαλδάρη: ως πότε ο Βενιζέλος θά επιβάλλει τις θελήσεις του;...)* Η δπιδοβουλία της καθεστωτικής μεταβολής που ύφίσταται πάντα σε πολλούς...»

Μ' αυτές τις πεποιθήσεις ξεκινά ο κ. Χρηστίδης για τη συμφιλίωση. Δεν εξετάζω την ουσία τους. Διαπιστώ πόσο λίγη ψυχολογική εξυθέρκεια πρέπει να έχει ο κ. Χρηστίδης για να φαντάζεται πώς μπορεί να ξεκινήσει από μιá τέτοια άφετηρία για ένα τέτοιο σκοπό. Και διαπιστώ ακόμα πώς θάφταναν μονάχα αυτές οι αντίληψεις και ή ώμή τους διατύπωση, για να δηλητηριάσουν από μιá αρχής κάθε προσπάθεια συνεργασίας των προοδευτικών νέων από τις δύο παρατάξεις,—κι' αν ακόμα δεν ύπήρχαν στο σύστημα του κ. Χρηστίδη οι αντινομίες που σημειώσαμε παραπάνω, κι' αν ακόμα δεν ύπήρχε το μεγάλο κενό όπου καταλήγει ή προτεινόμενη λύση του.

Γιατί αυτό είναι το κáριο έλάττωμα του βιβλίου, δηλαδή του συλλογισμού του κ. Χρηστίδη. Όσο κι' αν θέλησε να ξεφορτωθεί από μιáς αρχής το βάρος της κοινωνικής πλευράς του

προβλήματος, όσο κι' αν ζήτησε να το παραμερίσει, μιá και καλή, για ν' άφοσιωθεί άποκλειστικά στην ένατένιση του πολιτικού μας διχασμού, εκεί πάλι τον ξαναφέρνει μοιραία ή κατακλείδα του βιβλίου. Πού πρόκειται να καταλήξει αυτή ή συμφιλίωση των προοδευτικών νέων, αν ύποτεθεί ότι είναι πραγματοποιήσιμη; Τι θά προκύψει απ' αυτήν; Τι καλό θά βγει απ' αυτή τη συνεργασία για τον άμοιρο λαό, που τόσο ζωντανά μάς ζωγράφισε ο ίδιος ο κ. Χρηστίδης την άθλιότητα και το μαρασμό του;

Συμπληρώνοντας τη σκέψη του σ' ένα γράμμα στο «Έλεύθερο Βήμα» ο κ. Χρηστίδης δηλώνει ότι περιορίζει τη φιλοδοξία του σ' ένα «πρώτο βήμα» ή βάση της συνεργασίας, λέει, το μελλοντικό «πιστεύω» των προοδευτικών νέων θά έξευρευθεί άργότερα, άφοδ μιá δώσουν τα χέρια. Μ' άλλα λόγια ο κ. Χρηστίδης ζητεί από τους νέους αυτούς να γυμνωθούν απ' τις παληές τους πολιτικές πεποιθήσεις, να γίνουν ταβιαε gasae, για να χαράξουν έπειτα από κοινού το νέο τους πρόγραμμα. Είδαμε με τι τρόπο δίνει ο ίδιος το παράδειγμα της άπογύμνωσης αυτής, άραδιάζοντας όλη την επιχειρηματολογία του βενιζελικού τύπου. Τι όμως θά προκύψει όταν—για να μιλήσουμε παραστατικότερα—συνέλθουν στην πρώτη τους συνεδρία οι προοδευτικοί νέοι που τυχόν θ' άπαντούσαν στο σάλπισμα του κ. Χρηστίδη, οι άστοι αυτοί προοδευτικοί νέοι που θά έγκατέλειπαν τα στρατόπεδά τους; Τι άλλο από ένα καινούργιο άστικό κόμμα που κατά τουτο μονάχα θά διαφέρει απ' τα παλαιότερα, ότι αυτό θά στερηθεί θεληματικά την πείρα και την τεχνική κατάρτιση των γερωντότερων πολιτικών. Κοντά σ' αυτό ίσως βγει και μιá καινούργια έφημερίδα.

Άλλά τόσος θόρυβος για τέτοιο άποτέλεσμα;

Ξ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗΣ

Ο ΒΥΡΩΝ ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ ΣΕ ΒΙΒΛΙΟ

Μακριά από μάς ή ιδέα πώς μπορούμε ή και πώς θέλουμε ακόμα ν' ανακατωθούμε στη δουλειά της κριτικής, της έπίσημης κριτικής του τόπου μας. Καλά κι' αναφαίρετα νάνε τα δικαιώματά της.

Το μόνο που σκεφθήκαμε (και λέω σκεφθήκαμε βάζοντας δλους έμάς τους χωρίς τίτλο θεατές, τους άπλους άναγνώστες, έμάς το πολύ κοινό που έχουμε την ιδέα ότι το Έθνικό μας θέατρο έγινε για μάς και από μάς, όπως πάλι σε μάς άπευθύνονται κι' οι εκδότες κι' οι συγγραφείς) σκεφθήκαμε λοιπόν μήπως θάχε κάποιος ένδιαφέρον να πούμε δημόσια την ταπεινή μας γνώμη. Όχι βέβαια γιατί θά είχε αυτή κάποιαν αξία για συγγραφείς και σκηνοθέτες και τους άλλους ψηλά στεκούμενους, μα μονάχα για το γούστο του να κάνουνε χρήση της λεύτερης, ως την ώρα, σκέψης και γλώσσας μας, πριν οι κοσμοσωτήριοι έθνικοσοσιαλισμοί και πατριωτικοί διεθνισμοί μάς τις κλείσουν και τις δυό στα καινούργια άμπάρια της Τράπεζας της Ελλάδος.

Στο θέμα μας τώρα, ή καλύτερα στα θέματά μας, γιατί είναι περισσότερα από ένα με την ίδια άφορμή.

Από κάμποσες μέρες στο θέατρο το Έθνικό παίχθηκε ο Βύρωνας του κ. Λιδωρίκη και σύγχρονα εκδόθηκε το έργο σ' ένα τεύχος του εκδότη κ. Δημητράκου.

Για το Έθνικό μας θέατρο πρέπει προκαταβολικά να πούμε πώς τ' αγαπούμε, όλοι έμεις που κάθε βράδυ το πλημμυρίζουμε. Τ' αγαπούμε και σαν θεσμό και για τη δράση του όλη ίσα με σήμερα και γιατί, όπως λέμε στην άπλοϊκία μας γλώσσα, «σαν πώς έχει πάντα, σχεδόν πάντα, θάυρης μιá έξχωρη άπόλαψη και θά θυμηθής μερικούς πιό πολιτισμένους τόπους, που ή τους είδες ή και τους φαντάζεσαι να σου παρουσιάζουνε κάτι καλύτερο απ' τα σανιδόφραχτα μαντριά που ήξερες ίσα με σήμερα». Μ' όλη μας όμως την αγάπη, δά θάπρεπε να μάς παρουσιάζουνε και ότι-δτι από αιτίες άρκετά διάφανες, όταν ξέρει κανείς (όπως οι περισσότεροί μας) μερικά όνόματα.

Μπορεί ή παράσταση ενός έργου στο Έθνικό νάνε σωστή άμοιβή δουλειάς και μόχθου και ζωής δλάκαιρης. Μπορεί χείρολογα να συζητηθεί αν ένα θέατρο «έθνικό» έχτος από τα κλασσικά και τα έργα σύγχρονων με μεγάλο όνομα πρέπει να δίνει και έργα νέων, πρωτόεια ή περίπου.

Έκείνο όμως που δεν μπορεί να συζητηθεί είναι ότι κάθε τι που έμφανίζεται άπάνω στην επιχορηγούμενη από δλους μας σκηνή πρέπει νάνε κάτι το πρωτότυπο, το καλλιτεχνικό, το περιεχτικό κάποιας ιδέας—κάποιας βροσιάς—κάποιας ψυχής.

Κι' αυτά κατά κοινή όμολογία δεν τα είδαμε, δεν τάκούσαμε, και σήμερα με το βιβλίο στο χέρι δεν τα διαβάσαμε, στο δύστυχο αυτό Μπάϊρον.

Όπως διαβάσαμε στον πρόλογο του βιβλίου, ο συγγραφέας θέλει να μάς παρουσιάσει τον Βύρωνα, «όχι μονάχα σαν ποιητή». Θέλει μ' άλλα λόγια να μάς δώσει μιá ιδέα της ξεχωριστής αυτής προσωπικότητας.

Η προσωπικότητα ενός άνθρώπου είναι για ένα συγγραφέα μιá έννοια διπλά ύποκειμενική μα άπλά μόνο αντικειμενική. Αντικειμενική μιá μόνο φορά, με τα στοιχεία που μάς δίνει ή ιστορία, λόγια—πράξεις—γραφόμενα, έξω από κάθε σκέψη ή συλλογισμό του συγγραφέα. Υποκειμενική δυό φορές. μιá στο σχηματισμό της προσωπικότητας μέσα στο νοϋ του συγγραφέα και μιá στην έκφρασή της, από σκηνής ή στο βιβλίο άδιάφορο. Μ' αυτό τον τρόπο σε μιá βιογραφία

ή ο' ένα θεατρικό έργο με ήρωα πραγματικό πρόσωπο, το πρόσωπο αυτό μάς φανερώνεται απ' το συγγραφέα, μα μάς φανερώνει πάλι και το συγγραφέα. Και δεν πιστεύω νάνε ούτε ο κ. Λιδωρίκης εύχαριστήμενος όπως μάς παρουσιάστηκε από το Βύρωνα του. Γιατί θάταν κρέμα ένας νέος και με ταλέντο—δπως λένε—να μείνει στο τέλμα μισής κακής παράφρασης ενός βιβλίου του Αντρέ Μαυροίς και μισού άραβιάσματος χιλιοτριμένων πραγμάτων. Οι επιθεωρήσεις στύλ τέρματος 'Αχαρνών, όπου οι ύποπτες και μή γυναικοβουλειές συναγωνίζονται τα συνταραχτικά άναγνώσματα κάποιων έφημερίδων μεγάλης κυκλοφορίας της 'Αθήνας, δεν είνε πολύ λαμπρό στάδιο δόξας. 'Αδιάφορο άν δέχεται να τις άνεδάση το 'Εθν. Θέατρο. Κι' άν τα verba της παράστασης volant, τα scripta της έκδοσης Δημητράκου manent. Να λοιπόν αναλυτικά ο άπολογισμός.

Πρόλογος. 'Ολόκληρος παραφρασμένος από το βιβλίο (* που άναφεραμε σ' όλα σχεδόν τα λόγια (τόμος I σελίς 43 και πέρα).

Πρώτη πράξη. Στην πρώτη εικόνα, περασμένες στη σκηνή οι σελίδες 156 και πέρα, με μιá μόνο διαφορά. 'Εκεί που ο Μαυροίς άναφέρει άπλά πώς ύπηρέτησε μαζεμένες άπ' τα γύρω χωριά συμπλήρωναν τή διασκέδαση, στο θέατρο το δικό μας ή σκηνή αυτή άναπτύχθηκε με τρόπο άνάλογο με τα φίλμ που περιέχουνε τέσσερα πόδια (ταινίας) φιλιá.

Στη δεύτερη εικόνα, με το άφθονο τοπικό χρώμα, ο διάλογος Βύρωνα και Σαρρή είνε άνάπτυξη του γνωστού έπεισοδίου (Μαυροίς τόμος I σελ. 174) άντάξια έκθεσης τελειόφοιτου γυμνασίου. Είνε περίεργη σύμπτωση ότι από τις πέντε φορές που άναφαίρονται στίχοι του ποιητή (μέσα σέ τóσες εκατοντάδες στίχους που έγραψε) μεταφράζονται τις τρεις φορές άκριβώς τóποκόμματα που άναφέρει κι' ο Μαυροίς. ('Αντίστοιχα της σελίδας 27 της έκδοσης Δημητράκου ή σελ. 157 του γαλλικού, της 29 ή 151, της 58 ή 175).

Δεύτερη πράξη. Βρίσκουμε στην πρώτη εικόνα εύκολα τή σελίδα 246 κλπ. του γαλλικού βιβλίου. Δέ λείπει ούτε ή λεπτομέρεια της σελ. 250 για τήν αίτηση σέ γάμο της άνεψιάς της λαίδης Μέλπουρν με τή σχετική της έκπληξη, ούτε ή λεπτομέρεια της σελίδας 247 με τόν άντιβασιλέα.

Στη δεύτερη εικόνα έχουμε τις ίδιες έκδοχές και τις ίδιες δικαιολογίες στην τραγική έκείνη υπόθεση της αίμομιξίας (σελ. 269 και πέρα, 273).

Τρίτη πράξη. Οι δύο εικόνες της είνε οι μόνες άπ' όλο το έργο που κάπως στέκονται σέ σοβαρή σκηνή. Τα πρόσωπα είνε άπωσήποτε 'Εγγλέζοι και ή δράση δεν έχει τήν άτονία των άλλων σκηνών.

Τέταρτη πράξη. 'Από τήν πρώτη εικόνα λείπει όλοφάνερα ένας χορός της κοιλιás. Το ότι είνε καρναβάλι θά μπορούσε κάπως να τόν δικαιολογήσει για να μάς παρουσιασθή και αυτός. 'Ο Σέλλεϋ για τήν περίσταση καλό θάταν να ντυθεί ζαχαροπλάστης και να παύσει να λέγεται Σέλλεϋ. Οι διάλογοι χωρίς ζημία μπορούν να μείνουν οι ίδιοι.

'Η δεύτερη εικόνα πολύ κατάλληλη για να μάς δώσει μιá σκηνογραφία άκόμα.

'Η ειλικρίνεια της τρίτης εικόνας πραγματικά συγκινητική. Οι χαρακτηρισμοί του Φλέτσερ για τόν τόπο μας βρίσκουν έλληνικά άπάντηση στα πειστικά έπιχειρήματα του Μαρούκα, δηλαδή στην άγριοφωνάρα, τήν πιστόλα, και τις ιδέες του πώς ο Κολοκοτρώνης και οι άλλοι ήσκαλεβαν καλύτερα το Βύρωνα. 'Ο Μαυροκροδάτος κι' ο Καπατάν Λάμπρος έκτακτοι μακταρτζήδες ή παπατζήδες στο να άποσπούν τις λίρες του Λόρδου.

Επίλογος. Εύτυχως για τούς άναγνώστες και τούς θεατές σημαίνει το τέλος. Είνε ή μόνη αίτία που δίνει ύπομονή στο άκουσμα του μακρού επίλογου.

Θά μάς ρωτηθεί ίσως ύστερα από όλη αυτή τή σχολαστικά άνάλυση. Μήπως δεν έχει δικαίωμα ο συγγραφέας να πάρει τις ιστορικές του πηγές όπου τις βρει; 'Υαχα ή βιογραφία του Μαυροίς δεν είνε κι' έκείνη μιá ιστορική πηγή;

Θ' άπαντήσουμε με μιá συνταγή συγγραφής θεατρικού έργου κατάλληλου να παιχθεί άκόμα και στο 'Εθνικό.

Λαμβάνετε μιá βιογραφία romanesque όπως είνε της μόδας, άδιάφορο τίνος συγγραφέα και για ποιό πρόσωπο. Αρχίζετε να τήν ξεφυλλάτε και σημειώνετε της σελίδες όπου υπάρχουν διάλογοι άρκετά μακροί. Ξαναγράφετε όλους αυτούς τούς διαλόγους σέ χωριστά κομμάτια χαρτί σημειώνοντας στην άρχή του τόν τόπο και το χρόνο του διαλόγου. 'Εχετε έτσι υλικό γι' άλλες τόσες εικόνες. 'Αν θέλετε βάζετε και λιγάκι sauce piquante έρώτων παρανόμων ή όχι και σερίβρετε . . .

'Αν ή έπιτυχία δεν είνε μεγάλη σημαίνει πώς υπάρχουν στο άκροατήριο πολλοί «άγευστοι μουσικής» όπως ο ύπογράφόμενος θεατής του Βύρωνα στο 'Εθνικό.

ΕΥΕΛΠΙΣ ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

(*) Byron, par André Maurois, édition Bernard Grasset.

'Η περίοδος 1919-1933 άποτελεί μιá άπ' τις σπάνιες που συγκεντρώνουν τόσο μεγάλο ενδιαφέρον στη διεθνή κίνηση. Τα ζητήματα που δημιουργήθηκαν άπ' τόν πόλεμο, άλλα που δημιουργήθηκαν άπ' τή μεταπολεμική εξέλιξη του κεφαλαιοκρατισμού, ή για λίγον καιρό δημοκρατοποίηση της διπλωματίας, έκαναν ώστε ή διεθνή σκηνή να μη βρίσκεται ποτέ σέ άνεργία κι' ούτε μιá στιγμή να έλαττώνεται το ενδιαφέρον για τις μεταξύ των κρατών σχέσεις.

'Από τήν άποψη τούτη ή περίοδος από το 1919 έως σήμερα, δηλαδή από τή Συνθήκη των Βερσαλλιών έως στο Τετραμερές Σύμφωνο, περιλαμβάνει τήν ιστορία ώρισμένων ιδεών και ώρισμένων άποτυχιών. Είνε ή ιστορία μιás άπογοητεύσεως: ή έλπίδα της παγίωσης της ειρήνης μες στη δημοκρατική συνεργασία της δημοκρατικής Εύρώπης έκανε φτερά και πέταξε. 'Η βάση της άπογοητεύσεως—τόρα που έχουμε μπροστά μας, ως σύνολο, τή δεκαπενταετία—φαίνεται καθαρά ποιá είνε: 'Η Συνθήκη των Βερσαλλιών. Στηρίχθηκε στην άρχή των έθνοτήτων και στην παλιά, τήν παραδεδομένη αντίληψη του νικητού και του ήττημένου. 'Εφόρτωσε έτσι στη ράχη ενός δλόκληρου λαού τις άμαρτίες των άφεντάδων του, κι' ενώ χαιρέτισαν τή δημοκρατοποίηση της Γερμανίας σαν έγγυση ειρήνης, παρουσίασαν στα μάτια του Γερμανικού λαού τή Δημοκρατία σά να μην φέρνει το δώρο της διεθνούς εχτίμησης μαζί της. 'Εξ άλλου, με τήν άρχή των έθνοτήτων, έγιναν διαμελισμοί και άναπροσαρμογή δρών έθνικών έτσι που—ένω άπ' τή μιá μεριά δημιουργήθηκαν δικαίες δυσάρεστες, άφορμές για τήν έξαψη του έθνικού πάθους—άπ' τήν άλλη μεριά, με τα νέα κράτη, γεννήθηκαν καινούργιοι και σφριγηλοί έθνικισμοί, και ίμπεριαλισμοί, ένισχυόμενοι άπ' το «άναθεωρητικό» των συνθηκών μένος των άλλων.

Δεν είμαι άπ' τούς ανθρώπους που βρίσκουν τήν αίτία του κακού και τή θεραπεία του άποκλειστικά στη Συνθήκη των Βερσαλλιών. 'Υπάρχουν που λένε ότι άρκει μιá άναθεώρηση των Συνθηκών της Ειρήνης για να θεραπευθούν όλα τα κακά. Νομίζω ότι—άν οι Συνθήκες έκείνες φέρνουν τή σφραγίδα κακής νοστορίας—ή βλάβη που περιείχαν για τήν Ειρήνη του κόσμου θά ήταν μηδαμινή, άν ή κατοπινή πολιτική ήταν σύμφωνη προς τις αξιώσεις της Ειρήνης. Νομίζω αίφνης ότι άν ή βαρεια έιομηχανία δεν έπέμεινε—και ένέπνευε με τις έφημερίδες στους λαούς—τήν ανάγκη της διατηρήσεως των έξοπλισμών, ή Συνθήκη των Βερσαλλιών θά είχε κερδίσει πολύ. 'Εξ άλλου όμως—κάτω άπ' τήν πατριωτική ρητορεία και τα κορκοδείλια δάκρυα του γερμανικού τύπου και των έθνικοσοσιαλιστών άρχηγών—διαφαίνεται καθαρά κι' ή έπιμονή της άλλης βαρειας έιομηχανίας για τόν επανεξοπλισμό της Γερμανίας, άπ' τόν όποιον ή Γερμανία δεν έχει άπολύτως καμμίαν ανάγκη.

'Απ' τήν άλλη μεριά και ενώ πραγματικά ύπηρξε άδικη άφαίρεση έδαφών από ώρισμένους ήττημένους—ιδίως, ίσως μόνον ή Αύστρογγαρία—άν ή πολιτική της διεθνούς Ειρήνης έδηγούσε στην ένδεξιγμένη πανευρωπαϊκή οικονομική συνεργασία, όλα τα δυσάρεστα οικονομικά άποτελέσματα που είχε για τούς ήττημένους ή άφαίρεση των έδαφών αυτών θά εξαφανίζονταν, διότι θ' άντιταθμίζονταν άπ' τ' άγαθά της διεθνούς οικονομικής οργάνωσης.

'Τέλος, πρέπει να προσθέσουμε και τούτη τήν παρατήρηση, ότι ή τέτοια ή άλλη νοστορία που δυστυχώς πρυτάνευσε στη σύνταξη των Συνθηκών δεν, πρέπει ν' άποδίδεται ειδική στα Κράτη που νίκησαν, διότι το δεδωμένο της Συνθήκης του Βρέστ—Λιτόβκ μάς έδωσε να καταλάβουμε καλά τί θά ήταν αυτές οι Συνθήκες φτιασμένες από τούς σημερινούς ήττημένους, σαν είχαν νικήσει αυτοί στον πόλεμο.

'Η γενική άποτυχία της δημοκρατικής οργάνωσης της ειρήνης κατά τή δεκαπενταετία που άκολούθησε τόν πόλεμο σημαίνει για μένα προσθετική άδυναμία του κεφαλαιοκρατικού συστήματος—όπως είνε και εύρίσκεται—να έξασφαλίσει τήν Εύημερία και τήν Ειρήνη του Κόσμου. 'Οχι πώς αυτή τή στιγμή ή ειρήνη διατρέχει άμεσους κινδύνους. Ούτε πώς—ύπό το πέλαμα των μεγάλων Δυνάμεων και άν το σύμφερό τους το άπαιτεί—δεν μπορεί ή ειρήνη να έξασφαλιστεί (για πόσο;). 'Αλλ' ή ιδέα της Κοινωνίας των Έθνών και ή άτμόσφαιρα που τήν περιέβαλλε, διέφερε κατά τούτο: ότι συνδέσαν μι' ένα γενικό αίσθημα άσφαλείας, με το μυστικισμό της ειρήνης και με τή Δημοκρατία που—προσθεύοντας τ' άριστέρα κόμματα—έμφανίζονταν ως το καλύτερο πολιτικό μέσο κυριαρχίας πάνω στις άναρχες κεφαλαιοκρατικές δυνάμεις. Σήμερα γενική είνε ή έντύπωση πώς ξανάρχισε ίταμά και όριστικά να μάς διευθύνει ή μυστική διπλωματία των Μ. Δυνάμεων και πώς βρίσκόμεστε στα χέρια των άλληλοσυγκρουόμενων κεφαλαιοκρατικών συμπερόντων. Συγχρόνως το μυστικισμό της Ειρήνης διεξέχθη ο μυστικισμός του έθνους—τήν ίδια έποχή που ή δημοκρατία ύποχωρεί στον άυταρχισμό.

Γιατί; 'Η Δημοκρατία δείχτηκε άνίκανη να κυριαρχήσει πάνω στον κεφαλαιοκρατισμό. Φάνηκε δηλαδή ο κοινοβουλευτισμός να συνδέεται άμεσα με τόν οικονομικό ίμπεριαλισμό. Κι' ο τελευταίος αυτός, χρεωκοπώντας, παρέσυρε τή Δημοκρατία. 'Ο σπαρτακισμός των μαζών δέχτηκε ή έπεθύμησε τήν πτώση του πολιτεύματος που το έξασφάλιζε μιá δύναμη. Οι μάζες δέχτηκαν άκόμη και τήν ύποχώρηση του διεθνισμού τους—στα ήττημένα κράτη—γιατί έννοιωσαν ή νόμισαν ότι ή κεφαλαιοκρατία των νικητών είνε πιό μεγάλη έκμετάλλευσή τους άπ' τήν ντόπια κεφαλαιοκρατία (άν και ο νεοδημιούργητος έθνικιστικός μυστικισμός—μυστικισμός μίσους εναντίον του ξένου—δεν έξαιρεί το έγγύριο κεφάλαιο). 'Ο φασισμός έκμεταλλεύθηκε τήν ψυχολογία αυτή, για συντηρητικούς σκοπούς. Το ζήτημα είνε άν οι μάζες δεν θά βρούν τόν τρόπο ν' άπαιτήσουν, και στις φασιστικές χώρες, τήν έκτέλεση των ύποσχέσεων, και στις μη φασιστικές χώρες δεν θ' άντιληφθούν ότι άλλοιως πρέπει να γίνει ο άγώνας τους.

Στην εξέλιξη και την κληρονομία της δεκαπενταετίας αναφέρονται δυο έργασις που έχω μπροστά μου. 'Η πρώτη είναι το *Περίγραμμα της Διπλωματικής 'Ιστορίας* του κ. Ν. Χατζηθασοίλειου. 'Ο συγγραφέας είναι καταρτισμένος διπλωμάτης και σκεπτόμενος άνθρωπος. Πράγμα που σημαίνει πως είναι απόλυτα κατάλληλος να μᾶς δώσει μιὰ στοχαστική σύνθεση τῶν γεγονότων. Τὸ *Περίγραμμά* του δὲν γράφηκε γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ. Είναι τμήμα μιᾶς «'Ιαγκασμίου 'Ιστορίας» που εξέδωσε ὁ Οἶκος 'Ελευθερουδάκη και ἀποτελεῖ ἕνα ἱστορικὸ καθρέφτη σύντομο τῶν γεγονότων τῆς περιόδου που ἐξετάζει. Είναι γραμμένο με συστηματικότητα, θέλω νὰ πῶ με γνώση τοῦ τί πρέπει νὰ τονιστεῖ ιδιαίτερα και τί ὄχι. Στὴν περιεκτικότητά θυσιάζει καμμιά φορά ὁ κ. Χατζηθασοίλειος τὴ σαφήνεια. Ἰσως ἀναγκαστικά, γιὰ χάρη τῆς συντομίας. Γράφει καθαρεύουσα, και μάλιστα δύσκολη, ἀλλὰ και ἐπιμένει σὲ μεγάλες περιόδους με πολλές παρεμπιπτούσες φράσεις. Στὸ σύνολο ὅμως τὸ βιβλίο διαβάζεται εὐχάριστα χάρη στὴ μεθοδικότητά του. Ἐλπίζω δτι ὁ κ. Χ. θὰ δώσει καμμιά μέρα τὴ σύνθεση γιὰ τὴν ὁποία μίλησα παραπάνω. Ἦδη τὸ *Περίγραμμα* μᾶς ἐνισχύει στὴν ιδέα μας δτι ἔχει πολὺ ἐνδιαφέροντα πράγματα νὰ μᾶς πει. Θέτει ἀίφνης τὸ ζήτημα τῶν Συνθηκῶν ἄρτια. Ἐξ ἄλλου δὲν περιορίζεται στὴν ξηρὴ ἀφήγηση διπλωματικῶν γεγονότων, ἀλλὰ ποῦ και ποῦ, ἀφήνει νὰ διαφαίνονται οἱ γενικώτερες ἀπασχολήσεις του και ἡ ἱκανότης νὰ σκέπτεται βαθύτερα. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν οικονομικῶν ζητημάτων γίνεται με γνώση· τέλος οἱ τελευταῖες κάπως συνθετικώτερες σελίδες του ἀποδείχνουν πως ἔχει μιὰ—ὀρθὴ ἢ ὄχι—γενικὴ κάτοψη.

Δὲν θὰ προσάψω στὸν κ. Ν. Χ. τὴν ἄλλειψη συμπερασμάτων δεοντολογικῶν. Ἡ φύση τῆς ἐργασίας του τὸ ἀπυγόρευε. Δὲν ἦταν Ἰσως δουλειά του νὰ μᾶς πει τί σκέπτεται γιὰ τὸν προστατευτισμὸ π. χ., γιὰ τίς οικονομικὲς διασκέψεις, γιὰ τὸ Τετραμερές, γιὰ τὴν πολιτικὴ τοῦ Χίτλερ. Μποροῦμε ὅμως νὰ σταματήσουμε στὶς τελευταῖες γραμμὲς του.

«Μεταξὺ τῆς οικονομίας τῆς σοβιετικῆς (. . .) και τοῦ τολμηροῦ πειράματος τοῦ Ρούζβελτ (. . .) κυμαίνονται δλαί αἱ ἔθνικαί προσπάθειαι «διευθυνομένης οικονομίας» στηριζομένης κυρίως ἐπὶ τοῦ ἐλέγχου τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου. Ἐν συμπεράσματι τὸ 1933 φαίνεται ν' ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς τὴν μεταπολεμικὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου: Πολιτικῶς μέθοδοι αὐταρχικαί ἀντὶ τῶν δημοκρατικῶν, οικονομικῶς μέθοδοι κοινωνιστικαί ἀντὶ τῶν κλασσικῶν ἀτομιστικῶν, κρίσις δὲ τῆς ιδέας τῆς διεθνούς ἀλληλεγγύης». Ἡ εἰκόνα εἶναι στὶς γενικὲς γραμμὲς σωστὴ. Ἀλλὰ μένει στὴν ἐξωτερικὴ ἔκφραση και δὲν δίνει στὸν καθένα νὰ νοιώσει ποῦ τοποθετοῦνται οἱ σημερινοὶ ἀγῶνες και σὲ ποῖο σημειο ἀντιτίθενται μεταξύ τους ριζικὰ οἱ διάφορες μορφὲς διευθυνόμενης οικονομίας και οἱ διάφορες κοινωνιστικὲς μέθοδοι—ἀπὸ τὴν ΕΣΣΔ ὡς στὴν Η.Π.Α. Δὲν εἶναι τῆς στιγμῆς νὰ κάνουμε μετὰ τὴν εὐρυση τῆς εἰκόνας ποῦ μᾶς δίνει ὁ κ. Ν.Χ. Ἡ δὲ τὸ κάνουμε Ἰσως σὲ ἄρθρο ποῦ θὰ δημοσιευτεῖ σ' ἐπόμενο φύλλο τοῦ *Σήμερα*. Ἄς σημειώσουμε πως ἡ ὀξυδερκεία του ὁδηγεῖ τὸν κ. Χ. νὰ γράφει ἐπίσης δτι «ὁ σοσιαλισμὸς ἐδικαιώθη οὐσιαστικῶς ὡς πρὸς τὰς οικονομικὰς και κοινωνικὰς του ἀντιλήψεις» ἀλλὰ δτι «ἐπὶ τοῦ δημοσιονομικοῦ ἐπιπέδου ἀπέτυχον αἱ σοσιαλιστικαὶ μέθοδοι». Ἡ ἐρμηνεία ποῦ δίνει ὁ κ. Χ. τῶν γεγονότων δὲν εἶναι Ἰσως πλήρης ἀλλὰ ἀναμφισβήτητα, μετὰ τὶς φράσεις του αὐτέες, ἀκφράζει τὸ σοσιαλιστικὸ δρᾶμα τοῦ τελευταίου καιροῦ, ποῦ καθορίζει και τὴν πολιτικὴ ἀνισορροπία μετὰ τὴν ὁποία ζοῦμε, και τὴν ἐμφάνιση τοῦ φασισμού, καρποῦ αὐτῆς τῆς ἀνισορροπίας.

Τὴν ἐξήγηση τοῦ φαινομένου ἀναζητοῦμε στὴ δευτέρη ἐργασία, τὰ *Σύγχρονα προβλήματα τοῦ Σοσιαλισμοῦ* τοῦ κ. Σ. Σωμερίτη. Ὁ συγγραφέας ἀποτελεῖ ἕνα σπάνιο ἐλληνικὸ τύπο. Είναι ἀπ' τοὺς λίγους Ἕλληνες σοσιαλιστές, σ' ὀλόκληρη τὴ σημασία τῆς λέξης. Δὲν ἀρκεῖται στὴν παραδοχὴ μιᾶς γραμμῆς στὴν σκέψη του και μιᾶς ἠθικῆς και κοινωνικῆς κοσμοθεωρίας, ἀλλὰ—σπρώχνοντας τὴ συνέπεια ὡς στὶς ἀκρότατες ἀπαιτήσεις τῆς—ὄχι μόνο ἐκδίδει μιὰ «Σοσιαλιστικὴ Ἐπιθεώρηση», σοβαρὸ και χρήσιμο φύλλο, ἀλλὰ και ἀποτελεῖ μέλος τῆς ἔκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος τῆς Ἑλλάδος. Οἱ λόγοι ποῦ τὸ Σ. Κ. δὲν μποροῦσε ν' ἀποχτήσει μεγαλύτερη σημασία εἶναι βαθύτατοι, και θὰ τοὺς ἐξηγήσω ἄλλοτε πλατειά. Ὁ ἐλληνικὸς σοσιαλισμὸς τότε μόνο θ' ἀποδώσει, ὅταν ἀνταλλάξει τὴν ἐπίμονη διατήρηση μιᾶς ἐτικέτας μετὰ τὴν οὐσιαστικὴ—γιὰ τὴν ὁποία εἶναι κατάλληλος ἀντιμετώπιση τοῦ νεοελληνικοῦ προβλήματος.

Τὰ «σύγχρονα προβλήματα τοῦ σοσιαλισμοῦ» μ' ἐνισχύουν στὶς ἐλπίδες μου δτι τὰ ζωντανὰ στελέχη τοῦ Σ. Κ. θέλουν νὰ τὸ ἀποσπᾶσουν ἀπ' τὴν περήφανη ἀνυπαρξία του. Οἱ γραμμὲς ἐποῦ ὁ Σωμερίτης μιλά ἀναντίον τῆς φιλοσοφικῆς ἀποκλειστικότητας και τῆς μισαλλοδοξίας εἶναι πολὺ παρήγορος. Ἀλλοῦ πάλι δείχνει δτι τὸ πρόβλημα τῶν μικροαστῶν τὸ ἔχει νοιώσει βαθειά. Αὐποῦμαι ποῦ ὁ χῶρος δὲν μοῦ ἐπιτρέπει ν' ἀναλύσω ὀλόκληρο τὸ φυλλάδιο. Θ' ἀναφέρω μόνο—πράγμα ποῦ ἀφορᾷ τὸν τίτλο τοῦ σημειώματός μου—δτι ὁ Σ. θέτει οὐσιαστικὰ τὸ ἐρωτηματικὸ ποῦ μᾶς ἀφήνει ἡ δεκαπενταετία: «Ὁ καπιταλισμὸς δείχνει τὸ δρᾶμα πρὸς τὸ σοσιαλισμὸ. Κάνει μάλιστα και κάτι παραπάνω: Δημιουργεῖ ὁ ἴδιος τὰ πλαίσια ποῦ θὰ δεχτοῦν τὴ σοσιαλιστικὴ κοινωνία». Καὶ τὸ ζήτημα εἶναι ἂν ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση τῆς οικονομίας θὰ πραγματοποιηθεῖ ἀπ' τὴν καπιταλιστικὴ τάξη (φασισμὸς) γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ καπιταλισμοῦ, ἢ ἀπ' τίς ἐργαζόμενες τάξεις γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ. Θὰ γίνῃ ἢ μεταδραση ἀπ' τὴν οἰκονομία τοῦ κέρδους στὴν οἰκονομία τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν—πότε και πως;

ΠΑΥΛΟΣ ΓΚΙΚΑΣ

ΣΗΜΕΡΑ

Χρ. Β'. — Ἄρ. 4-5, Ἄπριλις-Μαῖος 1934

ΔΗΜΟΣ, ΚΑΙΣΑΡ, ΣΠΑΡΤΑΚΟΣ.

Ἡ ἔκφραση *κοινωνικὸ πρόβλημα* ἀποκτᾷ διαφορετικὸ σὲ ἔκταση περιεχόμενο ἀνάλογα μετὰ τὴν ἱστορικὴ στιγμὴ. Είναι ἐποχὲς ὅπου δὲν περιέχει παρὰ τὸ αἰώνιο ζήτημα τῆς ἀνίσης κατανομῆς τοῦ πλοῦτου. Ἡ φτώχεια κι ἡ ἀδικία τῆς φτώχειας—κοινωνικὴ, εἰς ἀντίθεση πρὸς τὴν φυσικὴ ἰσότητα—ἀποτελεῖ τότες ἀντικείμενο ποικίλων ἀπασχολήσεων: πολιτικῶν γιὰ τοὺς μὲν, φιλοσοφικῶν γιὰ τοὺς ἄλλους. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λιγώτεροι· μετὰ σὲ κοινωνίες μετὰ πως σταθερὰ πλαίσια, τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα εἶναι πρόβλημα πολιτικῆς, δηλαδὴ τρόπου διευθετήσεως τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν ποῦ γεννᾷ ἡ ἀνισότης τοῦ πλοῦτου. Γενικώτερα, φιλοσοφικά, τὸ ζήτημα τίθεται γιὰ πολὺ λίγους. Ἰδιοσυγκρασίες ἀνοιχτὲς ἀνθρώπων ποῦ πιστεύουν στὸν ἄνθρωπο, πνεύματα προφητικὰ ἀνθρώπων ποῦ βλέπουν πιθανὲς ἐξελίξεις.

Πρέπει νὰ προστεθεῖ πως, καθὼς βαδίζει ἡ ἐξέλιξη, ἀνοίγουν οἱ δρόμοι οἱ οικονομικοὶ, προχωρεῖ ἡ κατάκτηση τῆς φύσης, πέφτουν ὠρισμένοι φραγμοὶ—τὸ ζήτημα τίθεται ὄλο και μετὰ πῶς μεγάλην εὐρύτητα και παίρνει τὴ μορφή μιᾶς θορυβώδους ἀνόδου τοῦ ἀνθρώπου, ὄλο και «καινούργιων κοινωνικῶν στρωμάτων». Πάντως ὅμως εἶναι στιγμὲς ποῦ τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα εἶναι σχεδὸν ἀποκλειστικὴ ἀπασχόληση τῶν πολιτικῶν και λίγων παράμερων ἐπαναστατῶν. Κ' εἶναι στιγμὲς ποῦ καθορίζει, προκαλεῖ ἢ συγχέεται μετὰ βασικὸ και ἄμεσο, ἀγωνιώδες ἐρώτημα γιὰ μιὰ ριζικὴ ἀναδιοργάνωση τῆς κοινωνίας και μιὰ ἀνακατάταξη τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν ποῦ τὴ διέπουν.

Ἡ κάθε ἐποχὴ φέρνει τὸ κοινωνικὸ πρόβλημά της. Ὁ ΧΙΧ^{ος} αἰώνας ἔφερε, μετὰ τὴ θαυμαστὴ ἀνάπτυξη τοῦ μηχανισμοῦ και τὴν κολοσσιαία πρόοδο στὴν παραγωγή, τὸ πρόβλημα τῆς νεώτερης μορφῆς μισθωτῆς ἐργασίας, τοῦ *προλεταριάτου*. Στὴν ἀρχή, κάποια ἀντίδραση ἐναντίον τῆς μηχανῆς ποῦ βγάζει ἀπ' τὴ δουλειά τους τόσοσους ἀνθρώπους και τοὺς ἀναγκάζει, ἀλλάζοντας διαρκῶς ἐπάγγελμα, νὰ χάνουν κάθε κοινωνικὴ σταθερότητα· ἔπειτα μιὰ πλατύτερη ἀποψη τοῦ προλεταριάτου ποῦ γίνεται—μετὰ τὴν πρόοδο τῆς μηχανῆς—

ἀπηγήσεις. Συγκεκριμένα: κρίση τῆς ἴδιας Δημοκρατίας καὶ τῆς ιδέας τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ πλευρὰ τῆς ἐπαναστάσεως μάχεται πάνω σὲ γνωστὰ συνθήματα. Ἡ πολεμικὴ τῆς ἐναντίον τῆς ἀστικῆς δημοκρατικῆς μορφῆς, χρόνια τώρα, βασίζεται σὲ μιὰν ἀλήθεια κ' ἐξελίχθηκε σὲ παρεξήγηση καὶ υπερβολή. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς δὲν θεωρεῖ τὴ Δημοκρατία ὡς κάτι τὸ *τελειωμένο*. Τὴ θεωρεῖ σταθμὸ, ἀρχὴ προόδου, πού ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ὀλοκλήρωση. Κάτι περισσότερο· ἀκόμη καὶ γιὰ νὰ ἔχουν τὸ πλήρες νόημά τους οἱ πολιτικὲς ἐλευθερίες, οἱ δημοκρατικοὶ πολιτικοὶ θεσμοὶ πρέπει νὰ ἐνισχυθοῦν ἀπὸ τὴν πραγματώσασιν τοῦ οικονομικοῦ περιεχομένου τοῦ σοσιαλισμοῦ. Σαρκασμοὶ καὶ κριτικὲς τοῦ Μάρξ ἀπευθύνονται ἀρκυβῶς στὴν κουστὴ δημοκρατικὴ μορφή, ὅπου ὅλα μένουν κενὰ λόγια, ἂν δὲν συμπληρώνονται ἀπ' τὴν οικονομικὴν οὐσία. Μὰ θάλαγε κανεὶς ὅτι ἡ κριτικὴ αὐτὴ γίνεται πρὸς τὴ Δημοκρατία ἐν ὀνόματι τῆς Δημοκρατίας. Ἡ ἐρμηνεία ὅμως, ἢ ἡ παρερμηνεία τοῦ Μάρξ, μαζί με τὴν ἐννοία τῆς δικτατορίας τοῦ προλεταριάτου καὶ τὴν, πρόσκαιρην ἔστω, πελοίθησιν στὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς μεθόδου τῆς βίας, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν πολιτικὴ ὀργάνωσιν τῆς Ε.Σ.Σ.Δ., ἔδωκαν χτυπήματα ἰσχυρὰ στὴ δημοκρατικὴν ἰδέαν ἀνάμεσα στὶς μᾶζες. Τὸ δημοκρατικὸν παρελθὸν τοῦ προλεταριάτου ξεχάστηκε.

Μὰ ἡ δημοκρατία δὲν ἐξακολούθησε νὰ εἶναι ἀποκλειστικὸς στόχος τῶν ἄκρων ἐπαναστατῶν, πού νόμιζαν ἴσως ὅτι τὸ ἀστικὸν καθεστῶς ἔχει ἀπόλυτην ἀνάγκη τῆς Δημοκρατίας. Ἡ στενὰ πολιτικὴ ἐκδήλωσή της, ὁ κοινοβουλευτισμὸς, ἤρθε νὰ ἐνισχύσει τὶς ἀντιδραστικὲς ἀπόψεις. Πραγματικὰ ἡ δόξῃς τῶν μεταπολεμικῶν προβλημάτων ἔφερε τὴν ἀνάγκη μιᾶς γρήγορης καὶ ἀποτελεσματικῆς ἀντιμετώπισσης, μιᾶς φρεσκάδας, μιᾶς ἰκανότητος γιὰ ἀνανέωση. Ἡ κοινοβουλευτικὴ μηχανή, πολλὰς φορὲς χαμένη στὴν περιττολογία τοῦ κοιμματικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, δὲν φαίνεται πιά νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἕνας λόγος πού οἱ φυσικοὶ θιασῶτες τῆς Δημοκρατίας, οἱ μικροαστοὶ, ἄρχισαν νὰ νοιώθουν κάποια μείωσιν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τους. Ὑπάρχει κι' ἄλλος: Φάνηκε πὼς τὰ κοινοβούλια δὲν εἶναι ἰκανὰ νὰ κυριαρχήσουν πάνω στὶς μεγάλες οικονομικὲς δυνάμεις. Τ' «ἀριστερά» κόμματα, πού, κατὰ κανόνα, κέρδισαν τὴν πλειοψηφίαν, μεταπολεμικὰ, δειχτήκαν κι' αὐτὰ ἀνήμπορα ἀπέναντι τῶν κυριάρχων τῆς οικονομικῆς ζωῆς (ὅπως καὶ ὁ τύπος, ὁ πληρωμένος ἀπολογητῆς των). Καὶ μερικὰ «σκάνδαλα» φανέρωσαν ὅτι, καὶ ὡς ἄτομα ἀκόμη, οἱ ἐκλεκτοὶ πού ταχθήκαν ν' ἀντιπροσωπεύουν τὶς ἐργαζόμενες τάξεις εἶναι πειθήνια ὄργανα τῶν οικονομικῶν ὀργανισμῶν. Γιὰ τοὺς λόγους πού παραπάνω ἐκθέσαμε, οἱ μικροαστοὶ δὲ μποροῦσαν νὰ στραφοῦν πρὸς τὸ δημοκρατικὸν σοσιαλισμὸν, γιὰτὶ κι' αὐτὸς ἔπαθε πῆν τριβὴ τῶν ἀριστερῶν κοιμμάτων καὶ τοὺς παρουσιάστηκε ὡς ἔχθρος τους.

Τοῦναντίον ἔπασαν εὐκόλα θύματα τῆς φασιστικῆς μπλόφας (*). Ἡ μορφή τοῦ Καίσαρος, τοῦ Ἐνός, τοῦ Ἐξοχου, ἀρχίζει νὰ συγκινεῖ, νὰ δίνει ἐλπίδες. Ὁ Καῖσαρ, ὁ δαμαστής τοῦ καπιταλισμοῦ, τὸ ὁμοίωμα τοῦ παντοδύναμου. Τοὺς ζητᾶ καὶ δέχονται νὰ παραιτηθοῦν ἀπ' τὶς ἀτομικὲς τους ἐλευθερίας, νομιζοντας πὼς ἡ ὑποταγή, γιὰ νὰ φτάσει παραπάνω, εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀρχίσει ἀπὸ κάτω... Εἷς κοίρανος ἔστω, ἕνα κόμμα, μὰ κοσμοθεωρία, ἕνα ἔμβλημα, ἕνας τρόπος χαιρετισμοῦ.

(*) Ὅπως καὶ ἡ στρατιὰ τῶν ἀνέργων. Φυσικὰ οὔτε ὅλοι οἱ μικροαστοὶ, οὔτε σ' ὅλα τὰ κράτη ἐνίσχυσαν τὸ φασισμό. Ὅ,τι ὅμως διαπιστώσαμε ὡς γεγονός σ' ἕνα-δύο μεγάλα κράτη, ἐκφράζει καὶ ὁμοίους κινδύνους γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα.

Καί, ἐντελῶς ζαφνικά, οἱ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι βρέθηκαν ἀνάμεσα στὸν Καίσαρα καὶ τὸν Σπάρτακο.

Ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν γιὰ κύρια ἀπασχόλησή τους τὴ Σκέψη, πού καλλιεργοῦν μετὰ κάποια ἀγνή ἀφοσίωσιν καὶ κάποια ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὶς πολιτικὲς δόξῃς. Ἄλλοι, ἔξω ἀπὸ κάθε ταξικὸ αἰσθημα—ἔστω κι' ἂν τοὺς ταξικὸς ἀνταγωνισμὸς τοὺς θεωροῦν μιὰ βασικὴ πραγματικότητα—θεωροῦν τὴν πολιτικὴν ὡς τὴν τέχνην τοῦ κυβερνᾶν, μετὰ ὠρισμένες βέβαια κατευθύνσεις, ὄχι ὅμως ὡς τὴν ὀριμητικὴν ἐξυπηρέτησιν ΜΙΑΣ ἰδέας, ὅπως τῆς ριζικῆς ἀνατροπῆς. Ὅλοι τοὺς εἶχαν πάντα μιὰ, συναισθηματικὴν οἱ μὲν, πῶς φωτισμένη οἱ δέ, συμπάθεια πρὸς τὸ σοσιαλισμὸν. Ἐνίσχυσαν μετὰ τὰ μέσα πού μποροῦσαν νὰ διαθέσουν τὴν ἐξάπλωσίν του. Βοηθοῦσαν στὴν ἐφαρμογὴ κάθε μέτρου πού αὐτὸς ὑπαγόρευε. Οἱ πῶς πολλοὶ προχώρησαν στὴν ἀποδοχὴ τῆς πῶς σύγχρονης σοσιαλιστικῆς διδασκαλίας, καὶ ψυχικὰ, ριζικὰ, διάλεξαν τὴν ἀλλαγὴν.

Ἡ «μπολοσεβικοποίηση» ἐνὸς μεγάλου τιμήματος τῶν σοσιαλιστικῶν κοιμμάτων ἐπέφερε κάποια δυσάρεστη ἀπήχησιν μετὰ στὶς τάξεις τῶν φιλελευθέρων αὐτῶν. Ἀντιρρήσεις ξέσπασαν. Ἀφοῦ ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι ὀλοκλήρωσιν τῆς Δημοκρατίας, ἔλεγαν, δὲν μπορεῖ ν' ἀρχινᾶ ἀπ' τὴν κατάλυσιν ὅλων τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν. Ὅσο γιὰ τὴν «προσωρινότητα», ὑπάρχουν προσωρινότητες πού διαρκοῦν παραπολύ... Οἱ ἄστοι δημοκρατικοὶ εἶχαν τὴν εὐνοϊκὴν θέσιν στὴ συζήτησιν. Ὑπεράσπιζαν τοὺς θεσμοὺς πού, ἔλεγαν, ἐξασφαλίζουν τὴν ἐπ' ἀπειρο προόδον. Τὸ ἐπιχείρημα ἔπιανε, ἔπιανε πολὺ. Ἀκόμη κι' ἐκεῖ ὅπου τὰ δημοκρατικὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα εἶναι ἰσχυρὰ, κι' ἀποτελοῦν ἐπιτέλους, τὸ προπύργιον τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ὅσο μάλιστα ὁ «ἀριστερισμὸς»—γιὰ τοὺς λόγους πού ἐκθέσαμε—πάθαινε τὴ φυσιογνωμικὴν τριβὴν του, ἡ ζωηρότης ἔλειπε ἐντελῶς ἀπὸ κείνους πού ἡ συμπάθειά τους εἶχε κάποιον ἐρασιτεχνικὸν χαρακτήρα, ἀποτελοῦσε μιὰν ἄποψη ἐντελῶς ἀφ' ὑψηλοῦ. Ἄλλοι πάλι ἔπασαν στὴν πλήρη ἀδιαφορία.

Ἡ ἀδιαφορία ὅμως εἶναι πιά ἀδύνατη. Ὅποιους τρόπους κι' ἂν μεταχειριστεῖ κανεὶς γιὰ ν' ἀποφύγει νὰ σκεφτεῖ πάνω στὸ ριζικὸν πρόβλημα πού τίθεται σήμερον μπροστά στὴ συνείδησιν τοῦ κόσμου, δὲ μπορεῖ τελικὰ παρὰ ἀπὸ ἕνα παραθύρον τῶν ἀπασχολήσεών του, ἀπὸ ἀνεπὶάντεχο σταυροδρόμι, νὰ βρεθῆ ἀπότομα μπροστά του. Ἐκεῖ ἐπέρχεται ἕνα αὐτόματο ζεκαθάρισμα. Γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγον, μετὰ τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο πρόσχημα (ἀνατροπή, κίνδυνος τοῦ πολιτισμοῦ) ὅποιος δὲν εἶχε νοιώσει, δὲν εἶχε ἐγκολληθεῖ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα, ἀλλ' εἶχε πρὸς τὸ σοσιαλισμὸν κάποια πνευματικὴ φιλαρέσκεια, βαλμένος μπρὸς στὸ δίλημμα, ἐκλέγει: καλύτερα τώρα παρὰ αὔριον, καλύτερα φασισμὸς παρὰ ἐπανάστασις. Οἱ ἄλλοι ἀποστρέφουν τὸ πρόσωπον μετὰ ἀηδία ἀπ' τὸν καισαρισμὸν, πού ἀρνεῖται τὴν ὡς τὰ τώρα προόδον τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν καὶ προσπαθεῖ, βάρβαρα, νὰ ἀκινητοποιήσῃ τὴν κοινωνικὴν πορείαν πρὸς τὴ φυσικὴν, τὴ δίκαιην καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἐξελίξιν της. Ὅσο καὶ νὰ διατάσων, ἐκλέγουν: παρὰ τὸν Καίσαρα τὸν Σπάρτακο. Ἡ ἐπανάστασις ἐξυπηρετεῖ γι' αὐτοὺς, μετὰ κάποια προθεσμία, τὸν πολιτισμὸν, ἐκφράζοντας βίαια τὶς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης οικονομίας καὶ τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσεως. Ἡ ἀντίρρηση ἀφοροῦσε τὸν ἐπαναστατικὸν σπασμὸν καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Καῖσαρ φέρνει καὶ τὸ ἕνα καὶ τὸ ἄλλο, ἀντίθετα ὅμως πρὸς τὴν φορὰ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐτσι ἐπέρχεται τὸ τελικὸν ζεκαθάρισμα: Ἄλλοτε ἡ «ἀριστερά» καὶ ἡ «δεξιὰ» δέχονταν μετὰ τὸν ἕνα ἀπειρία ἀποχρώσεων. Σήμερον ὑπάρχει ἕνα ὄριο σαφές, πεντακάθαρον. Καὶ τὸ ὄριο αὐτὸ τὸ ἀποτελεῖ ἡ ἄκρα λύσις πού—ἂν ἐξαφανίζοταν ὅλες οἱ ἄλλες πιθανότητες—προτιμᾶ κανεὶς. Τὸν Καίσαρα ἢ τὸν Σπάρτακο. Τὸν ἀπολυταρχισμὸν ἢ τὴν ἐπανάστασιν. Τὴν

βίαση αποκουστάλλωση τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς μορφῆς ἢ τὴν βίαση ριζική ἀλλαγὴν.

Εἶναι ὁμῶς τὸ δίλημμα Καῖσαρ - Σπάρτακος ἀναπόφευκτο;

Ὅπου ἐπικράτησε ὁ φασισμὸς μπορεῖ βέβαια νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔτσι τίθεται τὸ ζήτημα, διότι μιᾶς φασιστικῆς δικτατορίας ἢ διαδοχῆ εἶναι λογικὰ καὶ ψυχολογικὰ ἀδύνατο νὰ γίνῃ εἰρηνικά. Μὰ ὅπου δὲν ἐπικράτησε; Δὲν ὑπάρχουν δυνάμεις πού νὰ διατηροῦν ἀκόμα πιθανότητες ὑπερασπίσεως τοῦ Δήμου;

Ἄς ἀπομακρύνουμε πρῶτα πρῶτα τὴ στεῖρα δημοκρατικὴ συντηρητικότητα. Ἡ ὑπεοάσπιση τοῦ καθαρῶν κοινοβουλευτισμοῦ καὶ τοῦ παραδεδομένου κυβερνητικοῦ μηχανισμοῦ τῶν δημοκρατιῶν ἔχει ἴσως κάποια χρησιμότητα. Ὅμως βγαίνει ὀλοτέλα ἔξω ἀπ' τὰ πράγματα, ὅταν μεταβάλλεται σὲ πολιτικὸ credo, παρουσιαζόμενο ὡς σύγχρονο ἰδανικό. Ἐξ ἄλλου, αὐτὸς ὁ δημοκρατισμὸς συνδέεται ἀρρηκτα, μὲ τὴ σημερινὴ οἰκονομικὴ μορφή· τὸ πολὺ πολὺ νὰ ἐνισχύει ἓνα ἄχρωμο κρατικὸ παρεμβατισμό, πού δὲν ἀποτελεῖ βέβαια τὴν ἀπάντηση τῶν πραγμάτων. Τέλος, οἱ συντηρητικοὶ δημοκρατικοὶ διαλέγουν εὐκόλα μεταξὺ τῶν δύο ιδιοτήτων τους τὴν πρώτη, δηλαδὴ παύουν εὐκόλα νὰ εἶναι δημοκρατικοὶ γιὰ χάριν τῆς κοινωνικῆς συντηρητικότητάς τους. Ἡ εὐχέρειά τους, ἔτσι, εἶναι μεγάλη νὰ δεχτοῦν τὸν καισαρισμὸ γιὰ νὰ σωθεῖ ἡ οἰκονομικὴ μορφή. Αὐτό, στὴν πολιτικὴ γλῶσσα ὀνομάζεται *salus populi*...

Ἄλλου, λοιπόν, κί ὄχι στὴ στεῖρα συντηρητικότητα, πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν οἱ πραγματικὲς δυνάμεις τῆς Δημοκρατίας. Πιὸ συγκεκριμένα στὴν ἀκόλουθη βάση: *Μιὰ ἀνωτερότης τῆς Δημοκρατίας εἶναι ἀκριβῶς ὅτι δὲν ἀποτελεῖ μιὰ ἀποκρυσταλλωμένη μορφή, ἀλλὰ φέρνει μέσα τῆς τὴ δυνατότητα τῆς ἀπειρῆς ἐξελίξεως.* Ἀπὸ τὴ βάση αὕτη ξεκινοῦν οἱ ἄνθρωποι πού δὲν ἔχουν ὡς ἰδανικό τὴν ἐπ' ἀπειρο διατήρηση τοῦ σημερινοῦ οἰκονομικοῦ καθεστώτος, οὔτε ὡς ἔμμονη ἰδέα τὸ Μεγάλο Βράδυ, ἀλλ' ἀντιλαμβάνονται τὴν πολιτικὴ σὰν ἄμεση ἐνέργεια, καὶ τὴν ἐλευθερία σὰν ἀναγκαία βάση τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Αὐτοὶ μποροῦν, προσέχοντας τὴς ὑποδείξεις τῆς πραγματικότητος, νὰ δώσουν τὴν κατεύθυνση πού, πολιτικὰ καὶ οἰκονομικά, ὀφείλει σήμερα νὰ δεχτεῖ ἡ Δημοκρατία.

Ἡ καινούργια κατεύθυνση στηρίζεται σὲ μιὰ βασικὴ διαπίστωση: Ἡ ἀνθρωπότης χάθηκε γιὰ πολὺ καιρὸ μιὰ οἰκονομικὴ ἐλευθερία χωρὶς ὄρια, κ' ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ βλέπει τοὺς καλοὺς καρποὺς τῆς ἐλεύθερης δημιουργίας τῆς νὰ πνίγονται ἀπ' τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀναρχικῶν ἀκροτήτων τῆς. Τὸ *ἔνα*, τὸ ριζικό, τοῦ ὁποίου ἐστὶ χρεῖα, εἶναι ἡ ὑποταγὴ καὶ καθοδήγηση τῶν ἀναρχικῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων πού, ἀλλοιωθῶς, θὰ σπρώξουν πρὸς μιὰ δραματικὴ κάθαρση, πού θὰ γραφεῖ πιθανώτατα μὲ ἀφθονο αἷμα καὶ θὰ στολιστεῖ μὲ θλιβερὰ ἐρείπια. Ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ ἐγκατάλειψη τῆς οἰκονομίας τοῦ ἀχαλίνωτου οἰκονομικοῦ κέρδους—πού ἐκπροσωποῦν αὐτὲς οἱ δυνάμεις—καὶ ἡ δημιουργία τῆς ἀπαραίτητης μεταβατικῆς μορφῆς *πρὸς μιὰν οἰκονομίαν τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν*, χωρὶς τὸν ἐπαναστατικὸ σπασμό. Κ' ἡ Δημοκρατία εἶναι ἱκανὴ νὰ δώσει τὴν πολιτικὴ μορφή πού προσαρμόζεται—ἢ μπορεῖ νὰ σπρώξει—στὴν ἀναγκαία ἀλλαγὴν.

Εἴμαστε πολλοὶ πού φρονοῦμε ὅτι πάνω σ' αὕτη τὴ γενικὴ βάση πρέπει νὰ στηριχθεῖ καὶ κάθε ἐλληνικὴ προσπάθεια. Στὴν ἱστορικὴ στιγμή τῆς ἀρχῆς τῆς δευτέρας δεκαετίας τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, ὁ τόπος μας ἔχει ἀνάγκη ἐνὸς σαφοῦς προγράμματος ἀναδημιουργίας. Τὸ πρόγραμμα τοῦτο δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ σειρά ἀπὸ νομοθετικὰ καὶ διοικητικὰ μέτρα πού ὁ ἀθάνατος

πολιτικὸς ἐμπειρισμὸς μας εἶναι δυνατὸ νὰ κρίνει χρήσιμα γιὰ μιὰ ὥρα, ἀλλὰ προῖον μιᾶς ὀργανικῆς ἀντιλήψεως γιὰ τὴν πορεία τοῦ κόσμου καὶ τὴ σύνθεση τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Καί, ἰδίως τὸ πρόγραμμα τοῦτο δὲ μπορεῖ—καὶ δὲν χρειάζεται—νὰ ὑπάρξει χωρὶς τὴ δημιουργία ἐνὸς πνεύματος γενικοῦ πού νὰ εὐνοεῖ, νὰ διευκολύνει, νὰ ἐπιταχύνει τὴν ἀναθεώρηση, τὴν ἀναγέννηση τὴν πρόοδο. Αὐτὸ τὸ πρόγραμμα κί αὐτὸ τὸ πνεῦμα εἶναι ἔργα δικὰ μας. Ἔργα ἀποκλειστικὰ τῶν νέων ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκείνων μόνον πού ἐνοιώσαν καὶ ἐγκολλώθηκαν εἰλικρινὰ τὰ σημερινὰ προβλήματα καὶ πίστεψαν στὸν καινούργιο ρυθμὸ τοῦ κόσμου. Αὐτοὶ οἱ νέοι—ὅπου κί ἂν βρίσκονται—ἀναγνωρίζονται μεταξὺ τους, καὶ τίποτα δὲν εἶναι ἀρκετὸ νὰ τοὺς ἐμποδίσει τὴ συνεργασία. Οὔτε ὁ ἱστορικὸς πολιτικὸς διχασμὸς τῆς χώρας μας, πού προκαλεῖ συζητήσεις γιὰ «συμφιλίωση» καὶ ἄλλα περίεργα πράγματα μεταξὺ βουλευτῶν καὶ δημοσιογράφων. Συμφιλίωση ἀνθρώπων πού νοιώθουν τοὺς ἰδίους παλμούς εἶναι ἀπασχόληση χωρὶς ἀντικείμενο. Ἐκεῖνοι, φυσιολογικὰ ἐνωμένοι, μποροῦν νὰ ἐνεργήσουν τὴν ὠθηση τῶν πνευμάτων στὸ σχηματισμὸ μιᾶς σύγχρονης νοοτροπίας—ὑπὲρ, ὑπὸ, περὶ, παρὰ τὸν διχασμό.

ΠΑΥΛΟΣ ΓΚΙΚΑΣ

ΤΟ ΚΥΡΙΑΡΧΙΚΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΣΤΟΝ ΙΩΝΑ ΔΡΑΓΟΥΜΗ (1)

Από νέος και σ' δλη του τή ζωή, κάθε φορά που ο Δραγούμης, διώχνοντας ε,τι ξώπετο καθίζε πάνω στην ψυχή του το ανακάτωμά του με τους ανθρώπους, κύτταζε βαθύτερα μέσα του, στον υπόγειο έαυτό του και τον έδλεπε γυμνό, άκουγε πάντα τις ίδιες φωνές, πότε πλούσιες, γλυκές, πότε κατάρτεγνες και καυτερές, που τον παράλυαν ή τον τονώναν, μα που έννοιωθε ότι ήσαν οι πιό δικές του.

Κυρίαρχα ένστικτα, στά οποία κανένας δέν άπειθει, πυκνά άπαρασάλευτα στρώματα που τά είχαν άποθέσει μέσα του εκείνοι που τον φέραν στον κόσμο, και άλλοι, και άλλοι πιό πίσω άκόμα, άπό τον πρώτο της γενιάς του, τον χαμένον στά βάθη τά μακρυνά του καιρού.

Τις φωνές αυτές τις λέμε συνήθως χαρακτήρα. Είναι οι θεμελιακές ιδιότητες που κάνουν κάθε άνθρωπο να δέχεται και να πλάθει μέσα του με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο το όλικό της ζωής. Άλλοι, και μάλιστα οι δημόσιοι άντρες, κρύβουν τις βαθειές τουτες φωνές που άνεβαίνουν άπ' τις πιό κρυφές σπηλιές του είναι τους, όταν δέν τους συμφέρει να τις φανερώνουν, τις αλλάζουν τόσο που δέ μπορείς πιά να τις γνωρίσεις, προσπαθούν να τις άρμονίσουν με τη χλαση της άγοράς, με τη φωνή των πολλών, την καμωμένη, άπ' τους πιό φάλτσους, τους πιό νερολιασμένους, τους πιό άδαθους τόνους.

Τέτοιο μασκάρεμα του έαυτού του δέν το καταδέχτηκε ποτέ ο Δραγούμης. Το πρόσωπο της ψυχής του το ξεσκεπάζει και το δείχνει όπως πράγματι είναι, τόσο γυμνό, σά να τραβά, με μιá κίνηση άλγεινή μαζί και ήδονική, και την πέτσα του άκόμα. Και άν συχνά, όταν σιμώνει τους άλλους, αναγκάζεται να ρίξει μιá μάσκα άπάνω του, μόλις μένει μονάχος, την ξανατραβά μονομιάς. Δέ μπορούσε να κάνει διαφορετικά άνθρωπος που καιγόταν άπό τέτοια δίψα για γνώση, που ήθελε να δει όλο και πιό μακρυνά, όλο και πιό καθαρά μέσα του.

Τόν άρχισμό, να τι πιό μόνιμα και βαθειά, στά πιό υπόγεια στρώματα της ψυχής του, αντίκρυζε ο Δραγούμης, όταν έσκαθε μέσα του. Ήταν ή θεμελιακή πέτρα που βάσταζε άπάνω της δλη του τή ζωή, την ψυχική και την άλλη.

(1) Δημοσιεύουμε άκόμα ένα κεφάλαιο άπό το βιβλίο του κ. Κ. Παράσχου που θα έκδο-
θει προσεχώς: «Η Ζωή του Ίωνα Δραγούμης». Στο προηγούμενο δημοσιεύσαμε το μέρος που
πραγματεύεται για τον άγνωστό του Δραγούμη.

«Φαίνεται είμαι φυσικά άρχικός» γράφει το 1908 κιόλα, σ' ένα του άρθρο, και άργότερα έπεξηγει: «όσο και να μήν ήθελε να τ' όμολογήσει, του άρεζε να έπηρεάζει ανθρώπους».

Για τον Maurras ο άρχισμός είναι το αντίθετο της άναρχίας. (1) Για το Δρα-
γούμη είναι ή ίδια ή έμφυτη διάχυση του άτόμου (με την έννοια που δίνει στη
λέξη ο Guyau), ή «θέληση για δύναμη» του Νίτσε, ή άσυνείδητη βούληση
(Weltwille) του Σοπενάουερ, ή άκράτητη όρμη για ζωή και χαρά. «Ό,τι ζει είναι
ανάγκη ν' άπλώνεται όσο μπορεί, να φανερώνει δλη τή δύναμή του» (2).

Τή διάχυση αυτή την έξασκει κάθε άτομο. Ός ανάγκη όμως, τή νοιώθουν
και συνείδητά την έξασκοϋν και προσπαθούν να την άπλώσουν όσο γίνεται περισσό-
τερο, μονάχα «οί γεννημένοι για ναρχουν». Είναι ή ρίζα άπ' όπου ξεπετιούνται
όλα τ' άλλα, ιδεολογίες, ιδανικά, τέχνη, δράση. Για τους γεννημένους αυτούς άρχον-
τες μιá στάση ύπάρχει στη ζωή, του έξουσιαστή: «Μ' άρέσει τους πολλούς να τους
έχω πάντα μακρύτερα και νικημένους άν μπορώ».

Σίγουρα για το Δραγούμη το να σκορπίζει τή δύναμή του πάνω στους άλλους,
θα ήταν μιá άπ' τις δριμύτερες χαρές, (3) και σίγουρα, στο κυριαρχικό, πρό
παντός, ένστικτό του, όφειλεται το τόσο πρώιμο κι' ένεργό ανακάτωμά του στην
πολιτική.

Οί δυνατοί άνθρωποι κυριαρχοϋν με πολλά μέσα: με την έξυπνάδα, με την
κατασύνεχη και άκούραστη ένεργεια προς την ίδια κατεύθυνση, με την κακία και
τη σκληρότητα: μα πρό πάντων, με τή μυστική και άκατανίκητη εκείνη δύναμη, τή
δυνατώτερη άπ' όλες, που λέγεται θέληση.

Κλασσικός τύπος τέτοιου θεληματικού ανθρώπου, τόξου τενωμένου πάντα
πρός ένα στόχο, δύναμης γυμνης εξαπολυμένης στη ζωή, είναι ο Ίουλιανός Σορέλ.
Παρόμοιος τύπος, ίσως λιγάκι και άπό φιλολογική επίδραση (4) ήταν και ο Δραγού-
μης: «Θά στέκομαι και θα προβαίνω όρθός, θα πάω εκεί που είναι να πάω. Θά
είμαι σκληρός, άδιάφορος και ξερός».

Για τον άληθινά θεληματικό ή δυσκολία καταντά κέντρισμα, και μεγαλώνει
την ήδονή του: «Άνάγκη να κάνω κάτι, όσο δύσκολο και νάναι». Ζητεί άκόμα ο
θεληματικός την ατενέργεια, την πρωτοβουλία, τρέχει στο πρώτο κάλεσμα που θ'
άκούσει. Χαίρεται όταν δέν άφήνει να κάνουν οι άλλοι, ε,τι μπορεί να κάνει ο ίδιος:
«Τέτοιος έπλάστηκε που όταν έπρόδλεπε πως κάτι ήταν να γίνει, έπρεπε να το κάνει
αυτός.» (5)

Μά θέληση, ώστόσο, που δέ διοχετεύεται προς ένα ώρισμένο σκοπό, πάει
χαμένη. Είναι μιá δύναμη νεκρή. Ένώ όταν χρησιμοποιείται μεθοδικά, όδηγημένη
άπό ένα σταθερό πρόγραμμα, δέν ύπάρχει τίποτα που να μη μπορεί να πετύχει. Και
όταν, μάλιστα, τή συνοδεύει ο «όραματισμός» ή λαχτάρα για την πραγματοποίηση
ένος μεγάλου ιδανικού—«πεισμα κι' άδιαφορία για τή γύρω στενομυαλιά» «... Εί-
χαν τή θέληση που τά λόγια τά κάνει πράματα και τή δύναμη που άδιαφορώντας για
ε,τι τήν περιβάλλει, μεταμορφώνει τις ιδέες και την κατάσταση των ανθρώπων». Και
μπορούσαν να πούν αυτό που έγραφε μόλις είκοσι πέντε χρονώ ο Δραγούμης και
που είναι άπό τά πιό θαυμάσια που έγραψε: «Ό καθένας πρέπει να φαντάζεται πως
αυτός πρέπει να σώση το έθνος του.» (6)

(1) Anarchie, archie.

(2) «Όσοι Ζωντανόι».

(3) «Μόνη χαρά μου να σκορπώ τή δύναμή μου πάνω στους ανθρώπους».

(4) Μαζί με το Νίτσε και τον Μπαρρές ο Δραγούμης είχε έπηρεαστεί περισσότερο άπό τον
Σταντάλ. «Αν μάλιστα θάθελε κανείς να τον προσδιορίσει με μιá λέξη θάπρεπε να τον ονομάσει
«στανταλιανό».

(5) «Περπατούς καλά και στις κορφές βιαζόνταν να φτάσει πρώτος». (Μονοπάτι)

(6) «Ό Έλληνισμός μου και οι Έλληνες».

Ο FREUD ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ⁽¹⁾

Τὸ δοκίμιο τοῦ Freud πάνω στὸ θρησκευτικὸ ζήτημα «Τὸ Μέλλον μιᾶς Αὐταπάτης» παρουσιάζει ἕνα διπλὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς σοσιαλιστές.

Πρῶτο, ὁ Freud καθορίζει, πλαταίνοντας τὴν σημαντικὰ, τὴ συμβολὴ τῆς ψυχανάλυσης στὴν κριτικὴ τῶν θρησκευτικῶν φαινομένων, ποὺ εἶχε διατυπώσει ὁ ἴδιος παλιότερα καὶ προπαντὸς στὸ ἔργο του *Τοτέμ καὶ Ταμπού*. Γιὰ ὅσους μάλιστα δέχονται τὴ θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ἢ γνώση τῶν τελευταίων ἀπόψεων τῆς φροϋδιανῆς σκέψης γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ἐνδιαφέρει ἐξαιρετικὰ, τόσο πιὸ πολὺ μάλιστα ὅσο ἢ παρούσα περίοδος τοῦ καπιταλισμοῦ ὁδηγεῖ σὲ μιὰ ἀνανέωση τοῦ θρησκευτισμοῦ, ποὺ κάνει πιὸ πολὺ ἐπίκαιρη τὴν περίφημη ῥήση τοῦ Μάρξ: «ἡ κριτικὴ τῆς θρησκείας εἶναι ἡ πρώτη προϋπόθεση κάθε κριτικῆς».

Ἀκόμη, ἐφ' ὅσον ὁ Freud στὸ δοκίμιο του αὐτὸ ἀποβάλλει τὰ δεσμὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας γιὰ νὰ ἐξετάσει μὲ μεθοδικὸ τρόπο τὸ πρόβλημα τοῦ μέλλοντος «τοῦ σημερινοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ τῶν λευκῶν φυλῶν τῆς Δ. Εὐρώπης» καὶ κατ' ἀνάγκη καὶ τῆς παιδείας, τὸ «Μέλλον μιᾶς Αὐταπάτης» μᾶς διαφωτίζει συνολικὰ καὶ ἀπὸ καινούργιες ἀπόψεις τὸ ἔργο τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ψυχανάλυσης. Αὐτὸς ἄλλως τε ὁ κοινωνικὸς καὶ φιλοσοφικὸς προσανατολισμὸς, ποὺ θεληματικὰ ἔδωσε ὁ συγγραφέας στὸ ἔργο του αὐτό, ποὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Μάρξ—Ἐνγκελς εἶναι ἀσφαλῶς μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικώτερες συμβολές γιὰ τὴν ἀνανέωση τῆς σύγχρονης σκέψης, ἐπιβάλλει στοὺς σοσιαλιστές νὰ τὸ παραβάλλουν μὲ τὶς ἀρχές στίς ὁποῖες στηρίζουν οἱ ἴδιοι τὴν πολεμικὴ τους καὶ νὰ μὴν περιφρονοῦν στὴν πνευματικὴ τους πάλη ἐναντίον στίς ἀντεπαναστατικὲς μορφές τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας τὰ ὅπλα ποὺ τοὺς παρέχει τὸ βιβλίον αὐτό.

Δὲν πρόκειται βέβαια νὰ κάμω ἐγὼ τὸ ἔργο αὐτὸ μέσα στὰ στενὰ ὅρια ποὺ ἀναγκάται πρέπει νὰ κλειστῆ τὸ ἄρθρο μου. Ὅ,τι ὅμως εἶναι δυνατὸ εἶναι νὰ ξεκαθαρίσω ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ κριτικὴ τοῦ Freud, ὅπως αὐτὴ καθορίζεται σὲ σχέση πρὸς τὴ θρησκεία μὲ τὸ «Μέλλον μιᾶς Αὐταπάτης», ὠρισμένες χαρακτηριστικὲς ἀπόψεις καὶ νὰ δείξω σὲ ποιά σημεῖα διαφέρουν ἢ συναντιώνται μὲ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό. Εἶναι ἄλλωστε ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ὁ Freud συγκεντρώνει καὶ διατυπώνει τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς ποὺ θεμελιώνουν τὴν κριτικὴ του καὶ ποὺ ὡς τώρα παρουσιάζονταν στὸ ἔργο του σκορπισμένα, ἔμμεσα καὶ συχνὰ ἀντιφατικὰ.

Τὸ πρῶτο σημεῖο ποὺ σκοπεύουμε νὰ τονίσουμε εἶναι ἡ ἐξέλιξη ποὺ διαπιστώνουμε τῆς ψυχαναλυτικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴ γένεση τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν ὅπως

μᾶς παρουσιάζεται νὰ πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὸ *Τοτέμ καὶ Ταμπού* στὸ Μέλλον μιᾶς Αὐταπάτης. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ μᾶς δείχνει ἕνα ἀξιοσημείωτο ξεκαθάρισμα καὶ πλάταμα τῆς φροϋδιανῆς κριτικῆς τῆς θρησκείας, ποὺ ἐξ ἄλλου τὴν προσεγγίζει ἀξιοπαρατήρητα πρὸς τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό, ποὺ ἐπιβεβαιώνεται ἔτσι: καὶ πλουτίζεται μὲ τὶς κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ πιὸ μεγάλου ψυχολόγου τῆς ἐποχῆς μας.

«Δὲν ὑπάρχει φόβος ἢ ψυχανάλυση, ποὺ ἀνακάλυψε τὸ πιὸ ἀπομακρυσμένο καὶ τὸ πιὸ βαθθὺ αἶτιο τῶν ψυχικῶν πράξεων καὶ σχηματισμῶν νὰ παρασυρθεῖ νὰ ἀναγάγει σὲ μιὰ καὶ μόνη πηγὴ ἕνα φαινόμενο τόσο περίπλοκο ὅπως τὸ θρησκευτικὸ. Ὅταν, ἀπὸ καθήκον ἢ ἀπὸ ἀνάγκη, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ δείχνει μονομέρεια καὶ νὰ τονίζει μιὰ μόνη πηγὴ αὐτῶν τῶν θεσμῶν, δὲ θέλει νὰ βεβαιώσει οὔτε ὅτι αὐτὴ ἢ πηγὴ εἶναι ἢ μοναδικὴ οὔτε ὅτι κατέχει τὴν πρώτη θέση μέσα στίς ἄλλες. Μόνον ἢ σύνθετος τῶν ἀποτελεσμάτων ποὺ μᾶς δίνουν οἱ ἔρευνες σὲ διάφορους κλάδους θὰ μπορέσει νὰ μᾶς δείξει ποιά σχετικὴ σημασία πρέπει νὰ ἀποδώσουμε γιὰ τὴ γένεση τῶν θρησκευτικῶν στὸ μηχανισμό ποὺ πρόκειται νὰ δοκιμάσουμε τὰ περιγράψουμε».

Μάταια ὅμως ὁ Freud εἶχε διατυπώσει τὶς φρόνιμες αὐτὲς ἐπιφυλάξεις, τὶς τόσο σύμφωνες μὲ τὴ διαλεκτικὴ μέθοδο, στήν εἰσαγωγὴ τοῦ IV κεφαλαίου τοῦ *Τοτέμ καὶ Ταμπού*. Δὲν τὸν ἐμποδίσανε νὰ παρασυρθεῖ ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδα καὶ νὰ μεταφέρει ἔτσι αὐθαίρετα τὶς ἀπόψεις αὐτῆς, ποὺ δειχόνταν τόσο γόνιμες στὸ πεδίο τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας, στὴν πρωτόγονη κοινωνιολογία σὲ τρόπο ὥστε νὰ τὶς κάνει κύριο συντελεστὴ τῆς γένεσης τοῦ τοτεμισμοῦ, ποὺ καὶ αὐτὸς θεωρεῖται ὡς τὸ σημεῖο τοῦ ξεκινήματος τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν. Πραγματικὰ ὁ Freud, ἀντιλαμβανόμενος κυρίστα τὴν γένεση αὐτῆς ὡς μιὰ συνέπεια τῆς σχέσης τοῦ παιδιοῦ πρὸς τὸν πατέρα καὶ δεχόμενος ὅτι ἡ νοσταλγία τοῦ σκοτωμένου πατέρα ἦταν ἡ ρίζα τοῦ τοτεμισμοῦ, ἀπὸ τὴν ὁποία γεννήθηκαν ὕστερα οἱ πατρικὲς θεότητες, ἐπεφτε σὲ ἕνα ψυχολογικὸ σχηματισμὸ τόσο ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὴν ψυχαναλυτικὴ μέθοδο, καὶ ἀπὸ κάθε ἐπιστημονικὴ μέθοδο γενικὰ, ὅσο μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό μιὰ πρωτόγονη πανοικονομικὴ θεωρία.

Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει γράψει στὴν *Εἰσαγωγὴ στὴ Ψυχανάλυση* ὅτι «ἡ βάση, ποὺ στηρίζεται ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση οἰκονομικὴ» καὶ ποὺ εἶχε παραδεχθεῖ τὸν ἐξωτερικὸ καὶ ἐσωτερικὸ κοινωνικὸ ἐξαναγκασμὸ ὡς τὸ κλειδί τοῦ ἀνθρώπινου ψυχικοῦ γίνεσθαι, ὁ ἄνθρωπος τέλος ποὺ τὸ ἔργο του «*Εγὼ καὶ Σὺ*» ἀπέδιδε «τὴν ὀργανικὴ ἐξέλιξη, δηλαδὴ τὴν προσδετικὴ ἐξέλιξη, στὴν ἐπίδραση ἐξωτερικῶν συντελεστῶν, ποὺ ἀπομακρύνουν τὸν ὄργανισμό ἀπὸ τὴν τάση του πρὸς τὴ στασιμότητα», ἦταν ἀδύνατο νὰ σταθεῖ στὸ σημεῖο αὐτό.

Στὸ «Μέλλον μιᾶς Αὐταπάτης» τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τῆς γένεσης τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν, ἢ «βαθύτερη αἰτιολόγηση» τῶν τελευταίων (δηλαδὴ ἡ ψυχικὰ ἀσυνείδητη) ποὺ ὁ Freud στὸ ἔργο του «*Τοτέμ καὶ Ταμπού*» εἶχε προσπαθήσει νὰ ἀναδείξει, παραμερίζοντας κάθε ἄλλο συντελεστὴ, συνδέεται καὶ τοποθετεῖται στὴν «ἐκδηλῆ αἰτιολόγηση», στὰ ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα, ποὺ τονίζουν σήμερα στὴν πορεία του τὸ θρησκευτικὸ μηχανισμό. Πραγματικὰ οἱ θρησκευτικὲς ἰδέες δὲν προέρχονται πιὰ κατὰ κύριο λόγον ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδα ὅσο ἀκόμη ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἀπελιπίδα μπρὸς τὸν νεκρὸ τοῦ προγόνου, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ ἄλλη πολὺ γενικώτερη ἀνησυχία. «Γεννιοῦνται, λέει ὁ Freud, ἀπὸ τὴν ἴδια ἀνάγκη ποὺ γεννᾷ καὶ ὄλες τὶς ἄλλες κατακτήσεις τοῦ πολιτισμοῦ: τὴν ἀνάγκη τῆς ἀμύνης ἐναντίον τῆ συντριπτικῆς ὑπεροχῆ τῆς φύσης». Ἐξ' ἄλλου—καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ πιὸ σημαντικὴ συμβολὴ τῆς ψυχανάλυσης στὴν ὕλιστικὴ κριτικὴ τῆς θρησκείας—ἢ θρησκευτικὴ αὐτὴ ἀντίδραση τοῦ ὀρίμου ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀνησυχία ποὺ τοῦ γεννᾷ ἢ ἀντιμετώπιση τῆς φύσης γίνεται κατὰ τὸν ἴδιο τύπο, ποὺ πέρνουν οἱ ψυχικὲς φόρμες ποὺ ἰδιάζουν στὸ πατρικὸ ἢ προγονικὸ σύμπλεγμα τοῦ μικροῦ παιδιοῦ. Ἡ συναίσθηση τῆς ἀδυναμίας τοῦ ὀρίμου ἀνθρώπου μπρὸς τὴ φύση συνεχίζει τὴν ἀδυναμία τοῦ

(1) Ἀπὸ τὴν Critique Sociale, revue des idées et des livres, Paris 1934.

παιδίου μπρός στους γονείς και τους δανείζεται (προσαρμόζοντάς τους στη νέα κατάσταση) τους ψυχικούς τύπους με τους οποίους εκδηλώνει την άνησυχία του, πράγμα που γίνεται πολύ εύκολα αφού οι τελευταίοι, διατηρημένοι στο ύψουσιείδητο, τείνουν να ξαναεκδηλωθούν σε κάθε εξωτερική πρόκληση.

Μου φαίνεται ότι η κριτική αυτή ξεκινά από το ίδιο σημείο, που είναι και άφρατηρία της μαρξιστικής κριτικής της θρησκείας, όπως αυτή διατυπώνεται στις «Θέσεις του Feuerbach» και στη «Συμβολή στην Κριτική της Φιλοσοφίας του Δικαίου του Χέγκελ». Επιστημονικός αντικειμενισμός έδω, επαναστατική φλόγα εκεί είναι διαφορές που δεν άρκουν για να ξεγελάσουν για την κοινότητα των απόψεων που συνδέει τις δυο σκέψεις, που βλέπουν στη θρησκεία ένα φαινόμενο ιστορικά και κοινωνικά καθορισμένο από τις πραγματικές και υλικές συνθήκες της διαβίωσης των ανθρώπων και που το έκτιμούν σε συνάρτηση προς την εξέλιξη των συνθηκών αυτών.

Όσον αφορά τον πλουτισμό που φέρνει στο μαρξισμό το φως που ρίχνει ο Freud στο ψυχολογικό μηχανισμό του θρησκευτικού ανθρωπομορφισμού, θα τον αντίληφθουμε σε όλη τη σημασία του εάν τον συσχετίσουμε με ένα κομμάτι του Ένγκελς που είναι πολύ λίγο γνωστό.

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Ένγκελς είχε προσπαθήσει πολλές φορές να διασαφηνίσει την υλιστική αντίληψη της ιστορίας, σε τρόπο ώστε να προφυλάξει τους μαρξιστές από τον κίνδυνο να την ερμηνεύσουν και να την εφαρμόσουν κατά τρόπο μηχανικό ή μονομερή. Η άλληλογραφία του μαρτυρεί πολλά γι' αυτήν την έγνοια του.

Έτσι ο Ένα γράμμα του τις 27 του Οκτώβρη 1890 γράφει: «Η οικονομία δε δημιουργεί τίποτε άμεσως αυτή ή ίδια, αλλά καθορίζει τον τρόπο της εναλλαγής και την κατοπινή εξέλιξη του υπάρχοντος πνευματικού υλικού, και πολλές φορές μάλιστα κατά ένα τρόπο έμμεσο».

Είναι τάχα σφάλμα ριψοκίνδυνο να δομε στη σημερινή φρούδιανή αντίληψη της γένεσης των θρησκευτικών ιδεών μια εφαρμογή της άποψης αυτής του Ένγκελς:

Νομίζουμε όχι. Από αυτή άλλωστε την αντίληψη του Freud, όσοδήποτε ισχυρό κι αν δεχτούμε πως είναι: το προγονικό σύμπλεγμα που γενιέται από την αναπόφευκτη παιδική άνησυχία, μας επιτρέπεται να θυάλομε το συμπέρασμα πως το σύμπλεγμα αυτό σε καμμιά περίπτωση δε θα μπορούσε να παρουσιαστεί άργότερα με τις μορφές του θρησκευτισμού εάν, από την υλική θέση του ώριμου ανθρώπου μπρός στη φύση και την πνευματική του κατάσταση μέσα στην κοινωνία, δε δημιουργόνταν ή συναίσθηση αυτή της πρωτόγονης ή ήμι-πρωτόγονης άδυναμίας και απελπισίας, προς τις όποιες έρχεται να αντιδράσει ή θρησκεία. Από το σημείο αυτό μόλις ένα βήμα μας χωρίζει ως τις διαβεβαιώσεις του Μάρξ (στη Συμβολή στην κριτική της φιλοσοφίας του Δικαίου του Χέγκελ)—που άλλωστε χρησιμοποιεί την ίδια όρο με το Freud για να χαρακτηρίσει τη θρησκεία: «Να αξιωνόμε να άπαρνηθόμε τις άταπάτες που άφορούν την ίδια την κατάσταση μας είναι σε να αξιωνόμε να άπαρνηθόμε μια κατάσταση που έχει ανάγκη από άταπάτες».

Το βήμα αυτό το περνά ο Freud?

Η ανάγκη να άπαρνηθόμε στο έρώτημα αυτό μας φέρνει στην ανάγκη να εξετάσουμε μια σειρά απόψεων μάλλον ειδικών από αυτές που έβixαμε παραπάνω και που σχετίζονται με τη θέση που πέρνει ο Freud στο «Μέλλον μιας Άνταπάτης» απέναντι «στην τελική φάση του συγχρόνου χριστιανικού πολιτισμού των δυτικοευρωπαϊκών λευκών φυλών», που ο μαρξισμός χαρακτηρίζει καπιταλιστική και άστική.

Στο σημείο αυτό επιβάλλεται μια πρώτη παρατήρηση για να άποφύγομε τις συγχύσεις: που θα μπορούσαν να προκύψουν από τη χρήση που κάνει ο Freud των όρων «πολιτιστική αντίληψη» και «πολιτισμός» σύγχυση που κι αυτός ο ίδιος συχνά δεν άποφεύγει.

Από το πρώτο κεφάλαιο του «Μέλλοντος μιας Άνταπάτης» προκύπτει ότι για το Freud ο όρος «πολιτιστική αντίληψη» (από την οποία δε ξεχωρίζει τον πολιτισμό) δε συνίσταται από το σύνολο των ιδεολογικών φαινομένων, που ή μαρξιστική όρολογία διακρίνει από την οικονομική θεμελίωση της κοινωνίας με τον όρον έποικοδόμημα, αλλά από το σύνολο των κοινωνικών φαινομένων παρμένων ως ένα όλο στενά συνδεμένο από σχέσεις υλιστικής αίτιότητας. Ιστορική πρωτεριάτητα των τρόπων παραγωγής, κατάληψης και ανταλλαγής των αγαθών, ένεργεια των κοινωνικών ανταγωνισμών που άπορρέουν από αυτούς, οικονομική και γεννητήσια έκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο, όλα αυτά τα μεγάλα θέματα του ιστορικού υλισμού διαγράφονται μέσα στο συνοπτικό σχήμα που επιτρέπουν στο Freud να εισάγει και να τοποθετεί την κριτική του της θρησκείας. Κι αυτές άκόμη οι αντίληψεις του ταξικού διαχωρισμού και της ταξικής πάλης μέσα στις κοινωνίες φαίνεται να άπορρέουν από αυτές τις γενικές προϋποθέσεις.

Πραγματικά, ο Freud από τη μια μεριά εξομολογείται «πως έχει την έντύπωση ότι ο πολιτισμός είναι κάτι που επιβάλλεται σε μια άνυπάκουη πλειοψηφία από μια μειοψηφία, που έμαθε πως να ιδιοποιείται τα μέσα της δυναμικής έπιβολής και του πειθαναγκασμού» και θεωρεί φανερό πως οι άνθρωποι διαφοροποιούνται σε κοινωνικές τάξεις «προνομιούχες» και κοινωνικές τάξεις «καταπιεζόμενες». Από την άλλη υπογραμμίζει έντονα τους ανταγωνισμούς που γεννιούνται από αυτή τη διαφοροποίηση και που εξέγειρουν τους «καταπιεζόμενους» όχι μόνοέναντια στους «προνομιούχους» αλλά και έναντια στο σύνολο (οικονομικό, πολιτικό και πνευματικό) του πολιτισμού που οι «προνομιούχοι» τους επιβάλλουν.

Εξ άλλου το κοινωνικό συμφέρον, ή πρακτική σκοπιμότητα που καθορίζει πως περιέχεται στη θρησκευτική άταπάτη, ένισχύουν άκόμη αυτή την έντύπωση. «Οι τι διακρίνει στην «πολιτιστική αντίληψη» ως «πνευματική κληρονομία», «μέσο ήθικό επίπεδο» που άνάγει στο μέσο βαθμό της ανάπτυξης του ύπερωώ, «ιδεώδη» (που καθαρίζει την υλική καταγωγή τους) και «καλλιτεχνικά δημιουργήματα» (μαγικής καταγωγής), «θρησκεία», όλα αυτά έχουν κύριο σκοπό να εξασφαλίσουν την ήμυνα του πολιτισμού ένάντια σ' αυτά τα ίδια τα μέλη της κοινωνίας και να τα συμπληρώσουν μαζί του, άποζημιώνοντάς τα και παρηγορώντας τα για τις άνεπαρκειές του και τις θυσίες που τους επιβάλλει.

Από το σύνολο αυτών των παρατηρήσεων βγάζει μήπως ο Freud το συμπέρασμα που επιβάλλεται ότι όσο οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί γίνονται σφέστεροι και διαφοροποιούνται τόσο ο έξαναγκαστικός και παρηγορητικός όλος της θρησκείας τείνει να άσκειται άχειπεία ύπερ του κοινωνικού συνόλου αλλά ύπερ των «προνομιούχων» κατηγοριών του, που τις ύπερασπίζουν ένάντια στην άξουσα έξανάσταση των καταπιεζόμενων, δηλαδήγίνονται σε βάρος των γενικών συμφερόντων του πολιτισμού τα κύρια πνευματικά όργανα της κοινωνικής καταπίεσης; Με μια λέξη, βγάζει από τις παραπάνω παρατηρήσεις του το διπλό μαρξιστικό συμπέρασμα: 1) ότι ο πολιτισμός μας και στην οικονομική βάση του και στο πνευματικό έποικοδόμημα της είναι ταξικός. 2) ότι ή θρησκεία, παρακολουθώντας την εξέλιξη των οικονομικών και πνευματικών αντίθέσεων που αναπτύσσονται μέσα στους κόλπους της, όπως το άπόδειξε και ο Ένγκελς στην εισαγωγή του στην έκδοση του 1892 του Anti-Dühring άπογυμνώνεται, από τον πρώτοόρο πολιτιστικό όλος της για να ύποδυθει τον αντιδραστικό της συντηρητικό όλο του ταξικού έξαναγκασμού; Θα υπερπάρνει, τέλος, όπως και ο μαρξισμός: ή πάλη ένάντια στη θρησκεία επιβάλλει την επαναστατική, πάλη των καταπιεζόμενων ένάντια στους καταπιεστές τους;

Οφέλομε να άναγνωρίσουμε πως όχι.

Εάν ο Freud δεν κατορθώνει να συνειδητοποιήσει καθαρά μέσα του την αντίληψη της πάλης των τάξεων και του ιστορικού όλου της και άρκείται μόνο

νά τόν διαισθάνεται, αυτό όφείλεται στήν ανεπάρκεια τής φροϋδιανής διαλεκτικής «του έξαναγκασμού στήν έργασία και τής απάρνησης τών ένστικτών».

Πραγματικά ό Freud άφοϋ δέχεται, όπως και ό Ιστορικός ύλισμός, πώς κάθε πολιτισμός προέρχεται από «τήν ανάγκη τής άμυνας ενάντια στή συντριπτική ύπεροχή τής φύσης» «γλιστρά» στό τέλος από τό οικονομικό στό ψυχολογικό. Προσक्रούει στό άκριβές «ψυχολογικό» αυτό «φαινόμενο» που πρώτος αυτός μελέτησε κατά βάθος, πώς σε κάθε άνθρωπο, προνομιοϋχο ή καταπιεζόμενο, υπάρχουν κρυμμένες καταστρεπτικές άντικειωνικές και άντιπνευματικές τάσεις, κληρονομημένες από τήν πρωτόγονο περίοδο. Η πάλη, που τό κοινωνικό σύνολο πρέπει νά κάνει ενάντια στις τάσεις αυτές για νά τις υποτάξει στις άνάγκες του πολιτισμού, προπαντός με τό μέσο τής θρησκείας, του άποκρύπτει τήν αυξουσα σημασία τής άλλης πάλης που μετ' προνομιοϋχο μειονοψηφία από τό σύνολο αυτό κάνει, ταυτόχρονα και με τά ίδια μέσα, για νά υποτάξει τήν εξέγερση τής καταπιεζομένης πλειοψηφίας.—Διαπιστώνει μαζύ με τό μαρξισμό, που δέν είναι ήθικό δόγμα αλλά έπιστήμη, πώς ό δρόμος του πολιτισμού πέρασε άναγκαστικά, ως τώρα, από τήν ταξική κυριαρχία και καταπίεση και ότι οι διάφορες κατηγορίες προνομιοϋχων, που διαδέχτηκαν ή μια τήν άλλη, βρέθηκαν έτσι στή θέση νά αντιπροσωπεύουν ενάντια στους καταπιεζόμενους τά γενικά συμφέροντα τής κοινωνίας. Διαπιστώνει εξ ίσου πώς ή Ιστορική αυτή σύμπτωση άνάμεσα στα συμφέροντα τών καταπιεστών και τά γενικά συμφέροντα τής κοινωνίας σήμερα έχει σάσει και ότι, συνεπώς, ή άμυνα από τους καταπιέζοντες τών γενικών κοινωνικών συμφερόντων μεταβάλλεται ολοένα σε μια κυνική—λιγώτερο ή περισσότερο—υπεράσπιση τών δικών τους μερικών συμφερόντων. Του διαφεύγει όμως ό αίτιολογικός καθορισμός του περίπλοκου αυτού μηχανισμού, οι συντελεστές που συντείνουν σε τελευταία άνάλυση στή δημιουργία και τήν άνατροπή αυτών τών σχέσεων, τά κριτήρια που επιτρέπουν νά διακρίνουμε άντικειμενικά τό πέρασμα από τή σύμπτωση στον άνταγωνισμό τών ειδικών συμφερόντων τών προνομιοϋχων τάξεων με τά γενικά συμφέροντα τής κοινωνίας.

Άκριβώς γιατί είναι ψυχολόγος και όχι οικονομολόγος δέν μπορεί νά χρησιμοποιήσει μεθοδικά τόν οικονομικό παράγοντα, που μολοντοϋτο τονίζει τή θεμελιώδη σημασία του, στήν Ιστορική και κοινωνική κριτική του, όπως έπίσης και στή διαλεκτική του του συνειδητού και του άσυνειδητου, τών ένστικτών και του έξαναγκασμού.

Ας «γλιστρά» όμως ό Freud όσο θέλει ως κοινωνιολόγος από τήν οικονομική βάση, που του έχει χρησιμέψει ως άφετηρία, χωρίς νά λογαριάζει πώς ταυτόχρονα «γλιστρά» και τό άρχικό περιεχόμενο τής άντίληψης του του «πολιτισμού» για νά άπλοποιηθεί σε δ.τι ό μαρξισμός ονομάζει «έποικοδόμημα», ή ψυχολογική του παρατήρηση είναι υποχρεωμένη νά προσέξει πάλι τόν οικονομικό παράγοντα και τους κοινωνικούς άνταγωνισμούς που γεννά. Έξαναγκάζεται μάλιστα τόσο πολύ νά υπολογίσει τήν ένεργεια τής, ώστε πάνω σ' αυτή θεμελιώνει τό delenda Carthago! που έξαπολύει ενάντια στό σύγχρονο χριστιανικό πολιτισμό τών λευκών φυλών, δηλαδή ενάντια στήν άστική τάξη, στό «Τέλος μιας Αδιανάτης».

Μπορούμε εδώ νά άπαντήσουμε τώρα και στό έρώτημα που θέσαμε στήν άρχή για τή σχέση που υπάρχει άνάμεσα στή μαρξιστική θεωρία τών τάξεων και στή θρησκευτική και κοινωνική κριτική του Freud.

Όπως ό Μάρξ, αξιώνει κι' αυτός, στό όνομα τής ύλιστικής έπιστημονικής μεθόδου που κληρονομεί από τόν άστικό πολιτισμό για νά τή χρησιμοποιήσει εναντίον του, «νά άπαρνηθούμε τις αυταπάτες που έχουμε σχηματίσει για τήν κατάσταση μας». Ταυτόχρονα, όμως, με τήν καταδίκη που άπαγγέλλει ενάντια στή σημερινή κοινωνία τών άνταγωνιζομένων τάξεων και τή θρησκεία που τή στηρίζει, αξιώνει «νά άπαρνηθούμε και μια κατάσταση που έχει άνάγκη από αυταπάτες».

Διαφέροντας όμως σε τοϋτο με τό Μάρξ, άν και άπαγγέλλει αυτήν τήν καταδίκη, δέν καταλαβαίνει τήν οικονομική τής αίτιολογία, τήν άντικειμενική τής ανα-

καιότητα και συνεπώς δέν μπορεί νά βγάλει από αυτήν μια έπαναστατική πολιτική στρατηγική.

Είναι άναμφισβήτητο ότι τό σφάλμα αυτό οδηγεί τό Freud, κάθε φορά που ζητεί νά βγάλει κοινωνιολογικά συμπεράσματα, σε θεωρητικές πλάνες, όπως αυτές που κάνει στό «Μέλλον μιας Αδιανάτης», «όταν μιλά για τήν πολιτιστική άλληλεγγύη, προνομιοϋχων και καταπιεζομένων, άλληλεγγύη που έξαρτά άπόλυτα από πνευματικούς παράγοντες. «Ότι, άκόμα, ή ίδια έσφαλμένη άφετηρία τόν κάνει, γενικότερα, νά υποτιμά τό ρόλο που παίζει ή έπαναστατική βία στή «συμφιλίωση τών ανθρώπων με τόν πολιτισμό», μολοντί σ' αυτήν καταλήγει όταν καταδικάζει στό θάνατο τή σημερινή κοινωνία, και ότι έτσι άφίνει άνοιχτή τήν πόρτα στις ιδεαλιστικές αυταπάτες μιας «ήθικής έπαναστάσεως».

Άκριβώς όμως είναι καθήκον αυτών που δέχονται τό μαρξισμό νά βρουν τό πραγματικά όρθό και βαθύτερο μέρος τών έρευνών και τών συμπερασμάτων του Freud για νά πλουτίσουν και όξύνουν με τό φως τής ψυχανάλυσης τήν έπαναστατική κριτική τών καταπιεζομένων.

Αν, όπως τό πιστεύουμε, ό μαρξισμός είναι ταυτόχρονα κοσμοθεωρία και ένεργεια, άν «οι περιστάσεις μεταβάλλονται από τους ανθρώπους» και άν «ό ίδιος ό άναμορφωτής έχει άνάγκη νά μορφωθεί» (Θέσεις στο Feuerbach), άν τέλος «κάθε ιδεώδες εικόνα του κοσμικού συστήματος» (και πολύ περισσότερο κάθε ύλική ένεργεια πάνω στο σύστημα αυτό) «περιορίζεται πάντα άντικειμενικά από τις Ιστορικές συνθήκες, υποκειμενικά από τή φυσική και ψυχολογική! διασυγκρασία του δημιουργού της» («Ένγκελς, Anti-Dühring»), θά ήταν καθαρή άνοσηία άν οι μαρξιστές—άκολουθώντας τή γραμμή του έκφυλισμένου μπολσεβιτισμού—άποκλείανε και άγνοούσαν τό Freud, έργαζόμενο έπιστημονικά με τή βοήθεια τις ύλιστικής διαλεκτικής για τήν καταστροφή του άστικού πολιτισμού και τήν άνοδο ενός πολιτισμού στηριγμένου στήν κοινωνική ισότητα και τόν έπιστημονικό όρθολογισμό.

Προχωρώντας σε βάθος τήν κριτική τής θρησκείας από τό Feuerbach και τό Μάρξ, διαφωτίζοντας ώριαμένους ούσιαστικούς τρόπους τής λειτουργίας του φυσικού και κοινωνικού καθορισμού του πνεύματος, που διατύπωσε ό Μάρξ, και ανακαλύπτοντας καινούργιες δυνατότητες ένεργείας πάνω σ' αυτόν τόν καθορισμό, ό Freud αυξάνει άναμφισβήτητα τό έδαφος τής έφαρμογής του συγχρόνου ύλισμού και έπιβεβαιώνει τήν έπιστημονική του όρθότητα.

Στό ψυχολογικό έπίπεδο, όπου τοποθετεί τήν καταδίκη του άστικού πολιτισμού, ό Freud δέν περιορίζεται μόνο νά εκφράζει τήν ίδια αισιόδοξη βεβαιότητα με τους Μάρξ-Έγκελς για τήν άνοδο ενός άνθρωπιστικού πραγματιστικού και άπελευθερωμένου από προλήψεις. Προσφέρει άκόμη στήν έπαναστατική αυτή αισιόδοξία, που είναι ό στόχος κάθε άστικής λαιδωρίας, τήν άνεκτίμητη ένίσχυση που είναι οι άνακαλύψεις του για τήν παιδική ηλικία και οι άπόψεις που άνοίγει πάνω στήν ανθρώπινη φύση.

Οι έργασίες του αυτές δέν αυξάνουν μόνο τό σύνολο τών γνώσεων και τών γνωστικών μέσων, που σ' αυτές τό προλεταριάτο «κληρονόμος και καταστροφές τής άστικής τάξης» θά στηρίξει τήν πνευματική βάση τής σοσιαλιστικής κοινωνίας. Συμπληρώνουν άκόμη τή μαρξιστική κριτική τής άστικής ήθικής και ένισχύουν τήν έπαναστατική ένεργεια ενάντια τής.

Ό μαρξισμός, τό ξαίρουμε πολύ καλά, δέν είναι φαναλιστικός. Αν και καθορίζει ως τήν αίτια τών αιτίων τόν οικονομικό παράγοντα, δέν δέχεται ότι μόνη ή άντικειμενική άνάγκη άρχει νά προκαλέσει τή λειτουργία του έπαναστατικού μηχανισμού. Για νά κινηθεί αυτός πρέπει μεγάλα τμήματα, όσο τό δυνατό μεγαλύτερα, τών έκμεταλλευομένων τάξεων νά συνειδητοποιήσουν άμεσα ή έμμεσα τήν άνάγκη αυτή και νά ένεργήσουν σύμφωνα με τις έπιταγές τής. Τίποτα δέν μας δίνει ζωντανώτερη τή σημασία τής σύμπτωσης αυτής άντικειμενικών και υποκειμενικών συντε-

λεστών για την επαναστατική διαλεκτική, όσο ή παρούσα ιστορική κατάσταση. Είναι αναμφισβήτητο ότι μπορούμε να τη χαρακτηρίσουμε λέγοντας ότι είναι αντικειμενικά επαναστατική, ενώ υποκειμενικά δεν είναι.

Ό,τι, λοιπόν, — όπως ή θρησκευτική και ψυχολογική κριτική του Freud — μπορεί να συντελέσει: για να κτυπηθούν τα πνευματικά εμπόδια, που αντιτίθενται στην επαναστατική ώριμαση του υποκειμενικού παράγοντα, δεν είναι άρα γε, υπό τους όρους αυτούς, ικανό να ενεργήσει πρακτικά, έστω και έμμεσα, σε όφελος της επανάστασης και σε βλάβη της φασιστικής αντίδρασης, παντού και πάντα θρησκευτικής, που απειλεί σήμερα να εκμεταλλευθεί — σε όφελος ενός καπιταλισμού που καταρρέει και επιποδορομεί, — την αντικειμενική κρίση του συστήματος;

Για μάς αυτό είναι αναμφισβήτητο.

JEAN BERNIER

ΧΡΙΣΤΟΣ ΤΣΟΥΝΤΑΣ

Λίγοι καταλαβαίνουν πόσο φτώχνη ή πνευματική μας ζωή με το θάνατο ενός σοφού που περιφρονώντας το παρθαλλό φώς του παρκοσένικου που θεατρινίζονται τόσοι και τόσοι μεγαλόσχημοι νεοέλληνες, έζησε κι' εργάστηκε κλεισμένος μέσα στον κόσμο του, συγκομίζοντας τον «έν σιγή θεριζόμενον στάχυν» της επιστήμης και της σοφίας. 'Ο Χρίστος Τσουντας! "Ένα από τα πιά βαριά, τα πιά πολύτιμα, τα πιά έντιμα όνόματα της νέας 'Ελλάδας — μα ένα όνομα που σάν παράξενος ήχος από άγνωστο μέταλλο φτάνει ως τ' αυτιά των πολλών ανθρώπων που δεν ήταν συνηθισμένοι να το διαβάσουν στις έφημερίδες και να το συναντούν στη μάταιη έφήμερη κίνηση. Κάθε μεγαλύτερη δημοσιότητα του όνόματός του, γι' αυτόν τον ίδιο θά ήταν ένα άφορητο βάρος. Μ' αυτό δε δικαιολογεί καθόλου τον πνευματικό λήθαργο του λαού αυτού που άγνοει τους πιά ούσιαστικούς πνευματικούς του οδηγητές που έζησαν ανάμεσό του, ενώ ζεύεται έθελόδουλα στο άρμα που ποζάρουν οι πιά γελοίοι ήρωες του άρριερισμού. 'Η σεμνότητα ή δική του δε δικαιολογεί καθόλου τη δική μας πνευματική αναρχία, που στην περίπτωση του Τσουντα έφτασε ως το σημείο να τολμήσει ένας τιποτένιος εισαγγελέας έφρετών να φερθεί προσβλητικά προς τη μεγάλη του προσωπικότητα, όταν παρουσιάστηκε μάρτυρας στην περίφημη δίκη του Ναυπλίου για να υπερασπιστεί το σχολείο του Βόλου του Δελμούζου, με το σκοπό να μειώσει την κατάθεσή του.

Πενήντα στρογγυλά χρόνια της ζωής του αφιέρωσε ο Τσουντας στην εξυπηρέτηση της 'Ελληνικής αρχαιολογίας και παράλληλα με τον Καθβαδία, που όργωνε την ύπηρεσία κι' εξασφάλιζε το άπλωμα των έρευνών, ο Τσουντας κυρίως — πνεύμα άπείρωσ καλλίτερης ποιότητας — φύτευε ανάμεσό μας το δέντρο της αρχαιολογικής επιστήμης, έδειχνε τη σωστή μέθοδο και όργάνωνε έσωτερικά την επιστημονική σκέψη, άποσπώντας μαζί με τον Καθβαδία την αρχαιολογία άπ' τους «παλαίμαχους» έρασιτέχνες που την κρατούσαν ως τότε στα χέρια τους.

"Αλλά θά είνε σφάλμα αν νομιστεί ότι ή σημασία μιás τέτοιας μορφής, σάν του Τσουντα, περιορίζεται μόνο στον κλάδο της αρχαιολογίας. "Ήταν ένας από τους λίγους άγωνιστές της προσοδευτικής εκείνης πλειάδας των επιστημόνων που άναδιοργάνωσαν στον τόπο μας τις ιστορικές επιστήμες γενικά, τον στείρο κλασικιστικό, ρομαντικό και λογοκοπικόν Ιστορισμό μας, βάζοντας τον κριτικισμό στην αντικειμενική

έρευνα και πολύ πραγματισμό στην κατεύθυνση της μελέτης. "Ήταν απ' τους λίγους εκείνους ζωντανούς ανθρώπους που μάς έδιδεξαν τουτό τό άνεκτίμητον: ότι μόνο κοιτάζοντας με δρθάνοιχτα μάτια τά πράγματα μπορούμε νά φτάσουμε σέ σωστά συμπεράσματα, αντίθετα πρὸς τοὺς ἰδεόληπτους λογοκόπους που ξεκινούσαν ἀπὸ μίαν αὐθαίρετην «ἀρχή» καὶ που γύρω της προσπαθοῦσαν νά προσαρμόσουν τὴν πραγματικότητα.

Ἀνάμεσα στοὺς Βερναρδάκηδες, τὸ Βάση, τὸν Λάμπρο, τὸν Πολίτη, τὸν Καββαδία, αὐτὸ τὸν Χατζηδάκη ἀκόμα—τ' ἀστέρια τῆς ἡρωικῆς γενεᾶς—ὁ Τσοῦντας ἦταν ὁ νεώτερος, ἀλλὰ ἔχει ὁ τελευταῖος. Ἐίχε ὄλη τὴν ἐρευνητικότητα τοῦ Λάμπρου, τὴν αὐστηρὴν κριτικότητα τοῦ Πολίτη, τὴν ἐμπνευση τῆς δημιουργικῆς τοῦ Δημήτρη Βερναρδάκη. Μὰ ἐκεῖνο που καθορίζει τὴν ἐξαιρετὴ θέση τοῦ μεγάλου αὐτοῦ δημιουργοῦ—τὸ λέω καὶ δὲ φοβούμαι πὼς θὰ μπορέσει κανεὶς εὐκολα νά μ' ἀντικρούσει—ἦταν ἡ μοναδικὴ του συνθετικὴ ἰκανότητα. Τὸ ἔργο τοῦ Πολίτη εἶνε χωρὶς ἀμφιβολία πολὺ τιμω, ἀνεχίμητο γιὰ τὴν κριτικὴ τοποθέτηση ἐνὸς ὄλικου τόσο δικοῦ μας, τόσο κοντὰ στ' ἀμείωτα ἐνδιαφέροντά μας. Ἴσως στὴ φύση τοῦ ὄλικου του καὶ στὴν ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς του που ἀνταποκρίνονταν, ὀφείλει—τὴ δίκαιη ἀλλωστε—φήμη του καὶ τὴν πλατύτερη δημοσιότητά του. Μὰ εἶνε ἓνα ἔργο που νοιώθουμε πὼς τοῦ χρειάζεται τὸ δυναμικὸ του συμπλήρωμα, τὸ συνθετικὸ του ἐπιστέγαμα. Ὁ Λάμπρος ἦταν ἓνας ἀκούραστος ἐρευνητής, μὰ ἡ ἱστορία του εἶνε ρητορικὰ ἀφηγηματικὴ καὶ δὲν εἶνε ἱστορία. Μόνον ἔπειτα ἀπ' τὰ δύο ἔργα τοῦ Τσοῦντα μπορεῖ νά συλλάβει ὁ νοῦς μας ἀνάμεσα ἀπὸ ἓνα ἑλληνικὸ ἐπιστημονικὸ βιβλίο τὴν πλατύτερη ἐπιδίωξη μίαις ἱστορικῆς ἐπιστήμης που ἡ ἔρευνα καὶ ἡ κριτικὴ τῆς εἶνε μέσα γιὰ νά φτάσει μὲ σιγουριά στὴν ἀναβίωση μίαις ἐποχῆς.

Πνεῦμα λαγαρὸ καὶ ἀκριβολόγο, ἀλλὰ καὶ πνεῦμα ἀνοιχτὸ σὲ πλατιοὺς ὀρίζοντες, ἀφομοίωσε μέσα του ὄργανικὰ τὴ λεπτομέρεια που δὲν τοῦ ἐστάθηκε ποτὲ γιὰ σκοπὸς. Ἄν εἶχε ἀπλώσει τίς ρίζες του βαθιὰ στὴ σκαμένη γῆ καὶ τὴν ἀπομυζούσε, δὲν ἦταν παρὰ γιὰ τὸν τελικὸ καρπὸ που νοιαζόταν, τὸν κρεμασμένο ἀπ' τὸ κλαρί, κάτω ἀπ' τὸν ἥλιο. Ὁ Τσοῦντας δὲν ἦταν μίαις μηχανὴ που ξεφοῦρνιζε πραγματίες, οὔτε καν που σταμάτησε ποτὲ του στὴν ἐρευνητικὴ περιέργεια. Τὸ ἀκίνητο καὶ γόνιμο μυαλὸ του ἤθελε νά συλλάβει τὸ λόγο τῶν πραγμάτων καὶ ἀνοίγει πὼς ἡ σημασία τους δὲν ὑπάρχει ποτὲ στὴ στατικὴ διαπίστωσή τους, ἀλλὰ στὴ σύλληψη τῆς δυναμικῆς τους ροῆς καὶ σὲ συνθετικὸ τους συσχετισμὸ. Γι' αὐτὸν δὲν ὑπῆρχε καμμιά ὑπόθεση που ἔπρεπε νά διεκπεραιωθεῖ. Ἐξωτερικὰ φαινόταν πὼς προχωροῦσε βραδύτατα—φυσικὰ γιὰτὶ ἡ ἐργασία τοῦ ἦταν κυρίως μίαις δικῆς του ἐσωτερικῆς ἀσκησης καὶ ἡ γνώση τοῦ γινόταν μίαις συνείδηση δημιουργικῆς που ἀνάμεσα ἀπ' αὐτὴ συναυξάνονταν ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ ἐπιστήμονας. Ἡ δουλειὰ του τοῦ ἦταν πηγὴ ζωῆς, νόημα μέσα στὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ μόνο μὲ τὴ ζωντανὴ καὶ ὀλοκληρωμένη αἴσθηση τῶν πραγμάτων μπορούσε νά πλησιάζει τὸ ἀντικείμενο τῆς δουλειᾶς του. Κι' ὅταν ἔπιανε μὲ μουσικὸ κόπο, μὲ προφύλαξη, μὲ δοκιμὴ, ἔταν ἔπιανε τέλος σὲ χέρι του τὴ ζωντανὴ φλέβα κι' ἀκουγε τὸ σφυγμὸ της, τότε εἶχε συμπληρώσει πιά ἓνα ὀλοκληρὸ κύκλο καὶ εἶχε διαγράψει ἓνα ἐρωτηματικὸ γιὰ μίαις καινούρια κυκλικὴ ἔρευνα.

Ἄν ἀφήσουμε τοὺς τρεῖς μεγάλους δρόμους τῆς ἐργασίας του που ἡ κυκλικὴ φορά τους ὀλοκληρώνει τρία σύνολα, τὰ μυκηναϊκά του, τὰ κυκλαδικὰ καὶ τὰ προϊστορικὰ τῆς Θεσσαλίας, καὶ στίς μικρὲς του ἀνεξάρτητες πραγματίες ἂν ἀποβλέψουμε—τίς σχετικὰ λίγες ἀλλωστε—θὰ ἴδουμε πὼς ὁ Τσοῦντας δὲν καταπίσθησε μὲ τίποτα που δὲ θᾶχε γι' αὐτὸ νά πει κάτι φρέσκο, κάτι δικό του—μίαις παρατήρηση, μίαις τοποθέτηση, μίαις ἀποψη. Ποτὲ δὲν πείρε ἓνα κάποιο θέμα σὲ «δουλειὰ» γιὰ νά τό. . . ἐξαντλήσει (!) σχολαστικὰ, παραγεμίζοντάς το μὲ παραπομπές. Παρὰ τίς ἀπειρες γνώσεις του, θὰ ἦταν ὁ πειὸ ἀνίκανος ἄνθρωπος νά σκαρτοίσει κάτι κατὰ παραγγελία καὶ δὲν πίστευε—δὲν τὸν ἄφινε τ' ὄργανικὸ αἶσθημά του τῆς ζωῆς νά τό πι-

στέφει—πὼς ὄλα τὰ θέματα εἶνε καλὰ καὶ ἄγρια γιὰ κάθε. . . ἐπιστημονικὴ γραφομὴ-χανή. Πλεῖστα ὄσα «θέματα» γιά. . . ἐξάντληση που θ' ἀποτελοῦσαν τὴν ἄρρητη εὐτυχία τόσων καὶ τόσων ἐπιστημονικῶν σκαντζόχοιρων, τ' ἄφησε γιὰ λόγου τους, γιὰ νά κρατήσει μόνον ὄσα εἶχαν ὠριμάσει μέσα του φυσιολογικὰ, ὄσα ἐθαίναν—μικρὰ ἢ μεγάλα—σὰ φυσιολογικὸ ἀνθίσμα τῆς δικῆς του ἐσωτερικῆς ἐξέλιξης. Γι' αὐτὸ ἔφτανε πάντοτε φρέσκος σὲ ἀποτέλεσμα, χωρὶς οὔτε αὐτὰς, οὔτε τὰ ἔργα του νά εἶνε. . . ἐξαντλημένα. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ μικρότερο ἄρθρο του μὰς φαίνεται σὲν ἐμπνευσμένο—πρᾶμα που μόνο στίς ἐργασίες τοῦ Δημήτρη Βερναρδάκη μπορούμε νά τὸ συναντήσουμε. Πόση ριζικὴ διαφορά ἀπ' τίς καταβαρυσισμένες πραγματίες ἢ τοὺς τόμους ὄλων ἐκείνων τῶν κακόμοιρων ἀνθρώπων που τὸ θεωροῦν ὑποχρέωσή τους νά. . . καταγίνονται μὲ τὴν ἐπιστήμη! Ἐκεῖνος ἦταν ἀπ' τὴν ράτσα τῶν δημιουργῶν. Τὸ ἔργο του δὲ μετρίεται μὲ σελίδες, ἀλλὰ μὲ ἀπόψεις. Καὶ τὸ πέρασμά του ἦταν δροσιὰ καὶ λύτρωση γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μας διανόηση.

Ὅταν νεαρὸς ἀκόμα ὁ Τσοῦντας τοποθετήθηκε στίς Μυκῆνες, σ' ἓνα τόπο, δηλαδή, που πολλοὶ θὰ τὸν νόμιζαν γιὰ στεῖρο πιά, ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ Σλήμαν, ἀθόρυβα, ἐπίμονα καὶ προσεχτικὰ δουλεύοντας μπόρεσε νά συμπληρώσει τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου ἐμπνευσμένου ἐκείνου τυχοδιώκτη. Μὰ δὲν ἦταν μίαις συμπλήρωση πληροφοριακῆ. Ὁ Τσοῦντας ἔβλεπε, δτι δὲν εἶχε μπόρεσει νά ἴδει ὁ Σλήμαν, συσχέτιζε τὰ γνωστὰ καὶ συμπλήρωνε τὰ κενὰ μὲ νέες ἐρευνες, γυρίζοντας ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ σκάθοντας ἀκούραστα παντοῦ ὅπου μπορούσε νά ἐλλίψει μίαις συμπληρωματικὴν εἰδηση, μίαις νέα διαθεβαίωση ἀπ' τὰ πράματα. Ἐπλάτυνε τίς ἐρευνες τοῦ Σλήμαν. Στὸ Βαφειδ τῆς Λακωνίας τὸν περίμενε ἡ πὸ εὐτυχιμένη ἀνακάλυψη—τὰ φημισμένα χρυσοπότηρα μὲ τίς ἐκτυπες παραστάσεις. Μόνα τους αὐτὰ, ὡς ἔργα τέχνης, ἀξίζαν σχεδὸν ὄσο κι' ὄλα τὰ χρυσάφια που ἀνακάλυψε ὁ Σλήμαν. Ὁ Τσοῦντας μεθάει ἀπὸ εὐτυχία κρατώντας στὰ χέρια του τὰ χρυσὰ ὄφρα τῆς Τύχης καὶ (μὰς τὸ ἐμπιστεῦθηκε κάποτε ντροπαλὰ ὁ ἴδιος) πίνει κρασί μὲσα σ' αὐτὰ. Ἦταν ἡ μόνη ἀνταμοιβὴ τῶν κόπων του που ποθοῦσε. Τὰ παράσημα καὶ τοὺς τίτλους τ' ἄφηνε γιὰ τοὺς ἄλλους.

Μὰ ὁ Τσοῦντας δὲν πλάταινε μόνο τίς ἐρευνες πρὸ πάντων τίς ἐθάβαινε. Σὲ λίγα χρόνια ἦταν ἓνας ἀπ' τοὺς λίγους ἀνθρώπους στὸν κόσμο που κάτεχε ὄλα τὰ μυστικὰ τοῦ νεφάντου ἐκείνου πολιτισμοῦ. Ἐνας σωστὸς Ἀσκαλος. Σὲ δέκα χρόνια, τὸ 1893, μὰς δίνει τὸ πρῶτο ἀξέχαστο βιβλίο του «Μυκῆναι καὶ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς». Εἶνε κι' ὄλας μίαις αὐθεντία. Τί ἦταν τὸ βιβλίο τοῦ Σλήμαν; Μίαις λαμπρὴ ἀποκάλυψη πραγμάτων ἀγνωστων ὡς τότε. Τί εἶνε τώρα τὸ βιβλίο τοῦ Τσοῦντα; Μίαις σύνθεση τῶν πραγμάτων αὐτῶν καὶ ὑπογραμμισμὸς τῆς πραγματικῆς σημασίας τους, τοποθέτησή τους στὸν ἱστορικὸ χρόνο. Βρισκόμαστε χίλια σχεδὸν χρόνια πίσω ἀπ' τὴν κλασικὴ ἐποχὴ κι' ὄμως ἔβρισκε ἀπ' τὴ μελέτη τῶν λειψάνων τῶν ἔργων τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, πὼς ζούσαν, πὼς ντυνότουσαν, που κατοικοῦσαν, πὼς πολεμοῦσαν, τί λάτρευαν, πὼς πέθαιναν καὶ κηδεύονταν. Κι' ἀκόμα πιά ἦταν ἡ καλλιτεχνικὴ τους αἴσθηση. Ἦταν ὁ πρῶτος που τόλμησε νά δώσει τὴ συνθετικὴν αὐτὴν εἰκόνα που μόνος του εἶχε δουλέψει γιὰ τὸ ξεκαθάρισμα πλείστον ἡρακληριστικῶν της.

Ὡ! ἡ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Τσοῦντα στ' ἀγγλικά—κι' ἄς μὴ γελοιοῦνται μερικοὶ—δὲν ἔχει τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὴν τόσο εὐκολὴ σήμερα ἐμφάνιση σὲ ξενόγλωσσα περιοδικὰ μίαις κάποιαις πραγματιούλας ἢ κι' ἐνὸς πληροφοριακοῦ βιβλίου. Σήμερα τὰ περιοδικὰ πληθύναν κι' ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ὄλη. Λίγω ὡς πολὺ ὄλα εἶνε ἐμπρόσδεχτα καὶ τὴν εὐθύνῃ φέρνει ἐκεῖνος που ὑπογράφει. Στὴν περίπτωσι τοῦ Τσοῦντα τὰ πράματα εἶνε ριζικὰ διάφορα. Ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη, συνηθισμένη νά τρέφεται μὲ ὠριμους καρπούς, διψοῦσε γιὰ ἓνα τέτοιο βιβλίο που θὰ συγκροτοῦσε τίς κομματιαστὲς γνώσεις της. Ὁ Τσοῦντας τῆς τὸ πρόσφερε καὶ κείνη τὸ ἀρπάξε λαί-

μαργα. Τὴν ἀναγνώριση τοῦ Τσοῦντα ἀπ' τοὺς ξένους δὲν τὴ βλέπουμε στὶς τιμὲς ποῦ τοῦ ἔκαναν οἱ ξένοι (καὶ δὲν τοῦ ἔκαναν πολλές γιατί δὲν τὶς καταδέχονταν). Σήμερα οἱ τιμὲς αὐτὲς (τίτλοι κλπ.) σκορπίζονται: τόσο συμβατικά καὶ ἀπλόχερα, ὥστε μόνον ἀνόητοι μποροῦν νὰ πιαστοῦν καὶ νὰ ξιπαστοῦν ἀπ' αὐτὲς. Τὴν ἐπιβολὴ ἕως τοῦ Τσοῦντα στὴν εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη τὴ βρῖσκουμε ἐκεῖ πού εἶνε ἀπαργνώριση: Στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κατέφευγαν στὸν Δάσκαλον αὐτὸν ἐκεῖνοι ποῦ καταπίσασθηκαν μὲ ἀνάλογα θέματα. Κανένας δὲ μπόρεσε νὰ τὸν ἀγνοήσει.

Πέρασαν ἀπὸ τότε σαράντα χρόνια. Πλήθος νέες ἔρευνες. Ἀνακάλυψη τοῦ τεράστιου Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ. Μεγάλη βιβλιογραφία. Ξέρουμε πόσο γρήγορα γερνᾶνε τὰ βιβλία. Ὅμως τὸ βιβλίο τοῦ Τσοῦντα διατηρεῖ ἀκόμα τὸ πλεῖστο μέρος τῆς δροσιάς του καὶ τῆς ἀλήθειας του— ὄχι σὰν ἱστορικὸ, μὰ σὰν ζωντανὸ ἀκόμα καὶ νύκτωρ βιβλίο. Εἶχε, ἄλλωστε, ὁ Τσοῦντας κι' ἕνα ἀκόμη ἐντελῶς ἐξαιρετικὸ χάρισμα: τὸ ἐξαιρετὸ συγγραφικὸ του ταλέντο. Δὲ θὰ μποροῦσε νὰ τὸ ἀναπτύξει τόσο πλέρια ἂν δὲν εἶχε τόσο ὀργανικὰ ἀφομοιωμένα μέσα του τὰ θέματά του. Καθαρὰ καὶ ἑσάτερα: οἱ «Μυκηνες» τοῦ Τσοῦντα, ἀπὸ καθαρὴ συγγραφικὴ ἀποψη, εἶνε τὸ καλλίτερα γραμμένο ἑλληνικὸ ἐπιστημονικὸ βιβλίο. Τολμᾷ νὰ πῶ δι: θ' ἀξίξει πολὺ τὸ ἔργο τοῦ Τσοῦντα ν' ἀναλυθεῖ ὡς σύγγραμμα. Τὴ συγγραφικὴ τὴν δύναμη, καθένας ποῦ νοιώθει ἀπ' αὐτὰ, τὴ βρῖσκει καὶ σὲ πλεῖστα ἄλλα, μὰ ἐντελῶς ἰδιαίτερα στὶς ὑπέροχες ἐκείνες εἰκόνες καὶ παρομοιώσεις ποῦ κάνει, ποῦ σὲ μπάζουν τόσο ζωντανὰ στὴν οὐσία τοῦ πράγματος, τόσο ἄμεσα— ὅσο δὲν τὸ κάνουν συχνὰ οὔτε οἱ λογοτέχνες μας. Καὶ οἱ τελευταῖες σελίδες τῶν «Μηκωνίων» δημιουργοῦν μιὰ τέτοια τρέμουλη, γεμάτη ψυχὴ ἀμόρφαρχα, ποῦ θαρρεῖ: πῶς κλείνει: κάποιον πλατωνικὸ διάλογο.

Εἰδικὰ γιὰ μᾶς τὸ βιβλίο αὐτὸ καὶ ὅλη ἡ ἐργασία τοῦ Τσοῦντα εἶχε καὶ μιὰν ἄλλη σπουδαία σημασία: Γραμμένο σὲ μιὰν ἐποχὴ τοῦ πιδ ἄγριου, τυφλοῦ κλασικισμοῦ, ποῦ θεωροῦσε τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα σὰν κάτι ἐνάτιο καὶ κοκκαλισμένο, σὰν κάτι «κλασικὸ» ὀλοκληρωμένο καὶ ἀμετακίνητο, ἀνοίξε μιὰ λοξὴ προοπτικὴ στὰ βῆθη τῶν αἰώνων καὶ μᾶς ἔδειξε χωρὶς φραξοῖδα τὸ λαὸν αὐτὸ στὴ δυναμικὴ του κίνηση πρὸς τὴν ἐξέλιξη καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς πολιτισμοὺς αὐτόνομους στὴν ἀλληλοδιαδοχὴ τους. Τὸ ἔργο τοῦ ἀρχαιολόγου αὐτοῦ ἦταν ἀντικλασικιστικὸ. Ἡ ἀρχαιολογία μας δὲν εἶχε πιά τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐπιθετικῶνε τὸ στεῖρο κλασικισμὸ τῶν συγχρόνων της. Μπῆκε στὴν ἐξυπερέταση τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀλήθειας. Καὶ γι' αὐτὸ ἀκόμη τοῦ εἴμαστε εὐγνώμονες.

Ἄλλὰ ἤδη ἡ συγκρότηση τῆς εἰκόνας τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἔφερε μέσα της τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸν δημιουργικὸν ἔρευνητὴ τῶν πηγῶν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Ὁ Κρητικὸς πολιτισμὸς ἦταν ἀκόμη ἄγνωστος. Καὶ ὁ Τσοῦντας φέρνει τὴν ἐρευνητικὴ του σκαπάνη ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο εἰς Κυκλάδες καὶ ἀπὸ τὶς Κυκλάδες εἰς Θεσσαλία. Πκντοῦ δημιουργικὸς. Δύο ἀκόμη κύκλοι πολιτισμοῦ ἔρχονται εἰς φῶς. Φτάνουμε τρεῖς χιλιάδες χρόνια π. Χ. πρὸς τὰ πίσω— φτάνουμε εἰς τὴν ἐποχὴ τῆς Ἑλλάδας. Τὸ δεύτερο μεγάλο βραχίονα τοῦ ἔργου «Ἱστορικαὶ ἀκροπόλεις Σκόκου καὶ Διμηνίου» ποῦ βγαίνει δεκαπέντε χρόνια μετὰ τὸ πρῶτο, βάζει τὶς βάσεις γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἀπόμικρης αὐτῆς ἐποχῆς. Ἐρευνοῦν κι' ἄλλοι ἑλληνες παράλληλα μ' αὐτόν. Μὰ ὅλοι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ ἐμπιστευθοῦν εἰς χέρια του τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τους. Μόνον αὐτὸς μποροῦσε νὰ ὀλοκληρώσει τὴ νέα σύνθεσι. Καὶ τὸ πετυχαίνει.

Ἐδῶ, μποροῦμε νὰ ποῦμε, σταματᾷ τὸ μεγάλο ἐρευνητικὸ καὶ δημιουργικὸ ἔργο τοῦ Τσοῦντα. Τὸν ἀναθέτουν κεινοῦρα κατήκοντα: νὰ διδάξει εἰς Πανεπιστήμιο. Ἐδίστασε πολὺ νὰ δεχτεῖ — καὶ δὲν εἶχε ἄδικο. Ποιὸς ἕως ἡμῶν μπορεῖ νὰ μιλήσει γιὰ τὸν Τσοῦντα χωρὶς νὰ θυμηθεῖ τὸν ὑπέροχο, τὸ μοναδικὸ δάσκαλο, ἀσφαλῶς τὸν

καλλίτερο ποῦ γνώρισε ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τὰ τελευταῖα σαράντα χρόνια! Ἡ συναρπαστικὴ του διδασκαλία δὲν εἶχε τίποτα τὸ ἐπιδεικτικὸ, κανένα λυρισμὸ, καμμιά ὑπερβατικὴ ρητορεία. Ἀκίνητος, ἀκουμπισμένος ἀπάνω στὴν ἔδρα, ἐπικοινωνῶντας μὲ μιὰ σεμνὴν οἰκειότητα μὲ τὸ ἀκροατήριό του, ἔμοιαζε ὁ ἀξέχαστος Τσοῦντας σὰ νὰ διηγῆται ἕνα παραμῦθι — ἕνα παραμῦθι ἀπὸ κόσμους ποῦ τόσο καλά εἶχε γνωρίσει, ἕνα παραμῦθι: ποῦ σὰ νὰ τὸ εἶχε ζήσει ὁ ἴδιος. Ὅυτε σημειώσεις, οὔτε παραπομπές — μὰ ποτὲ δὲ μπόρεσε νὰκούσει κανεὶς πειδ μεστὸ καὶ ὀλοκληρωμένο νόημα ἐκφρασμένο πιδ ἄπλά, μὲ τὴν πιδ ταιριαστὴ παρομοίωση, τὴν πιδ ζωντανὴ κυριολεξία' κι' ἀπ' τὸ στόμα του κυλοῦσε «γλυκύτερη ἀπ' τὸ μέλι λαλιά». Ἡ στοργὴ του γιὰ τοὺς μαθητὲς του καὶ ὁ πλοῦτος τῶν γνώσεών του καὶ ἡ διεσδυτικὴ του παρατηρητικὴτητα, φαινότανε εἰς φροντιστήριά του. Ὅυδέποτε ἀκαδημαϊκὸς δάσκαλος, καὶ μὲ τὰ ἐλάχιστα, τὰ τιποτένια μέσα ποῦ τοῦ ἔδινε τὸ Ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο, ἦταν γονιμώτερος σὲ ἀποτελέσματα. Ἀπόδειξε μιὰ λαμπρὴ σειρά μαθητῶν του, ὁ Ἐὐαγγελίδης, οἱ Καροῦσοι, ὁ Μαρινάτος, ὁ Παρασκευαΐδης, ἡ Βαρούχα, ὁ Μυλωνάς, ποῦ ἀποτελοῦν τὴ στρατευμένη παράταξη τῆς ἀρχαιολογίας μας σήμερα, καὶ ποῦ ὀλοι τοὺς λατρεύουν τὴ μνήμη του καὶ οἱ περισσότεροι: ἀκολουθοῦν στὴν ἐξέλιξή του τὸ δρόμο ποῦ ὁ μεγάλος Ἐκεῖνος ἀνοίξε.

Μὰ ὅσοι εἶχαν τὴν μεγάλη εὐτυχία νὰ γνωρίσουν ἀπὸ κοντὰ τὴν ὑπέροχη αὐτὴ μαρφή, ὅσοι εἶχαν τὴν εὐτυχία νὰ δεχοῦν τὸ μάνα τῆς διδασκαλίας του, δὲ θὰ λησμονήσουν ποτὲ τὸν ἀνώτερον ἄνθρωπο μὲ τὴν παιδικὴν του ἀπλότητα καὶ τὴν ἀδάμαστη ἐντιμότητα καὶ ἀκολουθία τῆς ζωῆς του. Μεγάλος περιφροντῆς τῆς ἐπίδειξης καὶ ἀρνητῆς τῶν τιμῶν, φαινότανε σὰ νὰ κρατοῦσε πάντα θεληματικὰ τὸν ἑαυτὸ του σὲ περιθώριο. Τὸ ἀδύνατο σημεῖο τῆς προσωπικότητάς του ἦταν δι: τοῦ ἔλειπε ἡ μαχητικὴτητα καὶ παρὰ τὸ ἀφθαστο ἠθικὸ κῆρος του, συχνὰ συνέθη θίασαι κωμωδῶν νὰ παίζονταν τὸ ρόλο τους πίσω ἀπὸ τὴ ράχη του. Δὲν τοὺς συγχώρεσε ποτὲ, μὰ δὲν εἶχε τὴ δύναμη νὰ τοὺς πολεμήσει — ἀπλῶς τοὺς ἀπομάκρυνε ἀπὸ κοντὰ του ἢ μάλλον αὐτὲς ἀπομακρύνονταν πικραμένος, μὰ καὶ σιωπηλὸς ἀπ' αὐτοὺς. Ἐτσι καὶ ἀπ' τὸ Πανεπιστήμιο, ποῦ ἔφυγε προτοῦ νὰ τὸν πάρει τὸ δριο. Ὅμως δταν ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων τὸν ἔφερε ν' ἀντιμετωπίσει τὸν καθῆκον του: νὰ καθορίσει παστρικά τὴ θέσι του καὶ τὴν ἀποψή του σὲ μιὰ μπερδεμένη ὑπόθεση, ἦταν πάντοτε ὁ ὑπέροχος Τσοῦντας ποῦ ἀδιαφορῶντας γιὰ κάθε συνέπεια, γιὰ κάθε δυσἀρεσκεία, ἔκανε πάντοτε τὸ καθῆκον του βροντοφωνῶντας τὴ γνώμη του χωρὶς καμμιάν ὑποχώρηση — ἀδιάλλαχτα. Ἐτσι εἰς τὴν δίκην τοῦ Ναυπλίου, ἔτσι εἰς τὴν ἐκλογὴ τοῦ Σβώφου εἰς τὸ Πανεπιστήμιο, ποῦ εἶχε ἀντιθετοῦς του τοὺς σενώτερος φίλους του, ἔτσι εἰς τὴν δίκην γιὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Κόρακα ποῦ ἦταν πραγματογνώμων, εἰς τὴν Μαρασειακὰ τελευταία, καὶ εἰς μερικὲς θλιβερὲς καὶ συχαιερὲς περιπτώσεις ποῦ ἔξερομε ἐμεῖς ποῦ παροικοῦμε στὴν ἀμαρτωλὴ Ἱερουσαλὴμ τῆς ἀρχαιολογίας μας.

Μ' ὅλο ποῦ ζοῦσε παράμερα καὶ δὲν εἶχε πραγματεῖ παρὰ μόνον ἀρχαιολογικὰ ζητήματα, ὁ τέλειος αὐτὸς τύπος ἀνθρώπου ἦταν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο τοῦ στενοκέφαλου «εἰδικοῦ» ποῦ ἠδονικεῖται εἰς μιὰ μούχλα τῆς βιβλιοθήκης ὑπερηφανεύμενος γιὰ τὴ μωπία του. Μόνον ὅσοι τὸν πλησίασαν ἔξερον πόσο ἦταν μέσα εἰς τὴν ζωὴν βαλμένα τὰ ἐνδιαφέροντά του καὶ πόσο καμμιά ἐκδήλωση — οὔτε ἡ πολιτικὴ — δὲν τοῦ ἦταν ξένη καὶ ἀδιάφορη. Ὅρες μποροῦσε νὰ τὸν ἀκούς νὰ σοῦ ἀναλύει καὶ νὰ σοῦ συνθέτει μὲ μαεστρία καὶ ἀπειρη γνώση, τὰ πιδ ἑτερόκλητα ζητήματα — ὄχι: σὰ λεξικό, σὰ ζωντανὸς μεστὸς ἄνθρωπος. Ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ καὶ τὸ ἐκπαιδευτικὸ ζήτημα, ὡς τὴν πολιτικὴ, ὁ Τσοῦντας ἦταν ἀπὸ τοὺς πιδ συνειδητοὺς προοδευτικοὺς τῆς ἐποχῆς του.

Ἄλλὰ ἀνάμεσα εἰς τὰ τῶσα του χαρίσματα, εἶχε καὶ κείνο ποῦ χαρακτηρίζει τὰ ἐντελῶς ἐξαιρετικὰ πνεύματα: τὴν αἰσθησι τοῦ μέτρου. Ἦξερε ὁ Τσοῦντας, ὁ ἄνθρωπος ὁ λυτρωμένος ἀπὸ κάθε ἐξωτερικὴ φιλοδοξία, ὁ ἐλεύθερος εἰς τὴν ζωὴν καὶ

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ...

Το ελληνικό βιβλίο χαρίζεται, δεν αγοράζεται: από άμεσο ενδιαφέρον, και είναι ζήτημα κατά συνέπεια εάν διαβάζεται. Αυτό τουλάχιστον εκδηλώνει η άθροια έκδοση βιβλίων την παραμονή της πρωτοχρονιάς και το σχεδόν ολοκληρωτικό σταμάτημα ύστερα κάθε έκδοτικής κινήσεως. Οι συγγραφείς στηρίζουν όλη τους την ελπίδα για την πούληση του έργου τους στην ανταλλαγή των πρωτοχρονιάτικων δώρων.

Πέρασαν τέσσερες μήνες από την πρωτοχρονιά, κ' εν τώ μεταξύ δεν έγραφα καμιά κριτική, όχι βέβαια από νοχέλεια, άλλ' από έλειψη θέματος. Περιμένα να συγκεντρωθούν μερικά βιβλία ώστε να υπάρξει υλικό για ένα άρθρο. Περιμένα τέσσερες μήνες και τώρα μετρώ τὰ βιβλία που έλαβα και πού είνε περίπου δλα δσα τυπώθηκαν: είνε μόλις δώδεκα!

Τὸ φαινόμενο είνε απογοητευτικότατο... προπάντων πού δεν διακρίνω καμιά λύση τοῦ προβλήματος. Οι συγγραφείς είνε αδύνατο νὰ εξακολουθήσουν νὰ τυπώνουν και κατὰ συνέπεια νὰ εξελιχθούν και νὰ προσδεύσουν εάν δεν ενδιαφερθεί τὸ κοινὸ στή λογοτεχνική παραγωγή, εάν δεν συνειθίσει νὰ αγοράζει και νὰ παρακολουθεῖ τὰ βιβλία, μα και τὸ κοινὸ έχει τὸ δικιὸ του και δεν είνε σωστὸ νὰ κατηγορηθεῖ με δριμύτητα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ λίγα βιβλία πού εκδίδονται στεροῦνται ἀπὸ κάθε ενδιαφέρον: είνε φυσικὸ τὸ κοινὸ νὰ μὴν ἐμπιστευτεῖ τούς συγγραφείς: είνε πιθανότατο κι' ἂν ἀποφάσιζε κάποτε νὰ αγοράσει και νὰ διαβάσει ἕνα βιβλίο νὰ ἀπογοητευθεῖ. Ἴσως, ἂν μπορούσε γιὰ κάμποσο καιρὸ νὰ διακοπεί ἡ έκδοση κάθε κακοῦ ἢ κοινοτύπου βιβλίου ὥστε νὰ μὴ σπαταλιέται καμιά ἀγοραστική δύναμη, και νὰ τυποθεῖ μιὰ σειρά ἀπὸ βιβλία πού νὰ φανερόνουν μιὰ προσπάθεια, μιὰ θέληση τοῦ συγγραφέως νὰ εκδηλώσει μ' ἕνα λόγο καλλιτεχνικὸ κάτι καινούριο, νὰ κατορθωνότανε μιὰ ἐπαφή τοῦ κοινοῦ με τούς συγγραφείς, μα τὸ σχεδίου αὐτὸ είνε φυσικὰ ἀπραγματοποιήτο.

Ἀπὸ τὰ δώδεκα βιβλία πού έχω μπροστὰ μου ἀρκετὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ μισὰ είνε περιττά. Και πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὅλες οἱ συλλογές ποιημάτων. Ἀπὸ καμιά δεν ἀναδίνεται ἕνα μήνυμα. Μερικὲς ἀνήκουν σὲ στιχουργούς, κι' ὅλας γνωστοῦς ἀπὸ προηγούμενες συλλογές τους ὅπου κυριαρχοῦσε ὁ ρασιοναλισμός, πού εξακολουθοῦν νὰ μὴν ὑποπτεύονται ὅτι ἀπέχουν ἀπὸ κάθε λυρική διάθεση κι' ὅτι ἀπλᾶ και μόνο δουλεύουν ἐγκεφαλικά μοτίβα. Ἄλλες σὲ νέους πού ρητορεύουν ξερὰ γύρω ἀπὸ τὴν κομμουνιστική ἰδέα, ἢ ὄνειροπολοῦν ρωμαντικά, ἢ μιμοῦνται τὸν Καρυωτάκη. Ἡ προτίμηση γιὰ τὸν Καρυωτάκη πού είνε ἕνας ἀπὸ τούς ἐλάχιστους ἀληθινούς ποιητὰς πού φάνηκαν στήν Ἑλλάδα τὰ τελευταία χρόνια φανερόναι βέβαια μιὰ καλαισθησία, μιὰ μύηση σὸ νόημα τῆς ποίησης—είνε ἀσύγκριτα συμπαθητικότερο ἕνας νέος νὰ θαυμάζει τὸν Καρυωτάκη παρά νὰ ἐνθουσιάζεται με τὸν Παλαμᾶ—μα ἡ προτίμηση αὐτὴ ὅταν παραμένει στατική χάνει ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἀξίας της. Ἡ Τέχνη ἀπαιτεῖ τὴ δημιουργία. Ὁ κλαυσιγέλωτος τοῦ Καρυωτάκη συγκινεῖ βαθύτατα και γιὰ τὴν εὐλαχική εὐκρινή, και γιὰ τὴν ἐκφράζεται μ' ἕναν τρόπο αἰσθητικότατο, μα και γιὰ τὴν εἶταν σ' αὐτὸν προσωπικὸς και πρωτότυπος και έχει ὅλη τὴν ἰκμάδα τοῦ ἀνεκμετάλλευτου τόνου. Ὅταν ἀντιγράφεται χωρὶς νὰ ἀναδύσει ἀπὸ ἐσωτερική ἀνάγκη ἐκτός πού χάνει τὴν ἐντασί του ἀκούεται κι' ἀσκοπος γιὰ τὸν φέρνει καμιά ἀποκάλυψη. Δείχνει κανεὶς οὐσιαστική ἀγάπη κι' ἐκτίμηση πρὸς ἕνα λογοτεχνικὸ του πρότυπο μόνον ὅταν τὸ ξεπερνᾶ, ὅταν διαπιστόναι ὅτι δέχθηκε γόνιμα τὸ βαθύτερο του διδάγμα: καθέναις πρὶν γράψει πρέπει νὰ έχει κάτι δικὸ του νὰ πει και νὰ μεταδώσει.

Οἱ στίχοι τοῦ κ. **Ἀλ. Φράγκου** στή συλλογὴ «*Στιγμές τῆς Ἐπαρχίας*» έχουν κάποια εὐγένεια κι' ἀρκετὴ φυσικότητα μα ἀπὸ τὸν σχεδὸν ἀδιάκοπα τὴ διάθεση και τούς στίχους τοῦ Καρυωτάκη κι' αὐτὸ τούς ἀφαίρει περίπου κάθε ενδιαφέρον.

Ὅπως τὸ ἔγραφα κι' ἄλλοτε ὁ ἔμμετρος λόγος είνε σήμερα τὸ δυσκολότερο και μαζί και τὸ εὐκολότερο λογοτεχνικὸ εἶδος. Οἱ μορφές τῆς τέχνης δεν διατηροῦν αἰώνια τὴν ἰκμάδα

σχεδὸν ἀφηρητισμὸς μέσα στήν ἀπλότητά του, ἤξερε πὼς και γιὰ τὸν πιὸ δημιουργικὸν ἄνθρωπον ὑπάρχουν ὅρια: τὰ ὅρια τῆς ἐποχῆς του. Ἀπὸ τὴν αἰσθησιμὴ αὐτὴ πῆγαζε ἡ ἀγάπη του και ἡ πίστη του στοὺς νέους, τούς συνεχιστές. Και μέσα στὸν κύκλο τῆς ἀρχαιολογίας ἤξερε πὼς πλείστα ἀκόμα ἦταν νὰ γίνουν, μα πού αὐτὸς δὲ θὰ μπορούσε πιά νὰ τ' ἀναλάβει. Ὁ ἴδιος πίστευε πὼς δεν ἦταν ὁ καταλληλότερος νὰ τ' ἀναλάβει. Με τὴν πιὸ μυστική συγκίνηση, θυμᾶμαι πού κάποτε, μετὰ τὴν έκδοση τοῦ τελευταίου του βιβλίου, τοῦ εἶχα πει: Περιμένουμε τώρα ἀπὸ σᾶς, δάσκαλε, μιὰν ἀγγειογραφία (ἦταν σπουδαῖος γνώστης τοῦ κλάδου αὐτοῦ). Με κοίταξε με τὸ ἀτάραχο βλέμμα του και μοῦ εἶπε: «Τὸ βέλος ἐκτετόξευται! ἀνήκω πολὺ πιά στήν ἐποχή μου και είνε φυσικὸ νὰ μὴ μπορῶ νὰ τελειώσω μιὰ τέτοια δουλειὰ χωρὶς ν' ἀδικήσω τὶς ἐργασίες και τὶς ἀπόψεις τῶν νεωτέρων πού δεν μπορῶ νὰ τις ἀφομοιώσω. Οἱ νέοι τώρα πρέπει νὰ τραθήξουν μπροστὰ. Αὐτὸ είνε τὸ σωστὸ.»! Ἄν δεν εἶσαι πραγματικὰ ὑπέροχος, μὴ φοβάσαι και δὲ μποροῦν νὰ ξεφύγουν ἀπ' τὸ στόμα σου τέτοια λόγια, ὅσο και νὰ πασχίσεις!

Ἐρευνητής, συνθετικὸς νοῦς, συγγραφέας, δημιουργός, δάσκαλος και πάνω ἀπ' ὅλα—ἠθική προσωπικότητα, ἄνθρωπος. Αὐτὸς είνε ὁ μεγάλος νεκρὸς πού ἐθάψαμε πρὶν ἀπὸ λίγες ἡμέρες. Ἐχομε τᾶχα πολλούς στή φτωχὴ μας Ἑλλάδα:

Ἐμεῖς πού εἶχαμε τὴ μεγάλη εὐτυχία νὰ ζήσουμε κάτω ἀπ' τὸ φῶς του, ἐμεῖς πού τρυγήσαμε τὴ σοφί του διδασκαλία και τοῦ χρωστοῦμε τὸ πᾶν, ἐμεῖς ὅλοι πού νοιώσαμε ν' ἀπλώνεται ἀπάνω μας με στοργὴ ἢ ἀξέχαστη γαλάζια ματιά του—τὸν κλαίμε σὰ χαμένο πατέρα. Ὁ ἀναμένος ἀπὸ Ἐκείνον πυρὸς παραδίδεται τώρα εὐτυχῶς σὰ στιβαρὰ χέρια ἑνὸς Ρωμαίου, τοῦ καλλίτερου ἀρχαιολόγου μας, μιᾶς δημιουργικῆς προσωπικότητας οὐσιαστικοῦ κύρους—ὄχι τίτλων. Μα ὅτε ἡ καλὴ αὐτὴ τύχη δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς παρηγορήσει γιὰ τὸ χαμὸ τοῦ ὑπέροχου Ἰσοῦντα πού ὅσο θὰ περνᾶει ὁ καιρὸς θὰ ἀναγνωρίζεται και πιὸ πολὺ σὰν ἕνας ἀπ' τούς μεγάλους δημιουργούς τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΗΛΙΑΔΗΣ

τους αναπτύσσονται, ακιμάζουν, και ύστερα παρακμάζουν σαν κάθε τι ζωντανό. Μπορούν ζωέ, ποιός ξέρει, κάποτε και πάλι να αναγεννηθούν, με ένωση περνούν την περίοδο της εξαντλήσεως και του μαρασμού τους, που την περνούν τώρα ο έμμετρος λόγος κι' ο θεατρικός, προσφέρνουν έτοιμα καλούπια που εξαπατούν και προσελκύουν έσους πιστεύουν ότι μπορούν και χωρίς πολύ κόπο να παράγουν ένα έργο τέχνης και που ετοιμάζουν μόνον κατασκευάσματα, με για να έμφυθθούν και ν' αποκτήσουν μιάν ανάταση, έχουν ανάγκη να τις θονίσει μιιά πνοή εξαιρετικά ισχυρή. Στά είδη που ακόμα αναπτύσσονται, στο μυθιστόρημα και στο δοκίμιο, μπορούν και μέτρια ταλέντα να προσφέρουν μιιά συμβολή στον έμμετρο λόγο όχι. Έχει κατασταλάξει, και μπορεί να περιβάλλει πιά μόνον πηγαίες λυρικές κραυγές που δεν αναβλίζουν παρά από την ψυχή και τη διάνοια μιιάς μεγαλοφυίας, ή τουλάχιστον μιιάς ιδιοφυίας. Αύτες φυσικά δεν είναι δυνατόν να εμφανίζονται παρά απανιότατα. Δυστυχώς εκείνοι που εξαπατιούνται είναι πολύ περισσότεροι από κείνους που έχουν έστω και μόνον υποπτευθεί το νόημα και τις σημερινές απαιτήσεις του έμμετρου λόγου και έτσι εξακολουθούν να τυπώνονται συλλογές ποιημάτων έντελώς περιττές.

Δεν παρουσιάζουν επίσης κανένα ενδιαφέρον και δύο συλλογές διηγημάτων που έλαβα τον τελευταίο καιρό: το είδος είναι αρκετά εύκολα προσιτό, με οι συλλογές αυτές δεν ξεπερνούν το στάδιο της στεγνής θεματογραφίας, που ούτε και τη διακοσμούν με ένα κάπως καλλιόητο γράψιμο.

Όσοι αισθάνονται ότι έχουν κάτι να πουν γυρεύουν να εκφραστούν μέσον του μυθιστορηματος. Η στρόφη αυτή προς το μυθιστόρημα είναι, όπως το νόμισμα κι' άλλοτε, εξαιρετικά εύχρηστη: το συνθετικό κι' ελλύγιστο αυτό λογοτεχνικό είδος που και ανταποκρίνεται τέλεια στις απαιτήσεις του κοινού που ζητεί πάντα να συγκρατεί κι' ένα θέμα την προσοχή του, και μπορεί να περιβάλλει αρμονικά τις πιο ποικίλλες και πολυσύνθετες διαθέσεις του κάθε συγγραφέως, τις πιο λυρικές εξάρσεις και τις πιο όξεις παρατηρήσεις και περιγραφές, είναι μαζί με το δοκίμιο το καλύτερο ζωντανό λογοτεχνικό είδος της εποχής μας, και είναι και θα είναι ακόμα για πολύν καιρό επιθετικό απεριόριστης ανάπτυξεως και έντονου πλουτισμού. Δυστυχώς οι νεοέλληνες συγγραφείς δεν κατόρθωσαν ακόμα να δώσουν άρτια μυθιστορήματα και έτσι τα πειράματά τους διαβάζονται προπάντων από τους ειδικούς που ενδιαφέρονται να παρακολουθήσουν την εξέλιξη: με θα ήταν δίκιο και το κοινό να καταβάλλει μιιά προσπάθεια, και ή τάση προς το μυθιστορημα να υποστηριχθεί θερμά.

Ο κ. Γεώργιος Δέλιος στους *Άνθρώπους που νοσταλγούν* δείχνει ότι ξέρει να γράφει. Οι φράσεις του έχουν κομψότητα και μουσικότητα και αρκετές παράγραφοι του βιβλίου του, ακόμα και δλόκληρες σελίδες δίνουν μιιά αισθητική ικανοποίηση. Δυστυχώς ή ικανοποίηση αυτή παραμένει έντελώς ρηχή, παροδική και επιφανειακή. Ο κ. Δέλιος δεν κατόρθωσε να ισορροπήσει τη σύνθεση του έργου του: όλα τα πρόσωπά του και οι πράξεις τους είναι θολωμένα από μιιά γενική σύγχυση πολύ ένοχλητική. Ξανάρχισα τρεις φορές την ανάγνωση του βιβλίου με δεν μπόρεσα να γνωρίσω κι' ούτε να παρακολουθήσω καμιά έσωτερική ή εξωτερική τους περιπέτεια. Περιφερόμουν μέσα σ' ένα χάος. Ο κ. Δέλιος δεν έχει, τουλάχιστον για την ώρα, πλαστική δύναμη: έχει όμως κάποια λογοτεχνικά προσόντα.

Και στην *Εθα* του κ. Ξεφλούδα επικρατεί ή ασάφεια, αλλά ο κ. Ξεφλούδας την επιζητεί θεληματικά. Είναι αρκετά επιραιομένος από το Ρίλκε, καλλιεργεί τον έσωτερικό μονόλογο, και ευθίξει επίτηδες τα πρόσωπά του μέσα σε ένα νεφέλομα. Δημιουργεί χάρις και στο πολύ επιμελημένο και πολιτισμένο του γράψιμο, μιιά ατμόσφαιρα παράδοξη, σαν ήλεκτριζμένη, μιιά ατμόσφαιρα ως την πούμε ψυχική: δεν υπάρχουν στο έργο του ούτε γεγονότα, ούτε άρτια άνθρωποι, αλλά μόνον ψυχές σαν εξαυλωμένες από τα σώματά τους, γλυστούν και εκμυστηρεύονται με μιιά υπόκωφη φωνή και με πολλά υπονοούμενα. Δυστυχώς δεν εκμυστηρεύονται τίποτε ούσιαστικό: πολύ φοβόμαι ότι ο κ. Ξεφλούδας είναι περισσότερο τεχνίτης παρά ποιητής. Υποβάλλει ένα ιδιόρρυθμο περιβάλλον, δεν κατορθώνει όμως να του δώσει και περιεχόμενο. Ο ήλεκτρισμός του δεν παράγει σπινθήρες. Το σταχτι νεφέλομα του Ρίλκε διασπαθίζεται συχνά από εκλάμψεις, από άστραπές, από λυρικές ανατάσεις και κραυγές, από διεισδύσεις μέσα στα κρυφά έγκατα του ανθρώπινου έγώ ή διάθεση του κ. Ξεφλούδα παραμένει αδιάκοπα στατική. Όταν ο κ. Ξεφλούδας εξέδωσε το πρώτο του βιβλίο ο πολιτισμένος τόνος του ύφους και της τεχντροπίας του έκανε έντύπωση και *Τα Τετράδια του Παύλου Φωτεινού* έγιναν δεκτά με ένθουσιασμό: όλοι περίμεναν στο δεύτερό του βιβλίο να εισχωρήσει και κάποιο φως, ένας λυρισμός, ένα νόημα. Η *Εθα* είναι το τρίτο του βιβλίο: μοιάζει απαράλλαχτα με τα δυο άλλα. Η μονοτονία είναι αναλλοίωτη. Νομίζω ότι ο κ. Ξεφλούδας έχει την υποχρέωση, ακριβώς γιατί κατέκτησε την εμπιστοσύνη, να ζητήσει να ξεπεράσει τον εαυτό του.

Ο κ. Πετοάλης έχει πλαστική δύναμη και συνθετική ικανότητα. Όπως το έγραφα κι' όταν έκρινα τη *Μαρία Πάρνη* της οποίας το *Σταυροδρόμι* που κυκλοφόρησε τον τελευταίο καιρό είναι ή συνέχεια, τα πρόσωπά του διαγράφονται αναγλυφικά και έντυπώνονται στη μνήμη. Παραγκωνίζονται όμως πολύ γρήγορα σε ένα απόμερο περιθώριό της. Δεν είναι από τα λογοτεχνικά κείνα πρόσωπα που επιμένουν να εξακολουθούν να ζούν κι' όταν το βιβλίο έχει τελείσει, που δεν παραδέχονται ότι ο συγγραφέας εξάντλησε όλες τις δυνατότητές τους. Είναι πρόσωπα πολύ πειθαρχημένα, πολύ ισορροπημένα, σχηματοποιημένα, μονοκόματα και υπερβολικά απλά. Ο έσωτερικός κόσμος του κ. Πετοάλη δεν φαίνεται να είναι πολύ πλούσιος. Ό,τι κυριαρχεί προπάντων

μέσα του είναι ή λογική, με λογική έντελώς ήρεμη, στερημένη από κάθε «τρέλλα, από κάθε θόνηση. Αύτη ή λογική τον καθοδήγησε να υπερνικήσει τα σφάλματα τα όποια του είχαν διαφύγει στη *Μαρία Πάρνη*: συνειδητοποίησε ότι δεν έχει περιγραφικό ταλέντο και περιορίζει τα περιγραφικά μέρη, συνειδητοποίησε ότι δεν έχει την ικανότητα να καταπιασθεί με σκηνές που απαιτούν για να αποδοθούν δύναμη κι' οξύτητα παρατηρήσεως κι' αρκεθής σε μιιά κανονική αφήγηση που, επειδή είναι πολύ διαυγής και παρουσιάζει κάποια δράση, συγκρατεί την προσοχή του αναγνώστη με στο τέλος τον αφήνει ανικανοποίητο. Ο αναγνώστης δεν γνώρισε βαθιά κανένα άτομο, ούτε μιιά παράγραφος δεν του άνοιξε έναν όρίζοντα, και στιγμές ένοχλήθηκε κι' από την πολύ φανερή ήθικοπλαστική πρόθεση του συγγραφέως. Παρακολούθησε την ιστορία ενός αρκετά κοινού διαζυγίου, και την άνοδο του 'Αλέκου Πάρνη προς τη δικτατορία, άπόρησε κάποτε πως ενώ ο συγγραφέας είναι καθαρά ρεαλιστής και επιμένει και σε έντελώς ασημαντες λεπτομέρειες σαν την άπαρίθμηση των θρόμων από τους όποιους περνούν τα πρόσωπά του για να πάν από το ένα μέρος της 'Αθήνας στο άλλο, τοποθετεί έξαφνα στην 'Αθήνα ένα γεγονός ιστορικά ανακριβές: την ανακήρυξη της δικτατορίας, με εκτός απ' αύτη την άρρυθμία δεν παρατήρησε καμιά άλλη δυσαρμονία. Όλα εξέλισσονται πολύ δμαλά, χωρίς μάχη και περιττολογίες, το ύφος είναι στρωτό κι' άνετο, με το σύνολο του μυθιστορήματος δεν αναδίνει κανένα παλμό. Είναι πεζό και λίγο άπλοικό.

Απ' όλα τα ελληνικά μυθιστορήματα που διάβασα τελευταία εκείνο που διάβασα το πιο άκοπα είναι οι *Άποικοι* του κ. Παύλου Φλώρου. Οι 410 σελίδες του δεν μου φάνηκαν πολλές. Κι' αυτό στο τέλος δεν ικανοποιεί γιατί ενώ δεν είναι μόνον ψυχολογικό αλλά έχει μιιά κεντρική ιδέα, παραγκωνίζει την κεντρική αύτη ιδέα: τον εξέλληνισμό της φυλής, στο δεύτερο επίπεδο, κι' αυτό δίνει στο σύνολο μιιά κάποια αστάθεια. Η κεντρική ιδέα είναι το άσθενέστερο σημείο του έργου. Υποδεικνύεται άόριστα και υποστηρίζεται χωρίς θερμότητα και έτσι δεν αποκτά νόημα. Πιλάι όμως σ' αύτην κινούνται, εξέλισσονται και ζούν άτομα που έχει καθένα τη δική του προσωπικότητα ή όποια και γίνεται βαθμιαία όλοένα πιο γνώριμη στον αναγνώστη. Η υπόθεση δεν είναι πρωτότυπη κι' ούτε είναι οι ψυχολογικές παρατηρήσεις καινούριες — είναι μόνον λεπτές — με οι *Άποικοι* αξίζουν μιιά ξεχωριστή προσοχή τόσο για την πολύ τεχνική πλοκή τους όσο και γιατί είναι το πρώτο νεοελληνικό μυθιστόρημα που διαγράφει ζωηρά και αναγλυφικά και παρακολουθεί έσωτερικά σύγχρονα πολλούς χαρακτήρες έντελώς διάφορους άναμεσαξύ τους. Οι *Άποικοι* έχουν ένότητα και μαζί και ποικιλία. Ο κ. Φλώρος παρουσιάζεται για πρώτη φορά στη νεοελληνική φιλολογία και δίνει άμέσως ένα έργο που ξεχωρίζει.

Το ελληνικό μυθιστόρημα απέχει ακόμη πολύ από το να μπορεί να σταθεί ισότιμο με το ξένο. Καταβάλλεται όμως μιιά προσπάθεια. Τα βιβλία του κ. Ξεφλούδα, του κ. Πετοάλη, και του κ. Φλώρου είναι βιβλία που παρ' όλα τα έλαττώματά τους έκζηλούν μιιά ζωτικότητα και που θα έπρεπε στη συνείδηση του κοινού να διαφοροποιηθούν πολύ από τα περιττά βιβλία.

ΑΛΚΗΣ ΘΡΥΛΟΣ

ΔΗΛΩΣΗ

Βρισκόμαστε στη δυσάρεστη θέση να δηλώσουμε ότι, επειδή ο κ. Τάκης Παπατόνης δεν έτήρησε ώρισμένες όποχρέωσεις που είχε ρητώς αναλάβει απέναντι του περιοδικού, αναγκαζόμαστε να τον διαγράψουμε από τους συνεργάτες του «Σήμερα».

ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ

Άπαντώντας σ' ένα σημείωμα του τελευταίου μας φύλλου, ο συγγραφέας του «Ποιήσώ όσάμαστε, που πάμε», κ. Χ. Χρηστίδης, έστειλε στο συνεργάτη μας που είχε γράψει το σημείωμα εκείνο, το ακόλουθο γράμμα:

Άγαπητέ κ. Λευκοπαρίδη

Είμαι βέβαιος πως, σαν κι' έμένα, υπάρχουν και αρκετοί άλλοι αναγνώστες του δικού σας «Σήμερα» που δεν έχουν ακόμα άπελπιστεί όριστικά από το δικό τους σήμερα, δηλαδή από το άστικό καθεστώς. Άποβλέποντας λοιπόν σ' αυτούς σας παρακαλώ να μου επιτρέψετε ν' άπαντήσω στην εύγενική επίκριση του φυλλαδίου μου που δημοσιέψατε στο τελευταίο φύλλο του περιοδικού σας.

Φυσικά, μου είναι άδύνατο να μπω σε διεξοδική συζήτηση των επιχειρημάτων σας. Θα περιοριστώ αναγκαστικά σε μερικές λακωνικές άπαντήσεις, που θα δείξουν την κατεύθυνση μάλλον παρά δλόκληρη τη γραμμή της σκέψης μου.

1) Αρχίζοντας το σημειώμά σας λέτε πως δείχνω «δολότελη έλλειψη σκεπτικισμού» επειδή πιστεύω πως **σήμερα** στον τόπο μας, ή μόνη πραγματοποιήσιμη δημιουργική προσπάθεια θά στηριχθεί απαραίτητα στο **άστικό** μας κράτος.

Φαίνεται λοιπόν πως έσείς πιστεύετε το αντίθετο. Έλπίζετε δηλαδή πως είναι δυνατόν νά επιβληθεί τώρα κοντά στην Ελλάδα ένα καινούριο καθεστώς, μαρξιστικό, μαζύ με το οποίο θ' αρχίσει πιά ή αληθινή δημιουργία. Καί το φαντάζεστε αυτό την εποχή πού ο μαρξισμός σημειώνει μια σημαντικότερη υποχώρηση σ' όλο τον κόσμο.

Έπιτρέψτε μου νά σας παρατηρήσω πως ο λιγότερο σκεπτικιστής από τους δυο μας δέν είμαι εγώ. Καί ο μόν δικός σας ιδεαλισμός είναι κάτι πού σέβουμαι. Θά προσθέσω όμως πως δέν έχω καμιά συμπάθεια για τους άλλους εκείνους πού χρησιμοποιούν τον μαρξισμό σάν πρόσχημα για νά δικαιολογούν την άδιαφορία και την αδράνειά τους. Οι τέτοιοι έχουν τάχα πεισθεί πιά πως τό σημερινό άστικό καθεστώς είναι άθεράπευτα σαπισμένο και πως ή ανατροπή του, πού θά απολυτρώσει τον λαό, είναι μοιραία. Γι' αυτό—φαίνεται—βρλακουν πως τό καλλίτερο πού έχουν νά κάνουν οι ίδιοι στό άναμεσαξό είναι νά επωφελούνται όσο μπορούν περισσότερο από τις κακίες και τά βίτσια της βρωμερης άστικής κοινωνίας.

2) Μου προβάλλετε ένα δίλημμα—αύστηρό, καθώς λέτε:—«Η προτεινομένη λύση, (δηλαδή μια πρωτοβουλία των νέων για την έγκαιρη ανασύνταξη των πολιτικών δυνάμεων του έθνους μας), ή άφορα τό μέλλον πού θ' ακολουθήσει τή μοιραία έξαφάνιση των σημερινών κομμάτων, όποτε δέν θά έχει καν άντικείμενο, ή άφορα τό παρόν... όποτε ταυτίζεται με την Τρίτη Κατάσταση». Καί προσθέτετε πως δέν βλέπετε τί μ' έμποδίζει νά προσχωρήσω κι' εγώ σ' αυτήν.

Θά δοκιμάσω νά σας δείξω πως τό δίλημμα σας δέν είναι όσο αύστηρό φοβάστε.

Αν καταλαβαίνω καλά τό πρώτο μέρος του διλήμματος πού μου στήνετε, ρωτιέστε σέ τί θά χρησιμοποιεί μια προσπάθεια πού θ' αποδίδει στό μέλλον, μια πού ή έξαφάνιση των σημερινών κομμάτων είναι **μοιραία**. Απαντώ: Αυτή ή μοιρολατρεία των διανοουμένων μας μου είναι άνωπόφορη. Έγώ πιστεύω πως όταν ένας δημοκρατικός προβλέπει πως ή μοιραία, καθώς λέτε, έξαφάνιση των σημερινών κομμάτων—(δηλαδή μερικών απ' αυτά, γιατί του βασιλισμού την έξαφάνιση δέν τή θεωρώ καθόλου μοιραία)—θά δημιουργήσει ένα πολιτικό χάος καταστρεπτικό για τή Δημοκρατία, δέν είναι καθόλου «χωρίς άντικείμενο» τό νά προσπαθήσει νά μελετήσει τό τι πρέπει νά γίνει **άπό τώρα** για νά μή βρεθεί τό έθνος μας άνέτοιμο όταν φτάσει ή «μοιραία» μέρα.

Τό δεύτερο μέρος του διλήμματος αποδειχνει μια φορά ακόμα πως κι' ή παρατηρητικότερος μαρξιστής είναι άνίκανος νά κάνει διακρίσεις ανάμεσα στους άστούς. Τό πράμα δέν μου φαίνεται παράξενο. Όπως έμεις είμαστε άνίκανοι νά ξεχωρίσουμε τις διαφορές πού υπάρχουν ανάμεσα σέ δυο κουνούπια, έτσι κι' έσείς δέν μπορείτε νά διακρίνετε εκείνες πού χωρίζουν δυο άστούς. Γιατί, πραγματικά, σάν κουνούπια μάς δλέπετε έμάς τους άστούς όσοι άτενίσατε τό φως του μαρξισμού.

Όστόσο, οι διαφορές αυτές υπάρχουν κι είναι νομίζω σοβαρότατες. Έλπίζω πως θά τις άντιληφθείτε όταν σας τις δείξω παρακάτω «υπό μεγέθυνση», όπως μάς δείχνουν σ' έμάς τις εικόνες των άντόμων μεγαλωμένες από τό μικροσκόπιο.

Φαντασθήτε πως δυο νοικοκυραίοι συμφωνούν πως, για νά φυλάξουν τά χτήματά τους και την έσοδείά τους από τους κλέφτες, έχουν ανάγκη από σκυλλιά. Έκει όμως πού ο ένας ζητά νά θρει σκύλλους ζωντανούς κι άγρυπνους, ο δεύτερος φαντάζεται πως θά φυλάξει τό βιός του στήνοντας από ένα μπαλασσωμένο σκυλλί πίσω από την κάθε πόρτα του χτήματός του... Για μάς τους άστούς, χτήμα μας είναι ή κοινωνία κι έσοδείά μας ο πολιτισμός της. Κι εγώ, φίλε κύριε, δέν είμαι για τά μπαλασσωμένα σκυλλιά. Κι' αν πάλι θέλτε μιά εικόνα λιγότερο θάναση, ή φυχή των έλλήνων έχει απομείνει από την καταστροφή κι έδω, παγωμένη και μουδιασμένη. Τής χρειάζεται μια δυνατή ζεστασιά για νά ξαναζωντανέψει. Αυτό τό νοιώθουμε πολλοί. Υπάρχουν όμως μερικοί πού, σά θεατρίνοι σέ κακής ώρας θέατρα, καμώνονται πως ζεσταίνονται και προσκαλούν και τους άλλους νά ζεσταθούν τάχα σέ τζάκια ψεύτικα, πού οι φλόγες τους είναι ζωγραφισμένες με τή μπογιά πάνω σέ χαρτί. Υπάρχουν και κάποιοι άλλοι πού ξέρουν πως για νά νοιώσει τή θαλπωρή, πού θά τή συνεφέρει, ή φυχή του λαού μας έχει ανάγκη από αληθινή φωτιά και καυτερές φλόγες πού, όμως, δέν είναι καθόλου απαραίτητο νά είναι οι κόκκινες φλόγες του κομμουνισμού. Έγώ είμαι από τους δεύτερους, φίλε κύριε, κι ελπίζω πως θά παραδεχτείτε ότι υπάρχει κάποια διαφορά ανάμεσα σ' έμάς και τους άλλους.

3) Ρωτιέστε κατόπι γιατί, μια πού δείχνουμε τόσο άπροκάλυπτα βενιζελικός, γιατί δέν μένω εκεί πού βρίσκουμαι. Η παρατήρησή σας αυτή με δόθηκε σέ μαύρη μελαγχολία, γιατί σάς έμολογώ πως, αυτό προπάντων δοκίμασα νά εξηγήσω. Καί είχα την έντύπωση πως φάνηκα σαφής. Όπωσδήποτε συνοψίζω έδω πως στό φυλλάδιό μου, όπως και στα προηγούμενα άρθρα μου, **δείχτηκα** βενιζελικός απλόστατα γιατί **είμαι** βενιζελικός. Καί είμαι βενιζελικός γιατί πιστεύω πως στό σύνολό του ο βενιζελισμός είναι καλλίτερος από τον άντιβενιζελισμό. Έξάλλου όμως έχω την πεποίθηση πως πρέπει και μπορεί νά δημιουργηθεί κάτι τό πολύ καλλίτερο απ' αυτό πού θά είναι τά δημοκρατικά κόμματα χωρίς τον Βενιζέλο, και νομίζω πως αυτό τό καλλίτερο πρέπει νά προετοιμαστεί με τον καιρό από ανθρώπους πού βρίσκονται για την ώρα στις δυο αντίπαλες

παρατάξεις. Έσείς νομίζετε πως συνενόηση μεταξύ μας είναι άδύνατη και πως θά σκυλοβριστούμε από την πρώτη μας συνάντηση. Έγώ έχω λόγους νά ελπίζω τό αντίθετο. Χρειάζεται μόνα ή επίμονη και πίστη. Τό μέλλον θά δείξει ποιός απ' τους δυο μας είχε δίκαιο.

4) «Και τί πρόκειται νά βγει απ' όλα αυτά;» ρωτάτε τέλος κι άπαντάτε μόνος σας με κάποια περιφρόνηση: «Κάνα καινούριο άστικό κόμμα...»

Νά μου επιτρέψετε νά σας παρατηρήσω πως αν για τους μαρξιστές τό πράμα είναι άσήμαντο, θά είναι άπεναντίας για τον άστικό κόσμο πολύ χρήσιμο τό νά δημιουργηθεί ένα καινούριο άστικό κόμμα ζωντανό, προοδευτικό και πού πρό πάντων ξέρει τι θέλει και ξέρει πως θά τό πραγματοποιήσει.

Όσο για την τελευταία σας παρατήρηση πως κοντά στό νέο κόμμα μπορεί νά βγει και καμιά έφημερίδα, σάς έμολογώ, εγώ πού δέν είμαι δημοσιογράφος, πως δέν βλέπω γιατί δέν θά γινόνταν κι αυτό στην ανάγκη. Δέν θά προσθέσω τίποτα άλλο σχετικά, γιατί είμαι βέβαιος πως ή παρατήρηση αυτή δέν μπορεί νά κρύβει την παραμικρότερη ειρωνία, μια πού προέρχεται από δημοσιογράφους όπως έσείς ή άλλοι ξεχωριστοί συνεργάτες του περιοδικού σας.

Με πολλή τιμή
Χ. ΧΡΗΣΤΙΑΝΣ

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΕΝΑ ΑΡΘΡΟ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»

Οι διευθυντές της «Εστίας» όνειρεύονται νά εγκαταστήσουν τό φασισμό στην Ελλάδα. Τόν προετοιμάζουν σέ συγκεντρώσεις οι όποιες για νά δίνουν στους άρχηγούς της κινήσεως αυτής και στους όπαδούς της την αύταπάτη του... ήρωισμού, του vivere pericolosamente, είναι μυστικές, με συνθήματα εισόδου σ' αυτές και παρόμοιες μασωνικές άστειότητες, και τον προπαγανδίζουν δημόσια από τις στήλες της έφημερίδας τους. Τό άρθρο πού έγραψαν σ' άπάντηση στή διαμαρτυρία του καθηγητή κ. Σβώλου για την παρεμπόδιση του άντιφασιστικού συνεδρίου, περιέχει, σά σέ άπόσταγμα, τις «θεωρίες» τους για τον καπιταλισμό, τον κομμουνισμό και τον φιλελεύθερο άστισμό έναντι των όποιων ύψώνουν άνάστημα μεσαιωνικών παλαδίων, συγχρόνως δέ και τό κοινωνικοπολιτικό πρόγραμμα πού θέλουν νά μάς επιβάλουν.

Όσοι δέ διάβασαν αυτό τό άρθρο, αξίζει νά τό διαβάσουν. Τό άρθρο αυτό είναι ένα μνημείο: μνημείο ήλιθιότητας, στόμφου, ταρτουφισμού και άσυνειδησίας. Στο είδος του δέν έχει γίνει τίποτα καλλίτερο—ή χειρότερο. Όλα τά μεγάλα και περίπλοκα οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα καθώς και τά αίτιά τους, οι διευθυντές της «Εστίας» τά βάζουν στή θέση τους στίς δυο στήλες του δαιμόνιου αυτού άρθρου, περισσεύει δέ και θέση σ' αυτό για νά εξυμνήσουν τό «άνορθωτικό» τους πρόγραμμα, πού τό προσφέρουν στό νοήμον κοινό συμπυκνωμένο και έτοιμο για χάρψιμο σάν φαρμακευτική παστίλια.

Τί μάς λένε στό άρθρο τους αυτό; Τά έξής: «Τι όταν ακόμα «ή άνθρωπότης, έκδηλωμένη από την άστικήν τάξιν (;), προσεπάθει, άνέτοιμος ακόμα (;), νά οργανωθή δια τας νέας βιωτικές συνθήκας τας όποιας έδημιούργησαν αι μεγάλαι επιτυχίαι της επιστήμης και της τεχνικής», έμφανίστηκαν— πανέτοιμοι αυτοί—δυο δράκεις πού επιβουλεύτηκαν την τρυφερή υπαρχή της: ο μεγάλος καπιταλισμός και ο «φίλος του και συνεργάτης του» Κομμουνισμός. Έπωφελούμενοι της άπόλυτης ελευθερίας πού είχε θεσπίσει τό άστικό καθεστώς, ο μόν πρώτος εργάσθηκε μακιαβελικά με τον άπώτερο σκοπό νά καταργήσει τον έθνικισμό και τά σύνορα των κρατών, ο δε δεύτερος έταξε ως μοναδικούς του σκοπούς την κατάργηση όλων των ήθικών και πνευματικών αξιών του άνθρώπου. Τό αποτέλεσμα ήταν νά «πεισθώ ή άνθρωπότης μεταξύ των δυο αυτών συμπληγάζων» και νά γνωρίσει «την ειδεχθή τυραννίαν της πνευματικής και ήθικής διαφθορας».

Έδω ως σταθούμε λίγο—όπως θά έλεγε ο Καβάφης. Ας σταθούμε για νά θαυμάσουμε τό ύψος των «εξηγήσεων» των δυο διευθυντών της «Εστίας».

Όσοι έτοι λοιπόν: Δέν είναι ή άστική τάξη πού έζησε και ζει εις βάρος των μεγάλων άνώνυμων λαϊκών μαζών, πού τις εξεμεταλλεύτηκε παντοσιδώς για τους σκοπούς της, πού εκκαλλίεργησε τους ήμπεριαλισμούς, πού έθεοποίησε τό χτήμα, πού έχρησιμοποίησε τή θρησκεία ως όργανό της και για σκοπούς όχι μόνο ξένους προς τό θεό και την ήθική αλλά και έναντιους τους, πού έδωσε καθάρως ήλιθικό περιεχόμενο στή ζωή και τον πολιτισμό, βιομηχανοποιώντας τά πάντα, πού καλλιεργησε τό μίσος μεταξύ των λαών, πού έκανε τον έυρωπαϊκό πόλεμο ο οποίος έξόντωσε 20 εκατομμύρια ανθρώπους, έσώρευσε έρείπια, δημιούργησε 100 εκατομμύρια άνέργους και έφερε τό σημερινό χάος! Όχι πάλι είναι υπεύθυνα τό άστικό καθεστώς για τή σκληρότητα της πάλης της ζωής, για την άσυνειδησία, τή συμφρονολογία και τον έγωισμό πού

δες, Παλαμάδες, όλοι τό έγκατάλειψαν στην τύχη του και στον... κεφαλλονίτη δήμαρχό του ! Νομίζει ό ποιητής ότι όλους αυτούς μπορεί να τους αντικαταστήσει τό . . . πρωτοδικείο ! Ή άλλη-θεια είναι ότι τό ζήτημα του πρωτοδικείου είναι ζήτημα άπλώς μικροπολιτικής και μικροσυμφερόντων και όχι **συμβολική υποβλητικότητα** και . . . τράβα κορδέλλα.

ΕΤΑΙΡΙΑ ΗΘΩΝ Κ. Τ. Λ.

Μερικοί καθώς πρέπει κύριοι δέν είχαν δουλειά να κάνουν για να διασκεδάσουν την άνια τους. "Άλλοτε ήταν της μόδας οι καθωσπρέπει κύριοι να μη κάνουν άκριβώς τίποτα και να άνιούν. Αυτό ήταν πολύ οικ από μέρους τους. Μά τώρα οι καιροί άλλαξαν. Καθένας πρέπει την ώρα του κινδύνου να βρίσκει στη θέση του (άπλουστερα : κάθε κατεργάρης στον μπάγγο του) και οι καθωσπρέπει κύριοι άποφάσισαν να θράσουν ! "Έκαναν, λοιπόν, πού λέτε, "Εταιρία για να σώσουν την ήθική και για να μάς ξαναγυρίσουν στην Παράδοση της όποιας αυτοί οι καθωσπρέπει κύριοι είναι, φαίνεται, φυσικοί κληρονόμοι και κέρβερσι ! Μήπως τό ίδιο δέν γίνεται, παρακαλώ, και στην "Αγγλετέρα ;

Δέν έχουμε κανένα λόγο ν' άνησυχούμε με την κίνηση των έλλήνων . . . λόρδων. Είναι όλοι τους άγαθοί άνθρωποι και άκακοι σαν άρνάκια του Θεού. "Έχουν, άλλωστε, οι περισσότεροι άπ' αυτούς, τόση σχέση και με την Παράδοση, ώστε φανταζόμαστε ότι πολύ γρήγορα θα ξεχωρίσουν τόσο πολύ άπ' την άλλη κοινωνία, πού ή "Εταιρία τους θα φαίνεται σαν ένα ξωτικό φυτώριο άτόμων και οικογενειών πού θα καλλιεργούν υποδειγματικά για μάς τους πληθίους την ήθική και την Παράδοση προς παραδειγματισμό" θα είναι—σά να πούμε—ένα μυστάκι πού θα καλλιεργούνται έξαιρετικά κολοκύθια . . . για όσπόρο ! Μά ποιός τους είπε, τους εύλογημένους, πώς αυτή τη δουλειά δέν την έκαναν κι' ως τώρα οι περισσότεροι τους μέσα στην κοινωνία, μόνο πού δέν είχαν συμπήξει και "Εταιρία για . . . να τους γνωρίσουμε καλλίτερα. Τό λυπηρόν είναι πού οι συμπαθητικοί αυτοί Ντολτοεφαρνιέντηδες δέν καταλαβαίνουν πώς γίνονται όργανα μερικών μπουμπουνισμένων φασιστών και πιστεύουν οι άμοιροι πώς σ' αυτούς έλαχεν ό κλήρος ν' άναγεννήσουν την "Ελλάδα κ. τ. λ.

Για να μπεις στο Συμβούλιο της "Εταιρίας αυτής, πρέπει πρώτα άπ' όλα να έχεις όνομα ιστορικό. Για τους άφελείς αυτούς άνθρωπος είναι άναντίρητο πώς κάθε συμπαθητικός άχθοφόρος του ιστορικού του όνόματος, είναι, έλέη Θεού, ένας γνήσιος εύπατρίδης, ήθικός έξ αίματος και . . . κατά παράδοσιν ! Μά δέν καταλαβαίνουν λοιπόν οι καλοπροαίρετοι αυτοί άνθρωποι ότι μάς πετάνε κάπως επικίνδυνα τό γάντι με τό να μάς λένε πώς αυτοί μονοπωλήσαν την ήθική και ότι στο τέλος—τό χειρότερο γι' αυτούς—θα μάς άναγκάσουν να τους προσέξουμε και . . . να τους παρακολουθούμε ;

Και καλά επί τέλους για τό κεφάλαιο της ήθικής. "Άλλ' αν οι Έλληνες λόρδοι νοιώθουν ισχυρές άτταβιστικές παρορμήσεις μέσα τους, σαν γνήσιοι άπόγονοι ήρωικών κλεφτών και σκοτεινών κοτσάμπάσιδων του 21, δέ φοβούνται να χάσουν τό μονοπώλιο με τό να μάς μπάσουν και μάς στη συνταρακτική τους Παράδοση ; "Η κι' άλλοίως : πιστεύουν πώς ή δική τους ζωή δικαιολογεί την παράδοση των προγόνων τους ;

"Εμείς τουλάχιστον μόνον ένα ξέρουμε πού εφαρμόζει στην πράξη όλοζώντανη την παράδοση των προγόνων του' τον κ. Μπέη Μαυροειχάλη. Δυστυχώς όμως αυτός δέν είναι στο συμβούλιο της "Εταιρίας. Να τον προσλάβουν και θά διασκεδάζουμε κάθε "Ιούνιο με τά κυνικά καύματα.

Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΦΑΣΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

"Ανεξάρτητα από τον τρόπο της συγκρότησής του και την έσωτερική σύνθεσή του, τό αντιφασιστικό συνέδριο έπρεπε να επιτραπεί να συνέλθει ελεύθερα και ή απαγόρευση του άποτελεί μιá σοβαρή προσβολή των δημοκρατικών ελευθεριών στον τόπο μας.

Δημοκρατία δέν είναι μόνη ή πρόσκληση του λαού να υποδείχνει τους κυβερνήτες του. Μιά τέτοια δημοκρατία θα ήταν πολύ άμφίβολη άπατελεσματικότητα και άποδοτικότητα. Γι' αυτό ή αξία και ή δύναμη της δημοκρατίας ύπάρχει όχι τόσο στο έκλογικό δικαίωμα του λαού, αλλά στις δυνάμεις και τις ελευθερίες πού τό περιβάλλον και τό κάνουν πραγματικό μοχλό και μέσο για την ουσιαστική και σε βάθος προέκταση της δημοκρατίας. "Η αντιφασιστική πάλη εκφράζει σήμερα τη θέληση των μαζών, πού έχουν φτάσει σε μιá πολιτική ώριμότητα και συνείδηση, να εξασφαλίσουν τό περιβάλλον αυτό της δημοκρατίας από κάθε επίβουλή και με αυτό τό μέσον να παραμποδίσουν την πολιτική, κοινωνική και οικονομική όπισθοδρόμηση πού είναι σε τελευταία άνάλυση ό φασισμός, παρά κάθε επαναστατική του επίφαση. "Η κυβέρνηση στάθηκε άντιμέτωπη σε κάθε έκδήλωση της λαϊκής αυτής θέλησης. Θα έπρεπε τάχα να υποθέσουμε πώς αυτό σημαίνει και την κυβερνητική συμπάθεια και άνοχή προς τό φασισμό ;